ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR GODINA XXII • 2013. • BROJ 113 • CIJENA 20 KN

BEHAR

Sead Begović:
Mašallah, "niđe veze": U Bosni su književne nagrade ustrajno regionalne

Zemir Sinanović:
Ubice u ratu – samoubice u miru

Filip Mursel Begović:
Šljem – nacionalna kapa svih Bosanaca

Edin Urjan Kukavica:
Osobnost, identitet i etnicitet

Emir Džambegović:
Zapadna tradicija islamofobije i javno mnijenje

Faris Nanić:
Nedovršeni Hrvati Vlaha Bogišića

INTERVJU:
Prof. dr. Husnija KAMBEROVIĆ

LIKOVNI PORTRET:
Edin Numankadić

KNJIŽEVNI PODLISTAK:
Asmir Kujović • Tomislav Dretar • Goran Vrhunc • Jasmin Jusufović • Elvedin Nezirović • Enes Ratkušić • Hanan al-Šajh

BEHAR, dvomjesečni bošnjački časopis za kulturu i društvena pitanja

Nakladnik:
Kulturno društvo Bošnjaka Hrvatske PREPOROD

Glavni i odgovorni urednik:
Sead BEGOVIĆ

Izvršni urednik:
Filip Mursel BEGOVIĆ

Uredništvo:
Senad NANIĆ, Sena KULENOVIĆ, Edin Urjan KUKAVICA, Ervin JAHIĆ, Azra ABADŽIĆ NAVAEY

Rukopisi i fotografije se ne vraćaju

Adresa:
BEHAR
KDBH "Preporod"
Ulica Grada Vukovara 235,
10000 Zagreb, Hrvatska
Telefon i fax: 00385 (0)1 483-3635
e-mail: kdbhpreporod@kdbhpreporod.hr
casopisbehar@gmail.com
web: www.kdbhpreporod.hr

Cijena po primjerku 20 kn, dvobroj 40 kn, godišnja pretplata 100 kn
Cijena u BiH: 5 KM, dvobroj 10 KM, godišnja pretplata 20 KM.

Kunski žiro-račun:
ZABA **2360000-1101441490**

Devizni žiro-račun: SWIFT ZABA HR 2X:
703000-280-3755185
(S naznakom: Preporod, za Behar)

Grafički dizajn i prijelom: **Selma Kukavica**

Tisak: **top grafika, Velika Gorica**

Tiskano uz financijsku potporu iz Državnog proračuna Republike Hrvatske putem Savjeta za nacionalne manjine Republike Hrvatske.

ISSN 1330-5182

Mišljenja i stavovi koje zastupaju autori, nisu nužno i stavovi uredništva.

Behar je prvi slavni bošnjački list tiskan latinicom u Sarajevu godine 1900., a izlazio je sve do 1911. godine. Prvim mu je urednikom bio Safvet-beg Bašagić, a vlasnik Ademaga Mešić. Objavljivao je tekstove "za zabavu i pouku", izvorne i prijevodne književne priloge bosanske i islamske obojenosti. Beharov se sjaj nije dao integracijom pretopiti u bliske susjedne kulture, a niti preimenovati. Od 1992. godine izlazi zagrebački Behar ocijenjen "najboljim što su Bošnjaci dosad imali". On je najbolji izraz povezanosti nacionalne manjine sa životnom sredinom, dijasporom u svijetu i matičnim narodom u Bosni i Hercegovini. U desetogodišnjem razdoblju (1992.-2002.) glavni i odgovorni urednik zagrebačkog izdanja bio je književnik Ibrahim Kajan, a potom ga je zamijenio dr. Muhamed Ždralović koji je tu službu obnašao do ljeta 2006. godine.

Na naslovnici: Edin Numankadić, detalj s izložbe "Alhemija", fotografija Almin Zrno

RIJEČ UREDNIKA
3 Sead Begović: **Mašallah, "niđe veze": U Bosni su književne nagrade ustrajno regionalne**

SOCIOLOŠKA ISTRAŽIVANJA
5 Zemir Sinanović: **Ubice u ratu – samoubice u miru** (Agresija na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu - problem samoubistva)

ZOON POLITIKON
9 Faris Nanić: **Nedovršeni Hrvati Vlaha Bogišića**

ESEJ: TOKOVI MISLI
13 Sead Alić: **Scar(t)face**
18 Emir Džambegović: **Zapadna tradicija islamofobije i javno mnijenje**

STAV
22 Midhat Hajrović: **Brisel – duhovni centar muslimana?**

LIKOVNI PORTRET: EDIN NUMANKADIĆ
24 Intervju Edin Numankadić (*razgovarao Sead Begović*)**: Duh pobune i afirmacija istine o Bosni**
30 **ARS AEVI razgovori u povodu retrospektivne izložbe Edina Numankadića "ALHEMIJA 1970.-2010."**
33 **Biografija Edina Numankadića**
35 **Retrospektivna izložba Edina Numankadića "ALHEMIJA 1970.-2010."**

KNJIŽEVNI PODLISTAK
43 Filip Mursel Begović: **Skender Kulenović – pjesnik koji je nadišao potrošni "društveni nadzor"**
44 Asmir Kujović: **Kad se na sedždi savijem u fetus Muhammeda**
49 Sead Begović: **Život u uljuđenoj književnosti: Aferim, Tomislavu Dretaru!**
49 Tomislav Dretar: **Ruke navikle na mimoilaženje**
54 Sead Begović: **Kako mogu reći zbogom... kad ne mogu reći ni doviđenja!**
54 Jasmin Jusufović i Goran Vrhunc: **Mlada bosanskohercegovačka poezija**
59 Elvedin Nezirović: **Večera**
61 Enes Ratkušić: **Kad ti u Stocu pukne španer...**
65 Hanan al-Šajh: **Crvene jagode**

MULTIMONOLOG
67 Senad Nanić: **Motivacijsko pismo – I u smrti mi smo Evropljani**

INTERVJU: Prof. dr. Husnija Kamberović
68 **Historiografska scena u Bosni i Hercegovini prepuna je politikanata i umišljenih veličina** *(Razgovarao: Filip Mursel Begović)*

ISLAM NA BALKANU
74 Edin Urjan Kukavica: **Osobnost, identitet i etnicitet**

CENTAR ZA URGENTNU MEDICINU
80 Filip Mursel Begović: **Šljem – nacionalna kapa svih Bosanaca**

POVIJESNA ČITANKA
83 Suadin Strašević: **Vojne oblasti u Bosni i Hercegovini i *K. und. K.* Garnizon u Tuzli**

PRIKAZI I KRITIKE
90 Enes Ratkušić: **Knjiga koja vraća dostojanstvo riječi, svetost papiru i tinti** (o Edinu Urjanu Kukavici)
92 Filip Mursel Begović: **Izađi na vrata i Bosna će ti reći tajnu svoga života** (o Rusmiru Agačeviću)
96 Fahrudin Novalić: **Ideja kozmopolitske Europe u kojoj ljudi imaju "korijenje i krila"** (o Esadu Zgodiću)
99 Nadija Rebronja: **Slušajući rog** (o Alminu Kaplanu)

Mašallah, "niđe veze": U Bosni su književne nagrade ustrajno regionalne

Sead Begović

U književnosti (bilo kojoj) oduvijek su postojale koterije, interesne skupine, bratstva i kumstva koji su među sobom, uzajamno, dijelili nagrade, časti i novčane slasti. Slijedom toga možemo primijetiti izlišnost nekih antologija u naše doba, a to zorno može dokazati i pisac ovih redaka koji je do sada uvršten u tridesetak antologija suvremene hrvatske poezije (na hrvatskom i na stranim jezicima) te u sve dosadašnje bošnjačke antologije i to u količini od dvije do 12 pjesama. To bi nemuštom i taštom pjesmopiscu svakako imponiralo, iako se neki neće olako zavarati. No, ako još pridodamo da je gore rečeni u svakoj od tih antologija uvršten s drugim pjesmama (ni jedna se ne ponavlja), to onda zabrinjava. Naime, to bi istom značilo da on posjeduje dvjestotinjak antologijskih pjesama, što je više nego smiješno i zadovoljit će one pjesnike koji nisu svjesni površnosti antologičara koji nasumce "trpaju" i zatrpavaju svoje antologije "materijalom" koji nije provjeren u cijelosti opusa pojedinih pjesnika. Ili, imaju svoje favorite koje nekritično promiču zbog nekih "dugova" te ih postamentno (iz istih razloga) uspinju na Parnas, dok se istovrijedni autori zapostavljaju jer nisu ni "ulagači" ni investicije sami po sebi.

U Hrvatskoj su sve nagrade nacionalne - ako izuzmemo neke bosanske Hrvate s interrektalnim varijacijama koji sjede na dva književna vibratora pa kad dobiju nagradu u Hrvatskoj ili u Bosni doživljavaju iste orfičke orgazme, jer, nije mala stvar obnoć postati "poeta vates". Slična situacija je i u Srbiji i Sloveniji – sve su nagrade uglavnom nacionalne, ako izuzmemo onu koja se dodijeljuje u Vilenici (Slovenija) te je međunarodnog karaktera. Ali, eto, mašallah, u Bosni su nagrade regionalne – rekli bismo: "niđe veze" ili gdje je tu zdrava moždana kora.

Dakle, antologije bi trebale raditi i uređivati višečlane stručne ekipe i to panoramski (što manje obvezuje i sastavljače i osjetljive pjesnike), a nipošto pojedinac -arbitar koji će kasnije za eventualno uskraćene autore ponijeti svu težinu njihove sujete na svojim leđima. To naravno ne znači da nema uspjelih autorskih antologija – kao što je, primjerice, netom izišla prijeko potrebna knjiga s antologijskim nakanama: "Bošnjačko pjesništvo od 1990. do naših dana", koju je priredio Ervin Jahić, galantno izuzevši sebe. Tim je iznimnim projektom afirmativno podsjetio na jedan segment bošnjačke književnosti koja je uvijek bila pomalo utopljena u druge književnosti ili pak u bosanskohercegovački "trokut".

I upravo je o tome riječ. Tko će bosanskohercegovačkom piscu vratiti povjerenje u vlastitu nacionalnu književnost. Naime, kao što je poznato, nekolicina preostalih književnih nagrada u BiH, koja se u javnosti percipiraju kao ugledne (dvije koje nose ime Maka Dizdara, a dodijeljuju se u Stocu i Sarajevu, zatim Nagrada "Meša Selimović", koja se dodijeljuje u Tuzli i Nagrada "Sarajevskih dana poezije") zapravo su regionalnog značaja te je indikativno da su zadnjih godina gotovo bez iznimaka nagrađivani srpski, crnogorski i hrvatski pisci. "Svi" samo ne Bosanci i Hercegovci. Naravno, nismo tupavi, takav regionalni pristup garantira ulagivačku ravnotežu ("mir pri hiži", rekli bi Zagorci, ili "mir u kasabi", rekli bi Bosanci) na koju, čini se još jedino paze i računaju Bosanci, a posebno Bošnjaci koji još jedini, uz časne iznimke, na tim prostorima emaniraju bosanski duh koji ponekad lebdi ponad Bosne i kao objedinjujuće osjećanje. No, treba reći da je BiH najsiromašnija zemlja u regiji, a najvažnije kulturne ustanove i institucije su pred zatvaranjem ili su u osipanju. *Para* za kulturne projekte je iznimno malo, ali u to se potom umiješa neki šejtan, onaj "netko" koji je pomislio da ima

novaca da potiče kulturu čitave regije, odnosno da ima para za čitavu regiju. Pitamo se stoga tko će zapravo nagraditi talentiranog književnika iz Bosne i Hercegovine (Bošnjaka, Hrvata, Srbina i ostale) koji je ukorijenjen u svoje iskreno kulturnopovijesno bivanje na tim prostorima.

Nije, dakle, ništa čudno da bosanski književnici svoje književne ovjere i kvalitativne verifikacije traže po bijelom svijetu, a zatim, nakon njihove smrti instaliraju se bjesomučne rasprave o tome, na primjer: Čiji je pisac Andrić, Selimović, Dizdar i drugi – uz već postojeća, živuća imena i koja očigledno očekuje ista sudbina. Prisezanja su iz tih razloga neminovna činjenica. Još ako tome pridodamo *običajno pravo* da svak svakome kulturno zabija nož u leđa, uz neprestano natjecanje tko je *najveći*, a tko je efemer – uz konstataciju da je svaki sam za sebe najveći, situacija postaje jasnija. A, budući da je tekuća i stručna kritika nedostatna i oprezno bojažljiva (da se slučajno kome ne zamjeri), svatko sa strane može zaključiti da se radi o genijalnim luđacima. Bosna, izgleda, ne može bez oksimoronskih veza. Posve je razvidno da si prijateljska *kumčad* u međusobnim interakcijama dodijeljuje nagrade, a to zaista uništava iskonske vrijednosti jedne, po mnogima, vrsne književnosti. Sve je to, na žalost, povezano i s političkim previranjima baš zato što se prati i ustrajava na regionalnoj simetriji i ustrojstvu koji su iznad, ili bolje rečeno, ispod književnosti.

Abdulah Sidran, na primjer, i kao što se pročulo, vodi osobni rat s gradonačelnikom Tuzle Jasminom Imamovićem jer, kako kažu "upućeni" i "dežurni" nije dobio Nagradu "Meša Selimović", a mi se pitamo treba li ga uzeti u zaštitu kad već vodi osobni "rat" i ne brani neko "više" književnokritičko načelo. Zaključak se nameće sam od sebe: Tko će vratiti samopouzdanje bosanskom piscu? U tom smislu navedimo primjer koji je nama najbliži. U Hrvatskoj su sve nagrade nacionalne - ako izuzmemo neke bosanske Hrvate s interrektalnim varijacija ma koji sjede na dva književna vibratora pa kad dobiju nagradu u Hrvatskoj ili u Bosni doživljavaju iste orfičke orgazme, jer, nije mala stvar obnoć postati "poeta vates". Slična situacija je i u Srbiji i Sloveniji – sve su nagrade uglavnom nacionalne, ako izuzmemo onu koja se dodijeljuje u Vilenici (Slovenija) te je međunarodnog karaktera. Ali, eto, mašallah, u Bosni su nagrade regionalne – rekli bismo: "niđe veze" ili gdje je tu zdrava moždana kora. Pitamo se, nadalje, što je to onda bh književnost. Hrvatski književni korpus stopio se s hrvatskom književnošću, a isto je i sa srpskim, a Bošnjacima su ostali samotni otpaci i zagledanost, počesto, u tuđe tričarije.

Tko će bosanskohercegovačkom piscu vratiti povjerenje u vlastitu nacionalnu književnost. Naime, kao što je poznato, nekolicina preostalih književnih nagrada u BiH, koja se u javnosti percipiraju kao ugledne (dvije koje nose ime Maka Dizdara, a dodijeljuju se u Stocu i Sarajevu, zatim Nagrada "Meša Selimović", koja se dodijeljuje u Tuzli i Nagrada "Sarajevskih dana poezije") zapravo su regionalnog značaja te je indikativno da su zadnjih godina gotovo bez iznimaka nagrađivani srpski, crnogorski i hrvatski pisci. "Svi" samo ne Bosanci i Hercegovci.

Bosanskohercegovačka književnost ne postoji, rekli bismo, ako je čine samo Bošnjaci, a baš je književnost jedan od čimbenika očuvanja zajedništva i cjelovitosti BiH. Zato se i pitamo: Dok gori pod petama, kada su temelji uzdrmani zašto se okrećemo regiji i regionalnom (posebno Bošnjaci za koje ne vrijedi ona stara poslovica: "i ćorava koka zrno pogodi") umjesto da afirmiramo vlastite književne umove sva tri (i više) naroda koji žive u Bosni s velikim uvažavanjem spram nje te im je ona nepresušni izvor inspiracije, ili ja osobno ipak neke stvari ne razumijem, jer sam samo "hrvatski salonski pjesnik", kako mi imputira i imponira Mustafa *emeritus* Cerić i njegovi "panbošnjački" *amaterikusi* po opskurnim web portalima s nacionalističkim upalama identiteta. Pa, zaista, moram priznati da je Mustafa *emeritus* Cerić u pravu jer tvrdi da je svaki Bošnjak odgovoran za drugog Bošnjaka pa sam i ja odgovoran za njega te stoga tako odgovorno i obzirno, s mnogo uvažavanja i pišem. ■

114 GODINA TRADICIJE

bošnjačkog časopisa za kulturu i društvena pitanja

BEHAR

Dragi čitatelji, sa zadovoljstvom Vas obavještavamo da su pojedinačni članci dostupni na web adresi

www.behar.hr

UBICE U RATU – SAMUBICE U MIRU

Agresija na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu - problem samoubistva

Piše: **Zemir Sinanović**

Behar po prvi put predstavlja sociološku studiju sa zastrašujućim podacima o broju samoubistava u Republici Srpskoj i Republici Srbiji koji su u brojčanoj korelaciji sa počinjenim ratnim zločinima.

Uvod

Početni interes za pojavu samoubistva pokazala je ponajviše psihijatrija, gdje je u prvim udžbenicima samoubistvo tretirano kao simptom mentalnog oboljenja. Kompleksnost problema samoubistva "uslovila" je i samu nauku, tako da možemo potvrditi da je problem samoubistva ozbiljan društveni problem te je zbog toga predmet proučavanja više naučnih disciplina, poput: sociologije, filozofije, antropologije, psihologije, psihijatrije, itd. U svome djelu, *Istorija samoubistva*, Georges Minois tvrdi da danas postoji samo jedna sinteza historije samoubistva koja ide od antike do XX. vijeka, to je djelo Albera Bajea iz 1922. godine *(Samoubistvo i moral)*, već zastarjelo, ali i dalje predstavlja najreferentniju knjigu iz te oblasti.

Krajem XIX. vijeka pojavila su se prva ozbiljnija istraživanja fenomena samoubistva u okviru sociooloških studija. Pored niza nastojanja da se problem samoubistva naučno (sociološki) sadržajnije tretira, ipak, od prvog objavljivanja monumentalne studije – *Samoubistvo,* Emilea Durkheima, prošao je cijeli vijek, a da se još nitko nije sveobuhvatnije bavio problemom samoubistva. Durkheim, među sociolozima najpoznatiji teoretičar samoubistva, postavio je teoriju koja je i danas aktuelna, prema kojoj je *fenomen samoubistva rezultat poremećene socijalne ravnoteže i narušenih odnosa između pojedinca i socijalnih institucija.* Durkheim, u svome djelu *Samoubistvo,* stavlja naglasak na tzv. *društvenom čovjeku,* izmišljenom biću u kome vlada kolektivna svijest, i da nije samo metafora ako kažemo da u svakom ljudskom društvu postoje veće ili manje sklonosti samoubistvu, što je opravdano prirodom društva. Prema, Durkheimu, svaka društvena zajednica ima istinski određenu i za nju karakterističnu dozu kolektivne sklonosti prema činu samoubistva, jer je to izvor svih individualnih sklonosti. Ipak, potrebno je razgraničiti da kolektivna sklonost samoubistvu nije posljedica individualnih dispozicija.

Agresija na Republiku Hrvatsku i Republiku Bosnu i Hercegovinu - problem samoubistva

Srpsko-crnogorska agresija na Republiku Hrvatsku i na Republiku Bosnu i Hercegovinu imaju u strategijskom smislu zajedničke odrednice: ideološki i planski, a naredbodavno i izvršno su se odvijale iz istog centra i po istoj matrici – iz političko-vojnog vrha uz jasan plan da se u što kraće vrijeme okupira što više hrvatske i bosanskohercegovačke teritorije (sa tendencijom potpune okupacije država), sa masivnim izvršenjem zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava na okupiranim teritorijama (ubistva, silovanja, progoni, uništavanje imovine, uništavanje vjerskih i kulturnih znamenitosti nesrpskog stanovništva,...).

Namjera je bila jasna: da dan poslije okupacije okupirana teritorija u cjelosti izgleda kao "vekovna srpska zemlja",sa srpskim stanovništvom, srpskim vjerskim i kulturnim objektima, srpskom vodom, srpskom šumom, srpskim zrakom...

Prema aproksimativnim procjenama, u navedenim ratovima (računajući i brutalni srbijanski napad/rat na Kosovu) poginulo je preko 500.000 vojnika i civila i najmanje 500.000 teže povrijeđeno, dok je kroz logore i zatvore prošlo preko 500.000 građana, a egzodusu je bilo izloženo preko 3.000.000 lica - isključivo civila. Privreda zemalja bivše Jugoslavije je, usljed ratnih posljedica srpsko-crnogorske agresije, potpuno uništena, štete se procjenjuju na stotine milijardi dolara.

Problem samoubistava u Republici Hrvatskoj

Problem samoubistava u Hrvatskoj je izražen društveni problem, prema kojem se Hrvatska, u odnosu na države nastale raspadom bivše Jugoslavije, ipak odnosi ponajbolje. U Hrvatskom zavodu za javno zdravstvo koji je osnovan je 1986. godine nalazi se(i) Registar izvršenih samoubistava u Hrvatskoj (što je, svakako, pohvalan primjer u odnosu na iskustvaiz drugih zemalja).

Prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije (1999.), Hrvatskaje među 74 zemlje u svijetu zauzimala 11. mjesto po broju samoubistava i četvrto mjesto po stopi nasilnih smrti na 100.000 stanovnika uzrokovanih vatrenim oružjem, gdje spadaju i ubistva i samoubistva. Analitičari upozoravaju da je realnost još gora od statistike, jer se prave brojke samoubica skrivaju iza tzv. pasivnih samoubistava. Sociolozi zastupaju, najčešće, mišljenje da su u Hrvatskoj prisutni ozbiljni indikatori bolesti društva, koji se vide, prije svega, kroz socijalnu sliku koja je veoma nepovoljna. Hrvatska javnost, ali i naučni radnici, sve češće pozivaju državne zvaničnike na još efikasnije rješavanje problema samoubistva, naročito samoubistava boraca. Svake godine između 900-1.100 ljudi u Hrvatskoj počini samoubistvo. Prema statističkim pokazateljima, vidljivo je da je u Hrvatskoj najviša stopa samoubistava bila 1990. godine i to 23,9 (visoka stopa samoubistava) a najniža 2005. godine i to 19,7 (srednje visoka stopa samoubistava). Muškarci u Hrvatskoj od 1985. do 2006. godine imaju kritično visoke stope samoubistava, najvišu 1990. godine, koja je iznosila 35,0 a najnižu 2006. godine, koja je iznosila 26,9.

Očekivati je da će do 2068. godine, tačnije za period 1992.-2068. (ljudski vijek), u Republici Srpskoj i Republici Srbiji, samoubistvo izvršiti oko 123.196 lica (približavaju se broju ubijenih Bošnjaka u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. – 1995.).

U tabeli (gore) predstavljen je pregled broja samoubistava hrvatskih branitelja po godinama, od 1990. do 2005. godine. Iz navedenog pregleda posebno je vidljiva brojka od 1632 samoubistva hrvatskih branitelja za 16 godina, koja pokazuje da je u Hrvatskoj prisutan stalni porast samoubistava branitelja. Zabrinjavajuća je brojka da se od posljednjeg statističkog izvještaja iz 2007. godine do 2008. godine ubio još 181 hrvatski borac, što je za 79 više od godišnjeg prosjeka ili 43,4%. Sada se u Hrvatskoj zvanično govori o 1813 samoubistava branitelja. Veterani proteklog rata u Hrvatskoj postaju trajni zatočenici prošlosti. *"Ivan Bukovac, koji je izvršio samoubistvo ručnom bombom nakon hapšenja Ante Gotovine. Zadnje riječi veterana supruzi su bile: Ne mogu više to da gledam. Strašno je to što nam rade. Ne sude oni našem generalu. Oni sude meni, sude čitavoj Hrvatskoj. Ne mogu to više da izdržim"* (Dostupno na: http://forum.vidi.hr/showthread.).

Najčešći način izvršenja samoubistava u Hrvatskoj: vješanjem, skakanjem s visine, pucanjem iz vatrenog oružja, aktiviranjem eksplozivnih sredstava i trovanjem. Dr. Alan Bosnar, specijalist sudske medicine, docent pri Zavodu za sudsku medicinu Medicinskog fakulteta u Rijeci, doktorirao je na temu *"Samoubistva u ratu i miru"*. On smatra da je rat u Hrvatskoj cjelokupnoj populaciji donio nesigurnost i povećao broj samoubistava.

SUICIDI HRVATSKIH BRANITELJA PO GODINAMA

GODINA	BROJ
1990.	1
1991.	14
1992.	65
1993.	104
1994.	121
1995.	132
1996.	93
1997.	108
1998.	111
1999.	153
2000.	117
2001.	130
2002.	120
2003.	138
2004.	96
2005.	129
UKUPNO	1.632

Prema statističkim podacima u Hrvatskoj živi oko 30.000 branitelja oboljelih od PTSP, a do sada poznati podaci govore da 34.610 ratnih vojnih invalida u Hrvatskoj, njih 17.690, ima naznačen uzrok invaliditeta. Dr. Slaven Letica navodi da po široj definiciji poremećaja, od PTSP-a pati čak 70 posto Hrvata. Prema zvaničnim podacima, Hrvatsku obilježava crna statistika: oko 13.500 poginulih; 37.000 ranjenih; 6.695 poginulih boraca; 5.139 poginulih civila; 1.176 nestalih boraca; 1.878 nestalih civila; 1.632 samoubistva boraca od 1990.-2005.; 306 djece je poginulo; 365 djece nestalo; 5.053 djece je ostalo bez roditelja; 111 djece je bez oba roditelja.

Samoubistava onih snaga koji su sudjelovali u odbrani od agresije u Bosni i Hercegovini

Problem samoubistava snaga odbrane od agresije u Bosni i Hercegovini je karakterističan prije svega što se on mora sagledavati dvojako - entitetski (kao dva "društva" u okviru bosansko-hercegovačkog društva), budući da su stope samoubistava u Republici Srpskoj 2 do 4 puta veće nego u Federaciji BiH.

U sagledavanju problema samoubistava u Bosni i Hercegovini, mora-

mo poći od činjenice da je najagresivniji i u posljedicama najtragičniji rat bila srpsko-crnogorska agresija na Republiku Bosnu i Hercegovinu. U periodu od 1992.-1995. godine, u agresiji na Bosnu i Hercegovinu, prema brojnim istraživanjima, poginulo je ili nestalo više od 250.000 ljudi. Sa aspekta dužine trajanja, ljudskim žrtvama i stravičnim genocidnim svirepostima, a posebno po obimu i oblicima stradanja civilnog stanovništva, ovo je bio jedan od najbrutalnijih ratova, u kojem je nad Bošnjacima izvršen i najteži ratni zločin - zločin genocida.

Nakon svakog rata, a naročito nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, može se postaviti otvoreno pitanje: Koliko je (u Bosni i Hercegovini) ostalo zdravih građana na koje se može računati u obnovi stanovništva, obezbjeđenju radne snage i kadrova za obnovu zemlje od posljedica rata, a posebno u kakvom je stanju mlada generacija - budućnost zemlje? Za sada postoje parcijalni prilazi sagledavanju posljedica agresije na Bosnu i Hercegovinu i stradanja naroda, kroz kvantifikaciju podataka, svjedočenjima preživjelih žrtava agresije, obrađenu dokumentaciju za pojedinačna i grupna gonjenja ideologa, planera, naredbodavaca i izvršioca zločina, te objavljenih historiografskih i drugih djela. Navedeno predstavlja osnovni izvor informacija o ukupnim negativnim efektima agresiji na Bosnu i Hercegovinu.

Opravdanost istraživanja samoubistava u Bosni i Hercegovini vidimo i u podatku da je u poslijeratnom periodu u Bosni i Hercegovini (1996.-2005.) registrovano oko 5.000 samoubistava. Podatak nije toliko alarmantan koliko činjenica da je broj samoubistava u porastu u odnosu na prethodne periode. Bez naučnog istraživanja, o pravim uzrocima bosanskohercegovačkih samoubistava teško je govoriti. Prema podacima policije, sociologa i psihijatara uzroke najčešće treba tražiti u PTSP-u, egzistencijalnoj prirodi, ali i u ugroženim vrijednostima u našem društvu. Pritom se ističe da demobilisani borci dostojanstvo krvavo stečeno u ratu "ne daju" za društveno ponižavanje u miru. Uz PTSP stvaraju se realni preduslovi za destruktivno ponašanje, a u takvom stadijumu može doći do samoubistva. U navedenim situacijama, da postoji adekvatna društvena prevencija, PTSP bi se u poslijeratnom periodu "razvlačio" toliko dugo da ne bi presudno uticao na život traumatiziranog. Bosanskohercegovačko društvo ne samo da ne poduzima mjere na prevenciji PTSP, već sistematski radi na stvaranju društvenog ambijenta koji i dalje ostaje stresan, te slobodno možemo kazati da je na sceni produženi stresni period, koji ne samo da snažno utiče na one koji su doživjeli ratni stres, on proizvodi i tzv. transgeneracijski PTSP, od kojeg obolijevaju nove generacije rođene poslije rata.

Republika Srpska i Republika Srbija ne mogu planirati i realizovati tzv. samoprevenciju samoubistava ("rehabilitaciju društva"), jer im to trenutno stanje mentalne svijesti ne dozvoljava. Naime, negiraju dokaz - ono što su počinili, a to je u mentalnom smislu najteže stanje svijesti.

Bosanskohercegovačko društvo ne samo da ne poduzima mjere na prevenciji PTSP, već sistematski radi na stvaranju društvenog ambijenta koji i dalje ostaje stresan, te slobodno možemo kazati da je na sceni produženi stresni period, koji ne samo da snažno utiče na one koji su doživjeli ratni stres, on proizvodi i tzv. transgeneracijski PTSP, od kojeg obolijevaju nove generacije rođene poslije rata.

Stope samoubistava u Republici Srpskoj 2 do 4 puta su veće nego u Federaciji BiH.

Posebno je zabrinjavajuća činjenica da se kod velikog broja građana Bosne i Hercegovine (ratnih i poslijeratnih generacija) sve više manifestuju pojačani indikatori PTSP (koji imaju za posljedice pojačanu agresivnost i autoagresivnost), što može dovesti (u slučaju izostanka adekvatne prevencije) do društvene ekspanzije navedenog poremećaja, odnosno masovnih samoubistava, ubistava, ali i porasta/ekspanzije maloljetničke delikvencije.

Bosanskohercegovačko društvo počinje da karakteriše fenomen "boračke solidarnosti" kada je npr. javnosti poznat slučaj heroja iz rata kojem društvo u miru ne pruža društvenu jednakost u odnosu na ostale članove. Na primjer, heroj koji je bez posla, ponižen i on i njegova porodica, prozivan za svoj patriotizam, društveno "sataniziran" i kao takav izvrši samoubistvo. Slični njemu i u sličnom društvenom položaju, a ponajviše slabiji od njih iz iste one solidarnosti iz rata kada su rame uz rame svakodnevno bili na liniji između života i smrti ponovo se solidarišu, i ovaj put odlaze u

smrt "pozivajući" jedni druge. Neki uspiju pobjeći iz ovakvog društvenog ambijenta (iseljenje u druge zemlje) jer znaju da "ostanak u zemlji znači smrt". Samoubistvo predstavlja bunt protiv cijelog svijeta i odbijanje da se živi u njemu i doživljavanje smrti kao jedinog rješenja svih nevolja.

Problem samoubistava (snaga agresije) u Republici Srbiji i Bosni i Hercegovini (Republici Srpskoj)

Iz tabele u nastavku teksta vidljivi su sljedeći podaci: U periodu od 1992.-2011. (za dvadeset godina) u Republici Srpskoj je počinjeno **6.175** samoubistava (približavaju se broju ubijenih Bošnjaka u najtežem ratnom zločinu – zločinu genocida u i oko Srebrenice jula 1995. godine).

U periodu od 1992.-2011. (za dvadeset godina) u Republici Srbiji je počinjeno **29.024** samoubistava.

U periodu od 1992.-2011. (period agresije na Bosnu i Hercegovinu i šesnaest godina nakon agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu) u Republici Srpskoj i Republici Srbiji je počinjeno ukupno **35.199** samoubistava.

Uzimajući u obzir ukupan broj počinjenih samoubistava u Republici Srpskoj i Republici Srbiji – **35199**, činjenicu da su Republika Srpska i Republika Srbija bili nosioci agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu (ideološki, planski, naredbodavno i izvršno) i činjenicu da je nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu registrovan nagli porast samoubistava u Republici Srpskoj i Republici Srbiji, uzročno-posljedično možemo dovesti u tijesnu povezanost navedene činjenice.

Prema navedenim pokazateljima očekivati je da će do 2068. godine, tačnije za period **1992.-2068.** (ljudski vijek), u Republici Srpskoj i Republici Srbiji, samoubistvo izvršiti oko **123.196** lica (približavaju se broju ubijenih Bošnjaka u agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu 1992. – 1995.).

Prema znanstvenim predviđanjima, a rukovodeći se onim šta su Republika Srpska i Republika Srbija počinile u protekloj agresiji na Republiku Bosnu i Hercegovinu (brojni ratni zločini ali i najteži ratni zločin – zločin genocida nad Bošnjacima, ***"djelo koje životinja životinji ne radi"***) Republika Srpska i Republika Srbija ne mogu planirati i realizovati tzv. *samoprevenciju samoubistava ("rehabilitaciju društva")*, jer im to trenutno stanje mentalne svijesti ne dozvoljava. Naime, negiraju dokaz - ono što su počinili, a to je u mentalnom smislu najteže stanje svijesti. Jedini izlaz za društvo u Republici Srpskoj (kojeg moramo promatrati odvojeno od društva u Federaciji BiH – jer se u Republici Srpskoj u okviru bosanskohercegovačkog društva 2 do 4 puta više izvrši samoubistava nego u Federaciji BiH) i Republici Srbiji je istinsko priznanje i pokajanje za ono što su uradili– očekujući tada da "prevencija" počne davati rezultate.

Bez srama od bilo kakvih etiketacija, trebala bi se tražiti i pomoć od npr. Svjetske zdravstvene organizacije da razvije određene programe prevencije, tačnije potpunu "rehabilitaciju društava". Bez navedenog, očekivati je različite zaključke (ali i one krajnje tragične) – da će Republika Srpska i Republika Srbija ući u fazu postepenog odumiranja pa čak i (samo)nestanka (uzimajući u obzir i druge negativne trendove: ubistva, mortalitet, alkoholizam, opojne droge, trajno iseljavanje, "nepoznate bolesti". ■

Nakon svakog rata, a naročito nakon agresije na Bosnu i Hercegovinu, može se postaviti otvoreno pitanje: Koliko je (u Bosni i Hercegovini) ostalo zdravih građana na koje se može računati u obnovi stanovništva, obezbjeđenju radne snage i kadrova za obnovu zemlje od posljedica rata, a posebno u kakvom je stanju mlada generacija - budućnost zemlje?

PREGLED BROJA I STOPA SAMOUBISTAVA U REPUBLICI SRPSKOJ I REPUBLICI SRBIJI 1992. – 2011.

GODINA	BROJ SAMOUBISTAVA U REPUBLICI SRPSKOJ	STOPE SAMOUBISTAVA U REPUBLICI SRPSKOJ	BROJ SAMOUBISTAVA U REPUBLICI SRBIJI	STOPE SAMOUBISTAVA U REPUBLICI SRBIJI
1992.	268	22,3	1638	20,9
1993.	287	23,9	1619	20,7
1994.	310	25,8	1527	19,6
1995.	322	26,8	1426	18,3
1996.	369	26,8	1484	19,1
1997.	377	26,9	1622	20,9
1998.	345	24,1	1460	18,8
1999.	343	23,7	1572	20,3
2000.	390	27,3	1546	20,1
2001.	343	23,7	1443	18,8
2002.	302	20,8	1449	19,3
2003.	290	20,1	1381	18,5
2004.	286	20,0	1346	18,0
2005.	290	20,1	1442	19,4
2006.	295	21,1	1444	19,5
2007.	281	20,1	1400	19,0
2008.	266	19,0	1400	19,0
2009.	258	18,3	1376	18,4
2010.	257	18,4	1400	19,0
2011.	296	22,0	1400	19,0
UKUPNO	6.175		29.024	

UKUPAN BROJ SAMOUBISTAVA U REPUBLICI SRPSKOJ I REPUBLICI SRBIJI (1992.-2011.) **35.199**

zoon politikon

Piše: **Faris Nanić**

Nedovršeni Hrvati **Vlaha Bogišića**

Po Bogišiću Eurohrvat je i James Joyce jer je, siromah, par puta boravio u Opatiji, dok je u Puli par mjeseci podučavao engleskom jeziku austrijske mornaričke oficire i kadete. Ona se doduše tada zvala Abazzia. No, to za eurohrvatstvo nije važno. Joyce bi bio vrlo iznenađen ovim uvrštenjem jer zasigurno je bio svjestan da u toj austrijskoj pokrajini žive i Hrvati, na što je kao Irac mogao biti osjetljiviji. No, tu je, hvala Allahu, Vlaho Bogišić da njemu postmortem i nama premortem to otkrije.

Podloga prva

Čovjek koji je izazvao bošnjačke intelektualce u Hrvatskoj da javno reagiraju na govor mržnje kada je, navodno braneći Miljenka Jergovića, napao jednog bošnjačkog književnika kojemu nije imao hrabrosti navesti ime, prozvavši ga balijom, Vlaho Bogišić, navodni autoritet za koješta, pa odnedavno i za kulturnu povijest Hrvata, u jednom je od EPH ekskremenata – "Jutarnjem listu", objavio 100 kratkih biografija tzv. Nedovršenih Europljana, odnosno Hrvata ili s Hrvatima povezanih stranaca koji su utjecali na hrvatski hod k Evropi. Krasno, reklo bi se, kulturno-povijesni, lingvistički i književnokritički autoritet s potporom "Jutarnjeg lista" i njegovih oglašivača, od Todorića do Mudrinića i širom bespuća hrvatskog poduzetničkog, političko-klijentelističkog duha, povodom ulaska Hrvatske u propadajuću Evropsku uniju, objavljuje atraktivni serijal životopisa povijesnih ličnosti, od stoljeća... Sedmog, zaletili biste se.

Ne, od stoljeća prvog jer je ono, po izboru Bogišića-autoriteta, putešestvijama Pavla iz Tarza preko rimskog Ilirika do prestolnice carstva, povuklo prvu crtu hrvatskog europejstva. Kako je moguće da je hod jednog krivotvoritelja i tumača naknadne pametiizvornog, usmenog Evanđelja, konvertita koji je slabo poznavao tadašnju *lingua francu* Levanta – grčki i loše Marku evangelisti prevodio tek stoljećima kasnije kanonizirane 4 verzije Indžila, što je bilo jednim od povoda Objave Kur'ana, po, tek puno stoljeća kasnije, od Hrvata i ostalih slavenskih divljaka zauzetom, teritoriju pod vlašću Bizanta i Franaka, bio početkom europskog hoda Republike Hrvatske koja ulazi u Uniju, jasno je valjda samo onomu koji se ne libi spominjati balije u kontekstu prijepora na hrvatskoj književnoj desnici – ruci.

Rafali povijesne megalomanije

No, ovaj sirotan tu ne zastaje. Eurohrvatstvo ili nedovršeno europejstvo Pavla iz Tarza nastavljaju jednakim prohrvatskim entuzijazmom venecijanski špijun Marco Polo, bošnjački vlastelin Hrvoje Vukčić, bosanski i kralj inih susjednih balkanalija Tvrtko Kotromanić (to je onaj koji je cijelu današnju Dalmaciju priključio Bosni i čiji je dobar dio ostao u toj zemlji sve do Požarevačkog mira 1718). Tu je i Fra Anđeo Zvizdović – provincijal Bosne Srebrene kojemu je sultan Mehmed El Fatih izdao prvu povelju o ljudskim (ne staleškim) pravima u Evropi – Ahdnamu (u Aziji su postojale tisućljeće i pol prije – povelja perzijskog šaha Kiruša Velikog), Mađar Matijaš Korvin koji vodi ratove protiv bosanskih heretika i Osmanlija te osniva kratkotrajne Jajačku i Srebreničku banovinu kao mađarske kolonije i vjerne vazale, uz pomoć manjeg dijela kuće Kotromanića koji nije priznao vrhovnu vlast Osmanlija umjesto mađarske krune.

Tu je, iz ne zna se kojih razloga i Alberto Fortis, Venecijanac, još jedan obavještajac, koji je pronašao Hasanaginicu za koju i Hrvati i Srbi tvrde da je njihova, iako se islamskog civilizacijskog nasljeđa odriču sve u šesnaest, a možda i u više. Zalaže li se to, skrivečki, Bogišić i za islamsku komponentu hrvatske, a onda i europske povijesti? Što će na to reći Papa? A što Milanović? Prisvajanje tuđega, uvijek završava u paradoksu. Te paradokse, hrvatski kulturhistorikeri rješavaju nečim što se danas eufemistički zove spinom. Nekada se zvalo lažju. Ti prijepori, te aporije, te nelogičnosti, ta kriptografija stvarne povijesti...

Islam u Dalmaciju među Slavene dolazi kada i kršćanstvo, a tu imamo znatno pouzdanije, primarne povijesne izvore – one od Arapa koji tada bjehu narod znanja, znanosti, preciznosti, kartografije. Oni narod koji tamo zatiču baš tako i nazivaju – Saqalibi, odnosno Slaveni, a hrvatski povijesnoznanci naravno znaju što su pisci htjeli kazati, pa te Saqalibe proglašavaju Hrvatima. U Bogišićev niz ulazi i Sigmund Freud, bečki Židov, osnivač psihoanalize i promotor seksa kao glavnog nagona i oblikovatelja svijesti i nečega što on zove podsviješću. Nije valjda da Bogišić smatra kako je Freud slučajeve Edipova kompleksa proučavao na Hrvatima. Njega Bogišić prekrštava u Sigismunda. Inače, tako se zvao njemačkikralj i car Svetog rimskog carstva koji je preko žene, čija je majka bila sestra bosanskog kralja Tvrtka polagao i položio pravo na mađarsku krunu francuske dinastije Anjou koja je vladala i Napuljskom državom s druge strane venecijanskog zaljeva koji danas preuzetno zovemo Jadranskim morem, a njega Bogišić koji olako poteže riječi i brz je na obaraču povijestine uvrštava u te Eurohrvate, poput već spomenutog Pavla iz Tarza. Za potonjega Bogišić kazuje kako je, bivši gostom kod Mlečana, (???), imao prigode dobro nas promotriti u perspektivi (sic!). Koga to nas? Hrvate, druge Saqalibe, u prvom stoljeću po Miladu? Kojoj to perspektivi? Je li to Pavao znao da će baš neki Hrvati sedam stoljeća poslije zaposjednuti majušni dio Ilirika? Ili to Bogišić zna iz nekih apokrifnih spisa? Taj je farizejski pustolov, trgovac i rimski građanin koga zovu svetim mogao jedino motriti na već buntovne Ilire raznih plemena, nikako na Hrvate. Osim ako Bogišić ne piše neku novu povijest.

Ne treba dugo čekati na novi hitac - Eurohrvat je i James Joyce jer je, siromah, par puta boravio u Opatiji dok je u Puli par mjeseci podučavao engleskom jeziku austrijske mornaričke oficire i kadete. Ona se doduše tada zvala Abazzia, nije osim u romantičarskim interpretacijama kasnije titule kneza Borne iz jednog primarnog izvora kao i kneza Liburnije, nikada bila u austrijskoj ili mađarskoj pokrajini Hrvatskoj, a potonjoj, sada već narodnoj republici u titoističkoj Jugoslaviji pripala je, prvi puta u povijesti odlukama AVNOJ-a, Potsdamske konferencije i Osimskim sporazumima Jugoslavije i Italije. No, to za eurohrvatstvo nije važno. Joyce bi bio vrlo iznenađen ovim uvrštenjem jer zasigurno nije znao da je boravio u Hrvatskoj i time postavio jedan međaš u njenu nedovršenu eurohodu. Vjerojatno je bio svjestan da u toj austrijskoj pokrajini žive i Hrvati, na što je kao Irac mogao biti osjetljiviji. No, tu je, hvala Allahu, Vlaho Bogišić da njemu postmortem i nama premortem to otkrije te time njega počasti. Tako Bogišić stvara kontinuum proto i eshatologije. Doista, kreira platfomu za novo, još kreativnije čitanje svehrvatske povijesti. Aferim!

U tu kreativno napisanu noveliranu povijest Bogišić ubraja i Ivu Andrića, bosanskog katolika koji se svrstao u srpsku književnost, a glavni mu tekstovi pršte odijumom spram islamske civilizacije, osmanske države i muslimanima. O tome je vrlo argumentirano pisao rahmetli Muhsin Rizvić, a otkako su dva bosanska amidžića pokrenula kampanju za rehabilitaciju Andrića kao par excellence hrvatskog pisca, sjatilo se sijaset hrvatskih kulturnih historičara, pa i naš Vlaho, da ga uvrste među Hrvate i Eurohrvate. Iako mu Nemanja Kusturica i Mile Dodik (prvi porijekom Bošnjak, a potonji Hrvat) kao Srbinu u drugoj srpskoj (para)državi grade kulisu na srušenim bošnjačkim kućama u lijepom gradu Višegradu, a on je sam sebe smještao u vrh srpstva. Tu se, naravno, krije nešto drugo. Ne bi se ni dva amidžića ni Bogišić puno trudili oko pohrvaćenja Iva Andrića. Otac mu je, po nekim smjelim Andrićevim proučavateljima, ionako bosanski beg koji je silovao majku mu, sluškinju u svojoj kući. No taj je pisac dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1961. A Hrvati su malobrojni narod, pa ih je malo dobitnika Nobelove nagrade. U stvari niti jedan.

Vladimir Prelog, također uvršten Eurohrvat, avaj, također je Bosanac – katolik, pa je lahko, slijedom etnokonfesionalne osnove nacionalnog identiteta smatrati ga Hrvatom, dok je još jedan uvršten Eurohrvat, Lavoslav Ružička Čeh, tek slučajno rođen u današnjim granicama Hrvatske kao sin stručnjaka kojeg je austrijska vlast u tzv. Kraljevini Hrvatskoj i Slavoniji poslala da u vremenski ograničenu mandatu pomogne razvoju zaostale pokrajine. Autoritet

Ako pretpostavimo da se termin "oslobođenje od Turaka" odnosi na rekristijanizaciju "oslobođenih" područja, pod nominalno kršćanskim vladarima Venecije, Habsburga ili istočnih dobrano kasnije novostvorenih država, zašto onda ti franjevci traže pravnu zaštitu kod muslimana i to halife glavom i bradom. E tu, nastaju prave aporije hrvatske, srpske, crnogorske i makedonske historiografije koja je više popis želja kako bi povijest trebala izgledati nego znanost o stvarnoj povijesti.

Bogišića potvrđuje se odabirom Mehmedalije Dizdara, možda najautentičnijeg pjesnika bosanskog jezika u posljednja dva stoljeća, čovjeka koji je svojim pjesničkim djelom bitno utjecao na razvoj bošnjačke nacionalne misli i bosanske državotvorne politike, posebno kod komunista kojima je srcem pripadao i koji su u ono vrijeme vladali Bosnom. No, zbrkane misli, uzrokuju zbrkana djela. Zbrkana pseudohistoriografija dva balkanska naroda čiji su glavni izvori sekundarni, a od nekoliko se primarnih, neznanstvenom metodom koju Englezi zovu *connecting the dots*, stvara lažna slika koja treba opravdati prisezanja raznih naravi – teri-

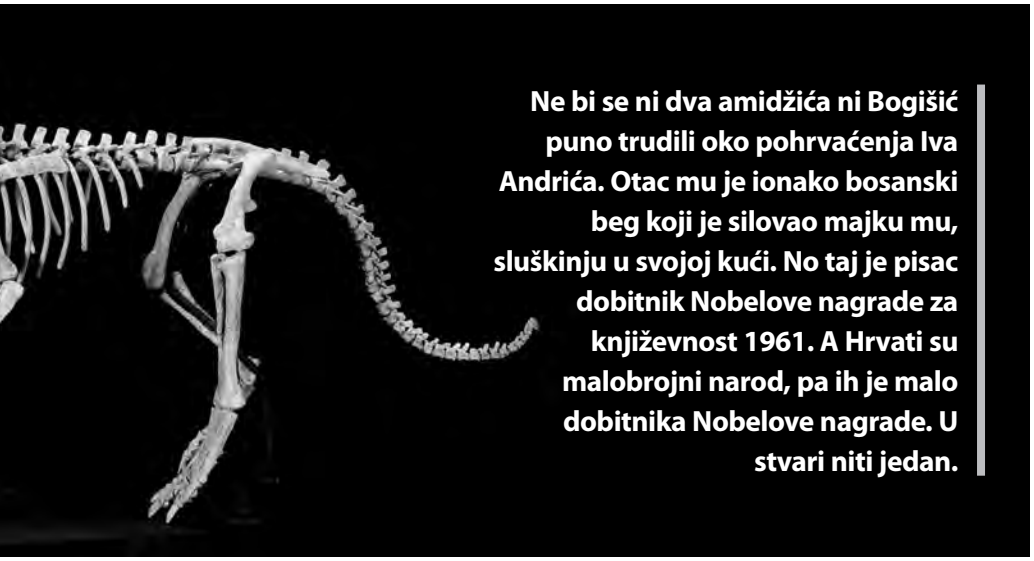

Ne bi se ni dva amidžića ni Bogišić puno trudili oko pohrvaćenja Iva Andrića. Otac mu je ionako bosanski beg koji je silovao majku mu, sluškinju u svojoj kući. No taj je pisac dobitnik Nobelove nagrade za književnost 1961. A Hrvati su malobrojni narod, pa ih je malo dobitnika Nobelove nagrade. U stvari niti jedan.

torijalnih, duhovnih, književnih... stvara zbrkane misli njezinih sljedbenika. Oni pak, istovaraju zbrke poput Nedovršenih Europljana, Vlaha Bogišića iz grada kod mosta doktora Franja Tuđmana, poznatog pseudohistoriografa i posizatelja za susjedovim blagom. Ne ponovilo se. Ni jedno, ni drugo.

Podloga druga

Gvardijan negdašnjeg samostana Bosne Srebrene na istočnoj obali Jadrana reče jedne prilike kako je Vrgorac, odnosno Vrhgorac bio oslobođen od Turaka već 1690. te kako intenzivan razvoj od tih Turaka oslobođene Dalmacije počinje od tog doba. Ti su Turci imali doduše prezimena koja su završavala na -ški, -čki ili -ić, no to nije bitno. Toj je izjavi pribivao jedan Arapin koji, osim što govori hrvatski, imao je i priliku prepoznati jedno nepotpuno Evanđelje na arapskom jeziku u zbirci istoga samostana koju fratri već stoljećima, valjda od "oslobođenja" ne umiju dešifrirati. Kao i čitav niz osmanskim jezikom pisanih dokumenata koje tek treba dekodirati i izložiti javnosti. Jer je rečeni samostan javno kulturno blago Republike Hrvatske. Njegovo je pitanje logično i glasilo je – a tko je to oslobodio Vr(h)gorac i Dalmaciju? Hrvati? Neka vojska banske Hrvatske iz Gorskog kotara? Je li nakon toga uspostavljena hrvatska država na tom teritoriju? Odgovore vjerojatno znate. Još je nešto zbunjivalo sirotog Arapa s hrvatskim pasošem.

Kako to da su se Hrvati protiv tih oslobodiltelja borili uskočkim hajdučkim terorizmom malo sjevernije i sjevorozapadnije, što nam svjedoče bardovi hrvatske književnosti – Vladimir Nazor i August Šenoa. Što je po esenciji to oslobođenje ako su vlast "Turaka" zamjenili oni čija prezimena završavaju na -i, -e i-a, a političko im je sjedište u gradu u kojem, po Bogišiću, boravi Pavao iz Tarsa i promatra "nas u perspektivi", 5. godine po Isusu Kristu. Ti franjevački dalmatinski samostani, temeljem one spomenute Ahdname čija se jurisdikcija proteže na čitavu osvojenu Bosnu, dakle i njene dalmatinske dijelove, a koja postaje sandžakom, pa ejaletom, pa pašalukom do početka 18. stoljeća, uživaju privilegije koje gube dolaskom "oslobodiltelja" iz Mletaka i žale se te traže pravnu zaštitu. U Beču, Veneciji, Budimu, pomislit ćete. Ne, u Istanbulu, od sljednika Mehmeda El Fatiha, sultana Ahmeda II. i njegovih nasljednika. Jedan od najaktivnijih stanovnika i djelatnika u tim samostanima, fra Andrija Kačić Miošić svoj jezik zove bosanskim, a piše traktat o razgovoru ugodnom naroda slovinskog. Pravi Jugoslaven, reklo bi se. Ili barem pan-Slaven. O hrvatskom ni mukajet. Kao ni o srpskom. Naravno, i njega Bogišić smatra Eurohrvatom. Jer, on poput mnogih pouzdano zna što je pisac "hteo" da kaže. Pa svaki slovinski, slavenski, slavjanski ili ilirski prevodi na hrvatski, ili srpski, odnose se prema potrebama historiografije.

No, ako pretpostavimo da se termin "oslobođenje od Turaka" odnosi na rekristijanizaciju "oslobođenih" područja, pod nominalno kršćanskim vladarima Venecije, Habsburga ili istočnih dobrano kasnije novostvorenih država, zašto onda ti franjevci traže pravnu zaštitu kod muslimana i to halife glavom i bradom. E tu, nastaju prave aporije hrvatske, srpske, crnogorske i makedonske historiografije koja je više popis želja kako bi povijest trebala izgledati nego znanost o stvarnoj povijesti. Višestoljetnu povijest višedimenzionalnog prisustva Osmanlija na Balkanu, u istočnoj i središnjoj Evropi svode tek na okupaciju stranog elementa, islamskog u kršćanskoj Evropi, iako vrlo dobro znaju kao i evropski im kolege da početak evropskog identiteta koincidira s institucionalnim islamom na Iberskom poluotoku, Siciliji, južnoj Italiji. U tom smislu, evropski identitet koji je prožet islamom i islamskim utjecajem na nerazvijeni dio Evrope koji zrači s Iberskog poluotoka, baš nimalo nije ugrožen dolaskom Osman-

lija i institucionalizacijom već davno prisutnog islama i na Balkanu, istočnoj i dijelu srednje Evrope. Ta okupacija je sve samo ne nazadak i tamna mrlja na historiji. Dolaskom Osmanlija na Balkan, umjesto utvrđenih hrpa kućica na brdima i čukama, osnivaju se otvoreni gradovi s infrastrukturom koja nije viđena od rimskih vremena, a počesto je i bolja. Cvjeta, zamislite, slobodna trgovina, uz znatno veću sigurnost puteva. Ekonomski sistem nije feudalizam kako se to redukcionistički nastoji prikazati takvim historiografijama, već spahijsko-timarski koji dugo ne poznaje nasljedna prava na zemlju, ovrhu kuća i minimuma poljoprivrednog imanja te maksimalno iskorištava tako, kao i na zakonu utemeljenim porezima, haračom, džizjom te zekatom poticanu ekonomsku aktivnost, znatno produktivniju od feudalne.

Sarajevo kao glavni grad Bosanskog pašaluka obrambene zidine dobiva tek nakon gvardijanovog "oslobođenja" i pohare austrijskog princa i izumitelja etničkog čišćenja na ovim područjima, Eugena Savojskog koji grad spaljuje i uništava vrijedne biblioteke, visoka učilišta i bogomolje, čak i katoličke koje navodno brani. Inače, u to vrijeme Sarajevo ima preko 120.000 stanovnika. Beč ih ima manje od 60 tisuća, zajedno s okolicom izvan zidina. Mirovni sporazumi u Karlovcima i Požarevcu početak su temeljitog brisanja svakog traga muslimanskog identiteta s područja Mađarske i teritorija Bosanskog pašaluka koji "oslobađaju" Venecijanci i Austijanci, a danas je dio Republike Hrvatske. Sve se ruši do temelja, u nekoliko slučajeva džamije se preoblikuju u crkve, a muslimanima se daje opcija zbog koje danas hrvatski historiografi zamjeraju Srbima – protjerati, pobiti ili prekrstiti. Tragovi koji ostaju su nematerijalna kultura – riječi, toponimi, prezimena. Nabrojimo samo neke – jastuk, boja, bubreg, kat, kutija, čekić, džep, čelo, bunar, čekrk, avlija, kapija, bekrija, bećar, rakija, čarapa, čizma, kositar, kalaj, bakar, sanduk... Ili Bošnjaci, Česma, Islam Grčki i Latinski, ... Ili pak Japundžići, Šerbedžije, Kadijevići, Pašalići, Begići, Begovići, Murtići, Hadžići, Amidžići, Buljubašići...

Zalaže li se to, skrivečki, Bogišić i za islamsku komponentu hrvatske, a onda i europske povijesti? Što će na to reći Papa? A što Milanović? Prisvajanje tuđega, uvijek završava u paradoksu. Te paradokse, hrvatski kulturhistorikeri rješavaju nečim što se danas eufemistički zove spinom. Nekada se zvalo lažju. Ti prijepori, te aporije, te nelogičnosti, ta kriptografija stvarne povijesti...

*

U Bogišićev niz ulazi i Sigmund Freud, bečki Židov, osnivač psihoanalize i promotor seksa kao glavnog nagona i oblikovatelja svijesti i nečega što on zove podsviješću. Nije valjda da Bogišić smatra kako je Freud slučajeve Edipova kompleksa proučavao na Hrvatima.

Vlaho Bogišić

Nedovršeni Hrvati

No, da Bogišić nije u hrvatske Nedovršene Evropljane utrpao bosanske vlasteline i kraljeve, bosanske franjevce i Maka Dizdara, na opisanu megalomaniju male i neznanstvene historiografije ne bi se trebalo osvrtati, već ju samo prepustiti podsmijehu ozbiljnih evropskih povjesničara. Zbog ovog posizanja u bosanski i bošnjački identitet, reagirati treba. Jer, na koncu nije bitno što misli i piše Vlaho Bogišić, već što u falsifikaciji povijesti toga tipa počesto dioništva uzimaju neki muslimani, porijeklom Bošnjaci koji se stalno uguravaju u hrvatski nacionalni korpus, iako i odabir Bogišićevih Eurohrvata i stav ljudi gvardijanovog mentalnog sklopa sugerira kako se hrvatski nacionalni identitet prije svega temelji na oslobođenju od "Turaka", na rimokatličkoj pripadnosti i vjernosti Papi, na davnašnjem papinskom propagandnom sloganu o Antemurale christianitatis. Do te mjere da bi čovjek mogao pomisliti kako hrvatske nacije ne bi bilo da nije bilo katoličke *reconquiste* na Balkanu.

Po lagahno rasno nadahnutim tezama Ante Starčevića Bošnjaci dođu pride, Bosne radi, odnosno njezina priključenja Hrvatskoj radi. To većinsko i gotovo koncenzualno odbijanje muslimanske i bošnjačke sastavnice hrvatskog kulturnog i nacionalnog identiteta trebalo bi biti jasan znak tzv. starčevićancima da ih se, osim za neke političke potrebe, s vremena na vrijeme, ne smatra dijelom hrvatskog nacionalnog korpusa, pa makar oni oblačili uniforme, pardon, odore Počasnih vodova i zdrugova. Ostaje jedina i većinskoj hrvatskoj misli potpuno prirodna i prihvatljiva prisutnost Bošnjaka u Hrvatskoj – ona nacionalnomanjinska prema najboljim dosegnućima moderne političke i pravne misli u Evropi. Bez obzira na Bogišića, Nedovršene Evropljane ili Nedovršene Hrvate. ■

SCAR(T)FACE

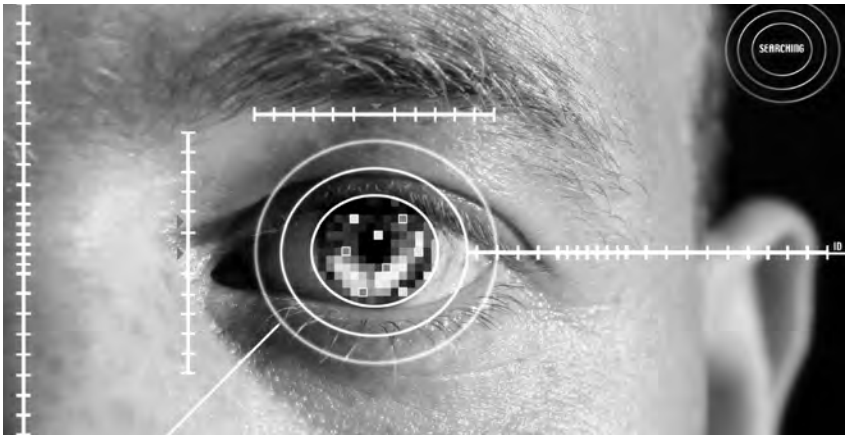

Zadnji japanski vojnik desetljećima je lutao šumama vjerujući da 2. svjetski rat još uvijek traje. Čuđenje nad tom činjenicom sve više se zamjenjuje bljeskom spoznaje koja pita: Što ako je taj vojnik jedini bio u pravu – što ako rat zapravo i dalje traje…

Piše: **Sead Alić**

Mnoga otkrića u svijetu znanosti neočekivano su bljesnula pred očima okrenutim u nekom drugom smjeru. Slutnja, intuicija, umijeće, igra pokušaja i predosjećaj ugrađeni su u sva velika znanstvena otkrića. Novo se otkrivalo unatoč ljudskim naporima da ga se zaobiđe. Pojavljivalo se na mjestima i načinima gdje ih i kako ih nitko nije očekivao. Fleming je tako napravio pauzu i otišao nešto pojesti, a kad se vratio mogao je zaključiti da je plijesan u njegovu sudoperu spriječila širenje bakterija. Viagra je trebala biti sredstvo za snižavanje pritiska, LSD sredstvo za olakšavanje začeća, Coca Cola, lijek protiv malaksalosti, etc.

Mnogokoja je pobjeda u ratu izvojevana bez oružja, proizvodnjom privida i poticanjem nepovjerenja neprijatelja u vlastitu sigurnost. Umjetnost ritma i vatre znala je izvojevati pobjedu prije bitke. Snaga privida dokazala se kroz povijest i u ratu i u miru. Sun Tzu je preteča suvremenih medijskih kampanja koje se globalno prelijevaju svijetom 'željnim demokracije'

Na lažnim su dokumentima utemeljene mnoge institucije, a igre, makar i lažnim relikvijama svetaca, uvijek su bile igre na sigurno. Ljudska duša ima svoje potrebe i sklona je prihvatiti i lažne argumente ako dušu smiruju i uvode poredak. Potreba da čovjek bude prevarenim usidrena je u kolektivnoj svijesti o neznanju početaka, u nesigurnosti, u potrebi da se izgradi kakav-takav sustav koji omogućuje odgovore na vječna pitanja. S univerzalne potrebe mehanizam se prenosi na konkretno: nitko racionalno ne prihvaća reklamne poruke, no one su djelotvorne.

Zadnji japanski vojnik desetljećima je lutao šumama vjerujući da 2. svjetski rat još uvijek traje.

Čuđenje nad tom činjenicom sve više se zamjenjuje bljeskom spoznaje koja pita: Što ako je taj vojnik jedini bio u pravu – što ako rat zapravo i dalje traje…

Većina filozofskih odgajatelja odgaja nova pokoljenja učeći ih da je estetika znanost koja 'sređuje stvari' u području osjetilnoga, odnosno 'niže vrste spoznaje'. U ovom radu želim skrenuti pozornost na 'lukavstvo estetičkoga uma' koje dva tisućljeća nesporazuma između filozofije i umjetnosti želi riješiti ugovorom o miru kojim se umjetnost obvezuje da neće izlaziti iz područja osjetilne spoznaje, a filozofija se zauzvrat obvezuje da o umjetnosti neće govoriti drukčije nego kao o obliku niže spoznaje. Lukavstvom je uveden red, ali kakva je priroda tog reda?

Red je oduvijek bio sinonim znanja. U-rediti, dovesti u red, prepoznati kao dio reda, oduvijek je donosilo prividnu sigurnost. Red se oduvijek morao znati, jednako tako sustav znanja morao je pokazivati svoju uređenost. Slobodan čovjek je bio slobodan čovjek, rob je bio rob, žena je bila žena. Jednako tako i pojmovi su bili superordinirani ili subordinirani. U mnogim slučajevima to tako biti i mora. Što međutim misliti o slučajevima kada inzistiranje na poretku poništava bit onoga što se želi dovesti u red?

Atenska demokracija tako nosi ožiljke ropstva i nejednakosti žena. Sve religije svijeta svoje hijerarhije hrane vjerom svojih sljedbenika. Znanost je spremna i sposobna, zbog reda stvoriti tako veliki kamen kojega ne može podići, ali kojim može uništiti svijet. Pokazatelji su to potrebe da se uvijek iznova promišlja priroda uspostavljenih redova, te da se kritičkim promišljanjem u pitanje stavlja i ono naizgled neoborivo. Jedno od takvih pitanja je pitanje znanstvenih i filozofijskih dosega filozofijske discipline – estetike. U tom pitanju, pokazat će se, zrcali se pitanje filozofije same.

Otkad postoji, proza je vodila rat s poezijom. Logičnost, dosljednost, gramatičnost prozne misaone filozofijske rečenice, antici se učinila medijem kojim se sigurnije od interpretiranja muza može dohvatiti ono božansko. Iz te vjere rođeni su kamenolomi mišljenja kojima se istovremeno i stvarala zakonitost medija filozofijske proze.

Prešutnim dogovorom filozofija je prihvatila 'utemeljenost' proze za svoj medij iskazivanja istine, a proza je zauzvrat pružila filozofiji odnos subjekta i objekta, predikate, atribute, uređenost rečenice, gramatiku kao prasliku uređenog svijeta kao uređene proze. Kako su u toj trgovini prošli filozofija i umjetnost?

Filozofija nikada nije mogla izaći na kraj s umjetnošću. Kad je bila iskrena u njoj je uživala, interpretirala je, odnosno od nje učila. Mnogo koje je književno djelo mudrije od mnogih filozofskih. Tamo gdje i ne očekujemo, primjerice kod Prousta pronaći ćemo osnove jednog mogućega alternativnog utemeljenja filozofije same. Čitatelji Ane Karenjine bit će iznenađeni Tolstojevim razumijevanjem tiska i utjecaja tog medija na ljudsko iskustvo, u pjesmama Hoelderlina ili Rumija mjestimice ima više misaonosti nego u bibliotekama filozofijskih interpretacija…

Ono međutim što je filozofija mogla a to je i učinila – uredila je (barem je tako mislila) poredak onih duševnih moći koje su u temeljima umjetnosti kao takve. Finale prije finala, rekli bi oni koji danas sudjeluju u namiještanju rezultata nogometa: najsnažniji se izbacuje prije finala. O čemu je riječ? Poput japanskog vojnika koji je lutao šumama, generacije filozofa slijede modifikacije baumgartenovske ideje da se iznađe i osamostali ono srednje područje, područje osjetilnosti, ljepote, doživljaja, pa i lijepe rečenice…

Ustanovljena je filozofijska disciplina premda će stoljeća nakon toga razmišljati o (ne)mogućnosti estetike kao takve, o odumiranju tako određene umjetnosti, o sužavanjima ili proširivanjima estetike, o prelascima iz performativne u digitalnu etc.

Povijest filozofije istovremeno je i povijest zabluda da se neki fenomeni mogu domisliti time što će se smjestiti u poredak, u hijerarhiju. Uvijek je naravno lakše umjesto o životu, jedinstvenosti, suptilnosti, pa i neponovljivosti nekog fenomena – govoriti o mjestu kojega taj fenomen zauzima u hijerarhiji. To je produktivno za hijerarhije i katedre, ali pogubno za umjetnost. Postoji jedna dimenzija promišljanja koja zadnjih desetljeća snažno uzima maha u filozofijskim razmišljanjima, koja se čini produktivnijom od estetičke dimenzije koja se u svom gubljenju tla sve više približava aspektima govora o lijepom u suvremenoj industriji zabave i medija. Riječ je o filozofiji medija koja cjelovitije, kritičkije i dublje može misliti o cjelini odnosa u kojima i kroz koje se umjetnost danas realizira odnosno u kojima uspijeva opstati.

Ako je, a jest, hegelovski rečeno *čovjek medij djelatnosti duha*, onda je filozofija medija u osnovi filozofija čovjeka kao sjecišta sustava i simbola, snaga i slabosti, biološke određenosti i svih promjena uvjetovanih ekstenzijama na koje je čovjek kao ograničeno biće osuđen. Utoliko postaje sve važnijim razumjeti promjene koje nameće vrijeme, te otvoriti prostore za takvo promišljanje umjetnosti kojemu je u središtu medijska dimenzija. (Kad govorimo o medijskoj dimenziji, govorimo o mediju u širem značenju, onako kako je o tom pojmu govorio McLuhan)

Umjetnici su preuzeli metode uličnih bandi. Svi su nedodirljivi u svojim svjetovima, u svojim svjetovnim sinekurama, u svojim istraživanjima /kombiniranjima/ lego-slaganjima. Kritika je eksces, kojega sebi dopuštaju samo visoko pozicionirani politički ideolozi umjetnosti i to samo zato što imaju "imunitet", osoba koje donose odluke o financiranju.

Ako je naime u počecima bila riječ, a ona jest začetnik eksperimenta kojega zovemo ljudskom civilizacijom, onda je filozofija medija zapravo filozofija jezika kao medija, odnosno svih konzekvenci koje proizlaze iz uporabe medija riječi na čovjeka iskustvo ljudsku civilizaciju.[1]

Konačno ako je umjetnost medij stvaralačkog ljudskog vraćanja duga drugobivstvu kroz djelatnost koja uključuje i osjećaje, i ljepotu, i imaginaciju, i strast, i fantaziju, racionalno, iracionalno, osjetilnost, auditivnost, slikovnost, plastičnost – onda je filozofija medija i filozofija ljudskog stvaralaštva realiziranog kroz umjetnost.

Umjetnost koja je postala 'niži osjetilni oblik spoznaje' (pa i samospoznaje apsolutnog duha) mrtva je umjetnost.[2] Mrtva zombijevska umjetnost nažalost, veliku potporu ima u sve većem broju takozvanih estetičara koji poput komunikologa, PR-ovaca, retoričara, psihologa komunikacije, stručnjaka za neverbalno komuniciranje i sličnih… u svakom trenutku stoje na usluzi vrtuljcima kapitala koji se danas tako brzo obrću da zavrte i pokoju misleću filozofsku glavu.

Estetika je od svojih početaka promašena filozofijska disciplina. Ona svoje mjesto može i treba imati na učilištima na kojima se nove generacije uče starim pravilima ljepote i novim oblicima obrtanja kapitala na račun te ljepote. Filozofija se mora otvoriti prema onom živome u umjetnosti i pomoći mu, da bi nam onda umjetnost sama pomogla da ne umremo zbog (suhoparne filozofijske) istine.

Umjetnost bježi u područja u kojima se može osjećati slobodno, gdje neće biti pretvorena u robni ekvivalent – novac. Ako se slike impresionista danas prodaju po vrtoglavim cijenama – to ne govori mnogo o njihovoj, inače nesumnjivoj, ali sada nekoj većoj umjetničkoj vrijednosti. Riječ je o prelasku umjetničkog djela u sustav trgovačke razmjene. Vrijednost i umjetnička vrijednost različite su dimenzije umjetničkog djela. Svijet biznisa na putu je dokidanja svijeta umjetničkih djela umjetničke vrijednosti.

Kada je McLuhan govorio o pretva-

---

1 U drugim tekstovima govorili smo o usmenosti, plesu, ritualu, kao medijima napredovanja artističkih oblika ljudskoga duha, ponajviše u tekstovima objavljenim u knjizi Masmediji, zatvor bez zidova, CFM Zagreb, 2012.

2 Takvoj se umjetnosti u Zagrebu primjerice podižu nadgrobni spomenici u obliku skulptura/kravata koje se stežu oko grla svakog prolaznika s imalo ukusa.

ranju televizije u prostor emitiranja umjetnosti, slutio je dvije stvari: Prvo, mogućnosti specijaliziranih kanala posvećenih umjetnosti koji će odgovoriti potrebama specijaliziranih potrošača. Drugo, suvremeno iskustvo YouTube-a pokazuje kako i koliko su umjetničke forme sposobne ući u našu svakodnevicu. Mnogi artistički uradci prvo se vide (komuniciraju) na mrežama da bi se kasnije pojavili na televizijskim programima. You Tube je prostor novog artističkog impresionizma.

Umjetnost kao djelatnost u kojoj najaviše dolazi do izražaja kreativna ljudska praksa odavno je napustila područje majstorstva. Suvremeni globalni kapitalizam kupujući svoju bolju prošlost kupnjom starih majstorskih djela, pokušava se ustoličiti, (ubaciti) u ulogu novih/starih naručitelja umjetnosti. No, sa kakvom to umjetnosti mogu činiti? Uglavnom onom koja je rađena na starim medijima poput medija slike, odnosno sa autorima koji se od basnoslovnog porasta cijena svojih djela ne mogu obogatiti.

2.

Danas dodirujemo IPod, poput slijepog čovjeka koji dodirom pokušava shvatiti skulpturu. To je jedna od dimenzija taktilnosti medija televizije. No, dublja je ona koja govori o potpunoj uronjenosti suvremenog potrošača medija u aureolu elektroničkih impulsa koji surađuju sa ljudskom aurom, uvlače gledatelja u medij, koriste ga kao sadržaj i postaju njegovim sustavom komuniciranja. Beba koje ilustracije u časopisu doživljava kao pokvareni ekran (jer ilustracije časopisa ne reagiraju na dodir), kada odraste, teško će staru umjetnost moći doživljavati na načine na koje ju doživljava čovjek gutenbergovske ere.

Naša uronjenost u elektroničko digitalni okoliš osudila nas je na komunikaciju koja ide do razine udisanja najsitnijih medijskih čestica. Zrak je danas obogaćen porukama sadržanim u sveprisutnim česticama. Uronjenost je upućenost na interakciju, stalnu intenzivnu komunikaciju, sučeljavanje, princip sučelja. Dolazak kamera koje će interaktivno pružiti na dodir pojedinih predmeta dodatne informacije o tim predmetima, dio je informacijske kiborgizacije čovjeka. Sveprisutnost informacija o svemu omogućuje nam da nas svi ti predmeti u potpunosti zaokupe: Svijest je svijest o danim predmetima. Dani predmeti omogućuju, ali i određuju dimenziju svjesnosti. Vizualna samosvijest (medijska samosvijest) kreira se u području ljudske kreativnosti, a određena je starim okvirima umjetnosti.

Svojim izborom stranica biramo sadržaje koji nas određuju. Vlasnici informacija u našim odabirima imaju profile naših osoba (prema odabiru stranica). Derrick de Kerckhove je na skupu u Brusselesu u povodu stogodišnjice rođenja McLuhana govorio o digitalno nesvjesnom. Slično je i s područjem emotivnog, mentalnog upravljanja stvarima koje se najavljuje kao novo područje poslovanja s ljudskom svješću odnosno nesvjesnim. U tom smislu Wikipedija se može otčitati kao odgovor na McLuhanovu najavu enciklopedijske dimenzije ljudi elektroničkog doba.

Mrtva zombijevska umjetnost nažalost, veliku potporu ima u sve većem broju takozvanih estetičara koji poput komunikologa, PR-ovaca, retoričara, psihologa komunikacije, stručnjaka za neverbalno komuniciranje i sličnih… u svakom trenutku stoje na usluzi vrtuljcima kapitala koji se danas tako brzo obrću da zavrte i pokoju misleću filozofsku glavu.

3.

Predmet estetike izišao je iz okvira slike; napustio je kazališnu dvoranu, silazi sa filmskih platna u život. 11. rujna je umjetničko djelo. Osjetilni doživljaj lijepog nadaje nam se u svojoj trgovačkoj dimenziji (žutog tiska, izbora ljepotica, sustava filmskih zvijezda), ali i u onoj drugoj, manje poznatoj i istraživanoj dimenziji. Umjetnost je poput maslinovog ulja koje jest tekućina, ali bježi od vode. Ako se estetika bavi osjetilnom dimenzijom spoznaje, onda njena metamorfoza potvrđuje staru istinu: Istina je umjetničkog u kreativnom su-odnošenju, u nametanju svijetu u obliku umjetničkih cjelina. Sve ono što nije na tom tragu, dio je stereotipa kojima se trguje.

Znati osjetilno, to nam je blisko. Zgrade koje se na tom znanju grade mogu s tim znanjem imati veze ali i ne moraju; one mogu biti povezane s osjetilnom spoznajom ali tu spoznaju mogu imati samo kao pokriće za bespravnu gradnju na livadi na kojoj bi trebale dominirati pjesma i ples zaigranih ljudi. Danas nema gotovo niti jednog filozofijskog teksta koji ne promišlja jezik, sliku, komunikaciju, vizualnost, auditivnost ili vezu ovih fenomena s psihologijom, tehnologijom, kulturom, tradicijom …

Filozofija se negdje nesvjesno, a ponegdje i svjesno preustrojava prema filozofiji medija. U početku se pojavljuje svijest o nužnosti promatranja komunikacije, tehnike, sredstava masovnog zavođenja i manipuliranja, da bi u slijedećem koraku već filozofija samu sebe shvatila odnosno uhvatila u igri vlastite (medijske) ograničenosti.

Duh više ne stanuje u kulama pojma. Najveći dio tradicionalne umjetnosti uglavnom smo osvijestili kao dobar zanat, suradnju autora sa novim tehnikama, proizvod potrebe nekog sloja, za statusnim simbolom ili naprosto robom koja zbog svoje izuzetnosti (među ostalima i smrti autora), može imati cijenu dijamanta.

Tragajući za duhom u umjetnosti, filozofija danas pronalazi uglavnom iščašene koncepte manirističke igre, namjere provociranja i šokiranja. Te šablonsku igru igranja uloga poradi obećanih novaca države, hotela, festivala, tajkuna i slično. Umjetnost je danas uglavnom mrtva. Kao što odumire medij knjige, kao što kazališta glume kazališta, kao što slikarstva više ne slikaju nego proizvode slike. Nema umjetnosti bez istinskog drhtaja publike. Današnja je publika sferu

umjetnosti prebacila u područje folklora, rituala, obreda, svjetovnih oblika klanjanja ostacima duha.

Dragulje uistinu nema smisla bacati pred strasti nogometnih navijača. No, nije samo u pitanju recepcija umjetničkih djela. Rascjep između realne događajuće umjetnosti uživo i multimedijskih a onda i mrežnih umjetnosti, ne samo da stavlja u pitanje jedinstvo umjetničkoga nego podcrtava i stare dvojbe o ideološkom karakteru umjetnosti, o zanatsko-trgovačko-političkoj dimenziji, o razlikama i sličnostima sa ostalim ljudskim djelatnostima, te o zajedničkom nazivniku koji bi i sinkrono i dijakrono izašao sa svim pitanjima na kraj.

4.

Nedostaje nam svijesti da progovaramo u suton, onda kada Uroboros dohvati svoj rep, kada se krug počne zatvarati, kada huk sove označava završetak onoga što ćemo misliti. Nedostaje nam svijesti i metode analize koja bi imala u vidu da izgovaramo misao koristeći se retrovizorom starih pojmova koji su građeni na nekim starim odnosima.

Umjetnost je zajednički nazivnik za zanatska umijeća koja nisu sanjala o umjetnosti u suvremenom značenju te riječi, ali i za aktualnu suvremenu umjetnost koja se iznimno rijetko uzdiže iznad solidnog zanata. Jednako tako, filozofija je razvijanje svijesti o odnosu čovjeka i drugobivstva u formi rečenice, određene zakonitostima gramatike i iz nje filtrirane logike koja sve manje govori o fenomenima o kojima želi govoriti, a sve više ritualno i samozadovoljno živi svoju vlastitu upitnost.

Stotine odrednica umjetnosti mogu se staviti u kontekst sa stotinama odrednica filozofije. I niti jednom tema neće biti promašena. Forma će biti zadovoljena. I umjetnost i filozofija i dalje će moći nesmetano životariti u zidinama svojih zastarjelih pojmova.

Nikada na svijetu nije bilo više umjetnika, a manje umjetnosti. Artistički pristupi pronašli su nove putove kojima mogu komunicirati sa zaljubljenicima u lijepo, sklad, doživljaj, rečenicu, oblik, ton. Reproduktibilna i ne-auratična, umjetnost je krenula prema ljudskom životu. Na putu joj se isprječila konzumeristička industrija kulture, prijeteći pakirati ljepotu u lijepo dizajnirane, ali kasnije nespojive komadiće iskustava. Niti filozofa nikada nije bilo više. Za svakoga od nas postoji djelić povijesno-filozofijskog mozaika na temelju poznavanja kojega predstavljamo sebe kao poznavatelje biti svih filozofijskih nastojanja. U mladosti nas tjera strast i slutnja razumijevanja, završavamo razumijevanjem da je sve to bila samo slutnja.

Umjetnici su preuzeli metode uličnih bandi. Svi su nedodirljivi u svojim svjetovima, u svojim svjetovnim sinekurama, u svojim istraživanjima /kombiniranjima/ lego-slaganjima. Kritika je eksces, kojega sebi dopuštaju samo visoko pozicionirani politički ideolozi umjetnosti i to samo zato što imaju "imunitet", osoba koje donose odluke o financiranju. Niti filozofi nisu daleko. Konstruktivni dijalog nešto je poput zastarjele i odbačene metode. Na djelu je suglasje unutar orijentacija i hijerarhija. Na djelu je izostanak sučeljavanja različitih opcija. Filozof kao misleće biće postao je navijač, isto onako kao što su navijači postali politički glasači, kupci supermarketa ili ljudi vjere.

Može li poslužiti kao utjeha: riječ je o trendu koji je zahvatio zapadno mišljenje i to ne zbog mišljenja kao takvoga, već zbog posvemašnjeg oduzimanja supstance svim aspektima života od strane masmedija. Krucijalne stvari događaju se u medijima. Umjetnost i filozofija igraju dopuštene im uloge. Današnja ljepota i strast i umjetnosti i filozofije, nažalost, podsjećaju samo na ono što je od ljepote i strasti ostalo u sjećanju.

5.

Svaka mafijaška obitelj kad-tad poželi legalizirati svoje poslovanje. Stečena bogatstva dovoljna nerijetko za više generacija potrebuju mirnije i zakonom uređene oblike oplodnje. Djeca mafijaša sklona ne pitati se za podrijetlo bogatstva, nerijetko pokazuju interes za umjetnost, posebno onu koja se može kupiti.

Svaki dokument zapadne kulture istovremeno je (benjaminovski rečeno), dokument barbarskog odnosa zapada prema bogatstvu ostatka svijeta. Na eksploatiranju, koloniziranju, podčinjavanju i siromašenju trećega svijeta, počiva zapadna igra umjetnosti i kulture. Igramo uloge jer nam je to jedino preostalo u svijetu podignutih zidova između svjetova. Zidova čvršćih od čeličnih zavjesa i neprobojnijih od Berlinskoga zida.

Svaka je država demokratski prepjev mafijaške organizacije. Igra neovisnosti pojedinih segmenata vlasti (političke, zakonodavne i sudske), na scenu stupa povremeno da bi se potvrdilo pravilo o izuzetnosti te situacije. U osnovi je na djelu, monolitni mehanizam piramidalno ustrojenih utjecaja koji za upućene funkcionira na jedan način, a koji one druge naziva građanima, a smatra nižim bićima. Svaka država, poput svake mafijaške obitelji, potrebuje svoju ideološku lakirovku. Nekada su velmože plaćale usmene pjesnike, ulične svirače, putujuće kazalište skupine, dvorske lude, slikare portreta, skulptore, arhitekte i druge zanatlije u poslu uzdizanja imagea. Današnjim vladarima svijeta dovoljno je da umjetničku strast degradiraju do razine sponzorirane predstave, doniranog platna za kostime, plaćenog prostora za vježbanje, sufinanciranog objavljivanja odabranih knjiga. Kada

Mnogo koje je književno djelo mudrije od mnogih filozofskih. Tamo gdje i ne očekujemo, primjerice kod Prousta pronaći ćemo osnove jednog mogućega alternativnog utemeljenja filozofije same. Čitatelji Ane Karenjine bit će iznenađeni Tolstojevim razumijevanjem tiska i utjecaja tog medija na ljudsko iskustvo, u pjesmama Hoelderlina ili Rumija mjestimice ima više misaonosti nego u bibliotekama filozofijskih interpretacija…

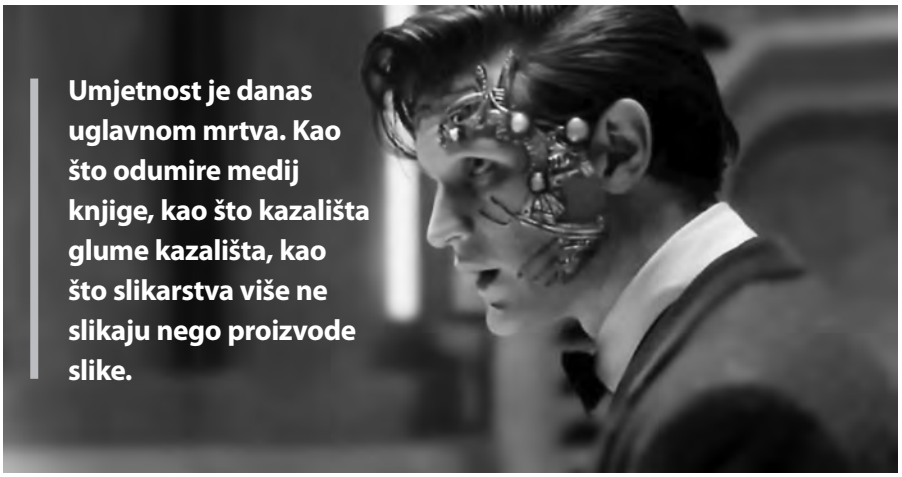

Umjetnost je danas uglavnom mrtva. Kao što odumire medij knjige, kao što kazališta glume kazališta, kao što slikarstva više ne slikaju nego proizvode slike.

Potreba da čovjek bude prevarenim usidrena je u kolektivnoj svijesti o neznanju početaka, u nesigurnosti, u potrebi da se izgradi kakav-takav sustav koji omogućuje odgovore na vječna pitanja. S univerzalne potrebe mehanizam se prenosi na konkretno: nitko racionalno ne prihvaća reklamne poruke, no one su djelotvorne.

jednom uđe u taj sistem, umjetnost se više ne mjeri strašću gledatelja ili čitatelja nego robnim ekvivalentom. Mjeriti nešto robnim ekvivalentom znači svesti to nešto (umjetnost) na ono mrtvo, mjerljivo, uporabivo u obliku novca. Djela Van Gogha, više nisu umjetnička djela, njihova umjetnička vrijednost nema ništa zajedničko s količinama nula koje se pridodaju sa svakom novom prodajom. Sasvim suprotno, ta su djela postala platežno sredstvo mafijaša sa vrha piramide.

Povratak ljudskim dimenzijama doživljavanja drugoga, umjetnosti i svijeta, nalazi se s neku drugu stranu operativno iskorištenog racionaliteta mišljenja, mišljenja pretvorenoga u instrument mjerljivosti. Umjetnost u svijetu takvog racionaliteta i ne može biti nešto drugo do dama lijepih manira, koja čeka da joj se predstave, da je zamole za ples ili kažu kada je prilično uključiti se u razgovor.

Strast, emocija, bunt, eksces, užitak, ljubav, slutnja i ostale elementarno ljudske osobine, katedarske su filozofije jedno po jedno izbacivale iz umjetnosti i samim time iz uljuđenog ponašanja. Umjetnost je postala suha, poput katedarskih podložaka za predavanja i kao takva savršeno manipulatibilna za političke i ekonomske igre.

No, nije li u tu prazninu ugrađen i ožiljak teorija koje nisu znale izaći na kraj sa maštom i emocijama čovjeka, osjetilnošću. Bijeg iz nejasnih područja života tražio je sistematizaciju, a ova je zahtijevala rangiranje. Neke od ljudskih moći morale su biti žrtvovane za srednji znanstveni put, za takozvanu znanost osjetilne spoznaje, premda življenje, ljepota, strast, umjetničke genijalnosti i nema posebne bitne veze sa spoznajom. Naročito, ne na način uspostavljanja hijerarhije. Jednom smještene u ladice hijerarhije ljudske sposobnosti, ove su ljudske osobine postale samo dokazom znanstvenih pristupa, bez obzira koliko to i bilo i zvučalo nakaradno. Estetika je tako već kod Baumgartena među ostalima i umijeće lijepoga mišljenja. Nešto što sa srednjom moći, osjetilnošću, pa i umjetnošću nema gotovo nikakve veze.

"Naša će ljubav biti kaos – pisao je Kamov – i ljudi joj ne nađoše dolične riječi. Čupat ću ti kosu, a ti ćeš tiskati oči svoje u dušu moju…" Autentičan doživljaj opire se formulaciji . Najljepša, najuzvišenija, neprevediva pjesnička djela svjedoče samo o pokušajima. No, postoji način da se osebujnost poetskoga, umjetničkoga, neobičnoga, autentičnoga – ukroti i to tako da se obilježi kao nesavršen oblik spoznaje. Kao polu-spoznaja, kao spoznaja nižega ranga i slično.

Život ima samo sebe sama. I samo se sebi dokazuje. Omogućiti život znači maknuti sve nepotrebne ograde, stereotipe, kalupe, ladice. Živjeti život, osjetiti ga svom puninom, živjeti na umjetnosti blizak način, nikako ne znači "spoznavati na niži osjetilan način." Ali, spoznavati na niži osjetilan način i te kako znači reducirati energiju bivanja ovdje i sada na šablonu. Najlakše se osloboditi neprijatelja koji je slab. Najlakše je to učiniti tako da ga proglasimo slabim. Problem je međutim kada se izvornoj životnoj energiji, horizontu u kojem živimo nalijepi naljepnica nečega neuspjelog i slabog. Ta "konfuzna osjetilna spoznaja" kako ju je zvao Leibnitz, postaje konfuzna tek kada se promatra kao spoznaja. Iz perspektive osjetilnog prožimanja čovjeka sa drugobivstvom, riječ je zapravo o beskrajnom bogatstvu. Upravo prikazujući to bogatstvo mnogi je suvremeni roman postao filozofičniji od šture filozofske misli, ako je podređena unaprijed određenim nedomišljenim podjelama /osudama.

Hegelov pojam vrhunac je filozofijske zablude o jednakosti ustrojstva drugobivstva i napredujuće misli o njoj. To što sličnosti struktura i konfiguracija postoji, ne daje nam za pravo uzdizati pojam na razinu apsolutne istine.

Vrhunac Kantovog utemeljenja morala u odnosu na maksime i moralnog zakona pokazuje svoju ograničenost u copy/paste sustavima industrije kulture. Moral je tu rezerviran za građane/ gledatelje/potrošače/kolonizirane/sretne strojeve/robove.

Estetska pak dimenzija, područje lijepoga, umjetnosti, ukusa, osjetilnosti, užitka, doživljaja čini zapravo ono istinsko područje ljudskoga življenja. Reduciranje tog područja na ovako ili onako interpretiranu spoznaju ožiljak je na licu filozofije, znak je to odustajanja, znak lijenosti duha ogrezlog u pokušaje sistematiziranja. ■

ZAPADNA TRADICIJA ISLAMOFOBIJE I JAVNO MNIJENJE

Huntingtonova teorija sukoba civlizacija postala tek pokušaj kvazinaučnog ovjeravanja suštinski starih stereotipa o islamu i Zapadu kao o viševjekovnim neprijateljima. Pompezno medijsko isticanje ove kvaziteorije imalo je svrhu da se njen status teorije pretvori u "zakon o sukobu civilizacija", baš poput zakona gravitacije, kako bi se naučno opravdala nužnost nasilnog djelovanja u svijetu.

Piše: **Emir Džambegović**

Govoriti o islamu u svijetu globalnih medija danas nije moguće bez osvrtanja na imidž islama prije pojave mas-medija, kao ni bez uvida u rezultate istraživanja javnog mnijenja. To nas, zapravo, vodi ka povijesti, budući da je islam kao religija prisutan više od 14. stoljeća. Uprkos zajedničkim teološkim vjerovanjima i abrahamovskom korijenu, zajednička historija muslimansko-kršćanskih odnosa zatamnjivana je sukobima islama i kršćanstva. Pokušaćemo dati pregled u jednoj rečenici: od poraza ranog Bizantskog (Istočnog rimskog) carstva u sudaru s islamom u 7. stoljeću, protjerivanja Maura iz Španije, preko osmanske prijetnje Evropi do evropske (kršćanske) kolonijalne ekspanzije u 18. i 19. stoljeću koja će prerasti u politički i kulturni izazov velikih sila (Amerike i Sovjetskog saveza) u drugoj polovini 20. stoljeća pa sve do stvaranja države Izrael i savremenog potvrđivanja islama u politici.[1]

Sve su ovo događaji koji nas, kada se osvrnemo na prošlost, navode na zaključak da je ista negativna osnova imidža islama koja je na Zapadu postavljena u Srednjem vijeku, ostala očuvana do danas. Uz to, postkolonijalna i posthladnoratovska era savremenog Zapada opterećena je kristo-eurocentričnim i ideološkim predrasudama. Ono što posebno zabrinjava u međunarodnim odnosima je reafirmacija retorike koja dijeli svijet na "civilizovane" i "barbare".[2] Važno je napomenuti da ova retorika svoju osnovu nalazi u ranoj evropskoj historiji, čak i prije rođenja Muhammeda a.s.. Naime, Zapadnjaci su sebe djelimično definisali još u ranim grčkim i rimskim vremenima, kao "civilizovane" Evropljane koje se sukobljavaju sa despotskim barbarskim strancima.[3]

Stoga možemo reći da je imidž islama na Zapadu zapravo povijest razvoja stereotipa o Istoku, te stereotipa o muslimanima, a koje je uzgojila evropska kulturna tradicija i kršćanska religijska tradicija. Odbojnost kakvu su pokazivale prema islamu i kulturnoj tradiciji muslimana nikada u povijesti nije zabilježena u odnosu na druge religije i tradicije. Iako u povijesti imamo primjere bezbrojnih obračuna sa neistomišljenicima (primjerice sa Katarima kao "hereticima" ili sa jevrejima diljem Europe), islamofobija je antagonizam koji je u neusporediv u odnosu prema drugim religijama i tradicijama. Posebno ako uzmemo u obzir posljedice kolonijalizma i rezultata orijentalizma koje se osjete i dan danas. Također, antagonizam prema svim drugim se javno osuđuje, a posebno je u javnosti razvijen senzibilitet za reagovanje na svaku, pa i najmanju naznaku antisemitizma, što nije slučaj sa Arapima iako su i oni semitski narod, a kamoli sa muslimanima.

Istinitost tvrdnje da je odbojnost prema islamu uobičajena, za razliku od odnosa prema drugim religijama i tradicijama, svjedoči jednostavno usvajanje i integracija u svoju kulturu i tradiciju elemenata drevne egipatske, perzijske, indijske, grčke i rimske religijske i kulturne tradicije. Drugim riječima, bilo je moguće usvajanje i integracija elemenata svake, osim islamske kulture i civilizacije. Ovu tvrdnju dodatno potcrtava vrlo uočljivo iskrivljivanje osnovne poruke i značenja islama.[4] I tako, unatoč promjeni stava prema islamu i muslimanima iniciranom na Drugom vatikanskom koncilu (1962. - 1965.), pomenu-

1 "Islamska prijetnja – mit ili stvarnost", John L. Esposito, Selsebil, Živinice, 2001., str. 19-20

2 "Barbarians and Civilization in International Relation", Mark B. Salter, Pluto Press, 2002., USA, str. 162

3 "The Sum of All Heresies", Frederic Quinn, Oxford University Press, USA, 2008., str. 160

4 "Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga", Adnan Silajdžić, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2003., str. 346-347

ta iskrivljena gledišta igraju ulogu temeljnog odnosa. Ovdje ćemo ih pokušati predstaviti, u njihovom odnosu prema islamu.

Varijacije na temu

Osnovni konstrukt formiran je kroz odnos prema poslaniku islama Muhammedu (a.s.). Opisivali su ga u četiri riječi – heretik, senzualist, vladar i religijski lider. Oko ovih osnova Zapad je oblikovao stoljećima imidž islama koji je, tako zasnovan na predrasudama, igrao ulogu poput one koja ima osnovna tema u muzici koja, nakon što se prvi put odsvira, ponovo vraća kasnije u nešto drugačijoj formi, kao varijacija na temu.[5] O pomenutoj temi dosta je toga, s kritičkim tonom, napisano u svjetskoj literaturi, a od domaćih autora posebno se izdvajaju Hazim Šabanović ("Muhammed, a.s., u evropskoj kritici", Prva muslimanska nakladna knjižara, Sarajevo, 1943.) i Adnan Silajdžić ("Islam otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga", FIN, Sarajevo, 2003.). Posljednje pomenuti prikazuje odnos kršćanstva (bizantskog i evropskog) prema islamu propraćen dugim i iscrpljujućim križarskim ratovima koji će odrediti negativno razumijevanje islama i muslimana. U tu svrhu razvijane su legende koje imaju svoju političku i ideološku, a time i povijesnu i kulturološku potku. Cilj je bio stvaranje mentalne barijere između okcidenta i orijenta. Ta ista "barijera", u vrijeme mogućih susreta i upoznavanja, nazvana je "sudarom" (engl. *clash*) u čuvenom Huntingtonovom pamfletu "Sukob civilizacija", koji je izložen brojnim kritikama.

Svo neznanje o islamu nije samo odražavalo nedostatak znanja, nego neizostavnu zajedničku težnju, podjednako prisutnu medu obrazovanim i neobrazovanim, da se isfabriciraju predstave o Muhammedu a.s. i islamu, s malom zainteresiranošću da budu tačne. Da ironija bude veća, često su vjerovanja i praksa kao što su politeizam, seksualni promiskuitet, pijenje vina i jedenje svinjetine, bili pripisivani islamu i Muhammedu a.s.[6] Opisivan je kao osoba koja je svoju putenu i hedonističku prirodu uspio legalizirati ili opravdati "Božijom voljom". Iako se za teologiju kršćanskih autora, kada je riječ o pristupu islamu i muslimanima, može reći da je prešla dug put, od ignorancije (nepoznavanja), preko arogancije zatvorene juridičke crkve, do tolerancije u modernom razdoblju, to ne znači da je došlo do značajnije promjene kada je riječ o drugim javnostima i naučnim oblastima. Naime, kada je riječ o portretiranju muslimana (stranaca "saracena"[7]) oni su bili predstavljani kao monstruozna rasa u liku crne i ružne pseće glave Cynoscephalae (Cinoscefal-pasije glave).

Svrha ovakvog portretiranja kroz povijest na Zapadu uvijek je bila ista – vraćanje samopouzdanja svojim vjernicima uz zaštitu od "otpadnika". Pri tome se stvarala pomračena i ružna sliku o muslimanima kao krajnjoj suprotnosti, svojevrsnom negativu u odnosu na kršćanski bonton ili kanon ponašanja, a koga bi se svaki musliman, ukoliko li želi biti spašen i civiliziran, trebao pridržavati. Konkretno, poruke u srednjovjekovnim engleskim pričama su u svojoj suštini bile tek propagandno sredstvo u kojoj su ideali viteštva bili korišteni za religiozne i političke ciljeve. Kada su krstaške ratove zamijenili kolonizatori, na scenu je stupila, po formi drugačija, a suštinski ista, poruka. Pri tome su Darwin i njegovo djelo *"The Descent of Man"* funkcionisali kao opravdanje rasističke ideje da su evropski bijeli ljudi superiorni u odnosu na rase kao što su Afrikanci, Azijci, Turci (muslimani) i da kao takvi imaju prirodno pravo njima upravljati i "brinuti". Takvim pristupom u političku korespondenciju je uvedena fraza "breme bijeloga čovjeka", a koje se izražava idealom tobožnje odgovornosti za pomoć žrtvama i nemoćnima.[8]

Prilikom okcidentalnog prikazivanja islama od ključne važnosti je bilo portretiranje islamske civilizacije kao "kvazicivilizacije". Da bi se to ostvarilo, naglašavane su civilizacijske razlike između "islamske" i "evropske" civilizacije, te su potirane sve vitalne povezanosti islamske civilizacije sa svojstvima koja određuju ono što je suštinsko za Evropu. Do ovog se došlo na dva načina:

1. Poricanjem da islamska civilizacija posjeduje neku svoju zasebnu suštinu. Osnovni argument je bio da se radi tek o pukoj *civilizaciji-prenositelju* koja je bila tu da pomogne da se u Evropu unesu neki bitni intelektualni i materijalni elementi iz spoljnog svijeta koji su tek kontigentno vezani za islam; i

2. Pripisivanje neprikladne suštine u doživljaj te islamske *"civilizacije-prenositelja"*, opisanoj u izjavi: *utisnuta* mržnja prema onima koji nisu muslimani.[9]

Monarh Fahd, suveren Saudijske Arabije i dugogodišnji saveznik Zapada, koji tvrdi da "demokratski sistem koji dominira u svijetu ne odgovara ovom podneblju", te da "izbornom sistemu nema mjesta u islamskoj vjeri". Sve to izgovara s nevjerovatnom lahkoćom zato što nije rašireno shvatanje da većina muslimana svijeta živi zapravo u Aziji i Africi, a ne u arapskom svijetu. Međutim, istina je da je tek jedan od pet muslimana svijeta Arapin, što čini tek oko 20% muslimanske populacije širom svijeta.

"Sukobi" civilizacija kao posljedica razvijanja islamofobija

Summa summarum, negativno pisanje o islamu i muslimanima nije nešto što je nastalo nakon događaja znanog kao 11/9, nego nešto što ima veoma dugu genezu. Kada je riječ o medijskom tretiranju islama i muslimana, u ovom radu se nećemo detaljno baviti fenomenom *islamofobije*, ali ovaj termin moramo uvesti zato što njeno osuđivanje ima

5 "The Sum of All Heresies", Frederic Quinn, Oxford University Press, USA, 2008., str. 159

6 "Islamska prijetnja – mit ili stvarnost", John L. Esposito, Selsebil, Živinice, 2001., str. 60

7 Porijeklo riječi "Saracen" se ne može utvrditi sa sigurnošću, ali je kroz povijest postao pežorativni termin kojim se označava svaka osoba koja govori arapski. Prema nekima ovo je verzija (play) grčke riječi "sarakeonoi" što znači "istočnjaci". Vidi više: "The Sum of All Heresies", Frederic Quinn, Oxford University Press, USA, 2008., str. 25

8 "Islam u otkriću kršćanske Evrope: povijest međureligijskog dijaloga", Adnan Silajdžić, Fakultet islamskih nauka, Sarajevo, 2003., str. 232

9 "Formacije sekularnog: hrišćanstvo, islam, modernost", Talal Asad, Beogradski krug, Beograd, 2008., str. 243

za cilj upravo suzbijanje demonizacije islama i muslimana. U tom smislu vrlo interesantnu definiciju islamofobije dao je imam Dr. Abduljalil Sajid, jedan od članova "the Runnymede Trust"-ove "Komisije za Britanske muslimane i islamofobiju", u izvještaju iz 1997. godine. On opisuje islamofobiju kroz korištenje množine (islamofobije), s obzirom da je neprijateljstvo prema islamu i muslimanima odlika evropskog društva već od 8. stoljeća naše ere koja se izražavala u različitim oblicima u različita doba i na različite načine. Svaka verzija islamofobije ime svoje odlike kao i sličnosti i imitacije drugih verzija. Neprijateljstvo tokom postojanja Osmanskog carstva ili onog koje je preovladavalo u vrijeme imperijalizma i kolonijalizma nije isto, ali je ista "varijacija na temu".[10] Sve se ponavlja, kao što smo pomenuli na početku: od poraza ranog Bizantskog (Istočnog rimskog) carstva u sudaru s islamom u 7. stoljeću, pa sve do stvaranja države Izrael i savremenog potvrđivanja islama u politici.

Međutim, ono što mnogi vjeruju je to da je posljednje stoljeće zapravo najviše obilježeno političkim nestabilnostima koje uzrokuju muslimani, ili diplomatski kazano, u koje su uključene zemlje sa muslimanskom većinom: Arapsko-Izraelski ratovi, Sueska kriza (1956.), Iračko-iranski rat (1981-88. – Prvi zaljevski rat), Iračka invazija Kuvajta (1990.) i oslobađanje Iraka (1991. – Drugi zaljevski rat), rast moći Talibana u Afganistanu (1996.), rat u Afganistanu (2001.) i u Iraku (2003). Pomenuti događaji su u mas-medijima propraćeni izljevima mržnje. Karakterisalo ih je podsjećanje na moguće prijetnje fanatičnih pojedinaca (poslije su nazvani "ćelijama Al-Kaide"), a koji na osnovu "fetve" (pravne odluke islamskog religijskog klera) mogu djelovati samoincijativno ili organizovano u ilegali ili pokrenuto od islamskih "fanatičnih" vođa. Događaji kojima je pojačavana fobična atmosfera su: afera Rušdi (1989.), prvi napad bombom na World Trade Center (1993.), masakr nad stranim turistima u Luxoru, u Egiptu (1997.), napadi na ambasade SAD u Keniji i Tanzaniji (1998.), druga intifada u Palestini (2000.). Ako sve pomenuto uzmemo u obzir, jasno je zbog čega su na pitanje "zašto se desio 11/9" u javnosti jednostavno prihvatani banalni odgovori orijentalističkog tipa. Oni se i dan danas, iako osporeni i neutemeljeni, uzimaju kao samodostatni. Navešćemo neke stavove koji, navodno, objašnjavaju zašto se desio 11/9:

- nasilje i terorizam su sastavni dio muslimanske vjere i običaja;

- teroristi mrze naš američki način života - našu moć, prosperitet i slobode;

- islam je nespojiv sa modernošću i demokracijom;

- to je dokaz sukoba civilizacija između islama i Zapada;

U prihvatanju ovih stavova mediji su kroz koncept *agenda-setting*-a, odn. konstruisanja i predstavljanja stvarnosti u javnosti, nesumnjivo, igrali veliku ulogu.[11] To znači da u stanju ovako uzgojenog mišljenja o Istoku i muslimanima mediji više ne trebaju reći publici šta da misle, nego o čemu da misle. Pri tome je Huntingtonova teorija sukoba civlizacija postala tek pokušaj kvazinaučnog ovjeravanja suštinski starih stereotipa o islamu i Zapadu kao o viševjekovnim neprijateljima. Pompezno medijsko isticanje ove kvaziteorije imalo je svrhu da se njen status teorije pretvori u "zakon o sukobu civilizacija", baš poput zakona gravitacije, kako bi se naučno opravdala nužnost nasilnog djelovanja u svijetu.

Tom "pretvaranju" *teorije* u *zakon* uveliko pomažu, s druge strane, ekstremisti koji svaki oblik demokratije osuđuju kao haram (zabranjeno) i idolopokloničku prijetnju Božijoj vladavini i suverenosti. To čini i monarh Fahd, suveren Saudijske Arabije i dugogodišnji saveznik Zapada, koji tvrdi da "demokratski sistem koji dominira u svijetu ne odgovara ovom podneblju", te da "izbornom sistemu nema mjesta u islamskoj vjeri".[12] Sve to izgovara s nevjerovatnom lahkoćom zato što nije rašireno shvatanje da većina muslimana svijeta živi zapravo u Aziji i Africi, a ne u arapskom svijetu. Međutim, istina je da je tek jedan od pet muslimana svijeta Arapin, što čini tek oko 20% muslimanske populacije širom svijeta.[13]

Istraživanja javnog mnijenja o imidžu islama

Istraživanja javnog mnijenja mogu biti jasni pokazatelji stava javnosti o mnogim temama, pa tako i o islamu i muslimanima. Tako sva skorija istraživanja ukazuju na to da se islam na Zapadu kao religija, kao i većina muslimana, pogrešno poistovjećuju s uvjerenjima i akcijama ekstremističke manjine. Ovo viđenje se tako posredno prenosi i na ostatak svijeta na koje utiču masmediji sa Zapada. Zbog toga ćemo navesti rezultate istraživanja javnog mnijenja koja su nam bila dostupna:

1. u istraživanju javnog mnijenja koje su 2006. godine proveli *"USA Today"* i *"Gallup"* ustanovljeno da tek manjina Amerikanaca priznaje da ima bar neke predrasude prema muslimanima, i da podržavaju pojačane sigurnosne mjere prema muslimanima kao metodu koja bi mogla pomoći u sprečavanju terorizma. Pri tome 44% Amerikanaca izjavljuje da su muslimani isuviše ekstremni u svojim religijskim uvjerenjima, a skoro četvrtina Amerikanaca (22%), kažu da *ne bi željeli da im musliman bude komšija*, dok manje od polovine vjeruje da su muslimani lojalni Sjedinjenim Američkim Državama.[14]

2. Istraživanje objavljeno 2010. godine koje je obavio *"Pew Research Center"* pokazuje da se u zadnjih pet godina sveukupni pogled Amerikanaca na islam pogoršao. Tek 62% smatra da bi muslimani trebali imati jednaka prava da izgrade bogomolju, a više ljudi ima nena-

[10] Preuzeto sa http://www.islamophobia-watch.com/islamophobia-a-definition/

[11] "Kroz svakodnevni izbor i prikaz vijesti, urednici i urednici vijesti, usmjeravaju našu pažnju i utiču na našu percepciju šta je najvažnije pitanje dana. Ova *mogućnost da se utiče na isticanje tema u javnoj agendi (dnevnom redu)* nazvana je aggenda-setting uloga news-medija". vidi: "Setting the agenda: the mass media and public opinion", Maxwell E. McCombs, Polity Press, UK, 2004. str. 1. Inače, prema *Agenda setting teoriji*mediji oblikovanjem sadržaja, odlukama koju priču smatrati vrijednom objavljivanja, objaviti je i koliko je istaći, te da na taj način usmeravaju pažnju na određene probleme, utičući tako na auditorijum.

[12] "Nesveti rat: teror u ime islama", John L. Esposito, TKD Šahinpašić, Sarajevo/Zagreb, 2008., str. 123

[13] "Ko govori u ime islama?: Šta milijarda muslimana zaista misli?: Na osnovu Gallupovog svjetskog istraživanja - najveća studija te vrste", John L. Esposito, Dalia Mogahed, Udruženje Ilmije IZ u BiH, Sarajevo, 2009., str. 16

[14] *Ibid,* str. 100-11;

klonjen pogled na islam (38%) u odnosu na one koji imaju naklonjeno viđenje islama (30%). Pogoršanje je vidljivo u tome što su u 2005. rezultati bili obrnuti – 41% je imalo naklonjeno viđenje islama, a 36% nenaklonjen.[15]

3. Nevladina organizacija iz Ujedinjenog Kraljevstva "*Exploring Islam Foundation*" (EIF)[16] u svrhu razbijanja stereotipa o islamu i muslimanima, a zbog potpunijeg uvida u stav javnog mnijenja, angažovali su uglednu međunarodnu kompaniju za mjerenje javnog mnijenja *"YouGov"* kako bi saznali šta građani Ujedinjenog Kraljevstva misle o islamu. Istraživanje je sprovedeno u maju 2010. godine, a ispostavilo se kako se 41% ispitanih ne slaže ili nikako ne slaže sa stavom da muslimani daju pozitivan doprinos britanskom društvu, a 69% vjeruje da islam ohrabruje zlostavljanje žena. Kada je riječ o percepciji islama, 50% povezuje islam sa terorizmom, a čak 58% ispitanih povezuje islam sa ekstermizmom. Ne ohrabruju podaci da samo 13% povezuje islam sa mirom, a 6% sa pravednošću. Tek 16% misli da islam promoviše poštenje i jednakost, a 6% da islam potiče na zaštitu životne okoline. Ovdje je važno napomenuti i to da, kada je riječ, o poznavanju islama, da 60% kaže da ne zna mnogo o islamu, 17% da ništa ne zna i 33% da bi voljeli saznati više o islamu. Ono što je posebno interesantno je da 31% ispitanika misli da informacije o islamu nisu vrlo dostupne, a 5% da informacije nisu uopšte dostupne, dok samo 3% ispitanika informacije dobiva od muslimanskih organizacija. Koliko su za pristup većini informacija o islamu važni mediji, govori podatak da do njih putem TV vijesti dolazi čak 57% ispitanika, a 41% ispitanika o islamu saznaje iz novina.[17]

Međutim, ukoliko pogledamo na istraživanja koja ispituju šta zaista muslimani misle, kakvo je objavljeno u knjizi "Ko govori u ime islama?: Šta milijarda muslimana zaista misli?: Na osnovu Gallupovog svjetskog istraživanja - najveća studija te vrste", uvidjećemo da percepcija islama i muslimana počiva na predrasudama.[18] To nadalje znači da su pretpostavke kako nasilne organizacije koje sebe nazivaju islamskim (poput Al-Kaide), imaju podršku većine muslimana, apsolutno pogrešne, te da im se pruža medijska pažnja kakva nikada nije data nijednom otmičaru, a kamoli otimčarima religioznosti.

Pomenuto istraživanje, koje se smatra najvjerodostojnijim i najobimnijim istraživanjem o muslimanima, izvršio je "Gallup" između 2001. i 2007. godine, a zasnovano je na preko 50,000 intervjua, obavljenih na tri kontinenta (intervjua sprovedeno u 40 zemalja Afrike, Azije, Evrope i Bliskog istoka). Ono donosi potpuno drugačije podatake od onih koje ima javnost u zemljama Zapada. Anketa jasno dokazuje da se čak 92% ispitanika može klasificirati kao "politički umjereni", a da zapravo veoma mali broj ispitanika ima ekstremne političke stavove. Zamoljeni da opišu svoje snove u pogledu budućnosti, muslimani ne spominju učestvovanje u džihadu, već bolje zaposlenje. Muslimani i Amerikanci podjednako odbacuju napade na civile kao moralno neopravdane. Kada je u pitanju stav o Zapadu, muslimani se najviše dive demokratiji i tehnologiji, što su dva odgovora koja su najčešće davali i Amerikanci. Muslimani širom svijeta ne vide Zapad kao jednu monolitnu cjelinu. Oni kritiziraju ili hvale zemlje na osnovu njihove politike, a ne na osnovu njihove kulture ili religije. Oko 93% od 1.3 milijarde muslimana su umjereni, a samo 7% ih je politički radikalno.[19]

Također, Europol u Godišnjem izvještaju o terorizmu i terorističkim prijetnjama u 2009. godini u zemljama Evropske unije, navodi da su 99,74 % terorističkih napada izvršile različite terorističke organizacije, grupe i pojedinci koji nemaju nikakve veza sa islamom i muslimanima.[20] Prema službenim zabilješkama FBI-a oko 6% terorističkih napada na američkom tlu od 1980. do 2005. godine izvršili su "islamstički" ekstremisti, a preostalih 94% su počinile druge grupe, a od muslimana su više terorističkih napada počinile grupe ekstremističkih Židova (7%).[21] Iz svega možemo zaključiti da istraživanja javnog mnijenja ukazuju o izrazito lošem imidžu muslimana na Zapadu, te da se takav stav propagira širom svijeta. Ovakav medijski tretman samo je nastavak bjelačke tradicije islamofobije, što je teret koji također negativno utiče ne samo na percepciju islama u BiHi Islamske zajednice u Bosni iHercegovini, nego i na ravnodušnost svijeta na genocid nad Rohingya muslimanima u Mijanmaru (Burma). ■

Emir Džambegović je rođen u Tuzli 1975. godine. U Sarajevu završio Fakultet islamskih nauka 2002. godine, a na Filozofskom fakultetu u Tuzli 2007. godine stekao zvanje magistra žurnalističkih nauka. Na Fakultetu političkih nauka u Sarajevu 26.12.2012. godine odbranio doktorsku disertaciju pod nazivom "Kreiranje imidža Islamske zajednice u Bosni i Hercegovini", te stekao zvanje doktora žurnalističkih nauka. Objavio je knjige: "Odnosi s javnošću ili žongliranje informacijama", ("Mikroštampa", Tuzla, 2008.), a isti naslov je objavljen dvije godine kasnije u Srbiji (izdavač: "Društvo za unapređenje marketinga", Beograd, 2010.). Učesnik je brojnih konferencija, a objavio je više naučnih i stručnih radova u zbornicima i časopisima. Sarađuje sa brojnim printanim i elektronskim medijima.

---

15 Vijest objavio Associated Press, 24 August 2010., vijest dostupna i na zvaničnoj stranici "Pew Research Center"-a http://pewresearch.org/pubs/1706/poll-americans-views-of-muslims-object-to-new-york-islamic-center-islam-violence

16 U prijevodu "Fondacija za istraživanje islama" - osnovana je 2009. godine, specijalizovana je za pravljenje, objavljivanje i marketing materijala kojim se na kreativan način istražuju različiti aspekti islama.

17 http://www.inspiredbymuhammad.com/yougov.php

18 "Ko govori u ime islama?: Šta milijarda muslimana zaista misli?: Na osnovu Gallupovog svjetskog istraživanja - najveća studija te vrste", John L. Esposito, Dalia Mogahed, Udruženje Ilmije IZ u BiH, Sarajevo, 2009.,

19 *Ibid.,* str.12. Vidi također i vijest:"Major survey challenges Western perceptions of Islam" Karin Zeitvogel Wed Feb 27, 2008, Philippine Daily Inquirer, http://news.yahoo.com/s/afp/20080227/ts_alt_afp/usislamreligionethics.

20 Vidi tekst "Svi teroristi su muslimani, osim 99,66% koji nisu" objavljen na web stranici: http://www.rijaset.ba/index.php?option=com_content&task=view&id=10185&Itemid=1

21 Preostalih 94% su počinile druge grupe: 42% skupine latino-američkog porijekla; 24% ekstremne ljevičarske grupe; 7% grupe ekstremističkih Židova; 5% komunisti; 16% sve ostale grupe. Također vidi: http://www.fbi.gov/stats-services/publications/terrorism-2002-2005/terror02_05

BRISEL – duhovni centar muslimana?

Dolaskom Husein ef. Kavazovića na čelo IZ-a primjećuje se pozitivan trend. U ovom trenutku veoma je diskutabilno legitimitet za predstavnika IZ u BiH u Briselu tražiti u bošnjačkoj dijaspori.

Piše: **Midhat Hajrović**

Prije više od mjesec dana u Zagrebu je došlo do susreta trojice muftija, zagrebačkog Aziz ef. Hasanovića, ljubljanskog Nedžad ef. Grabusa i sandžačkog Muamer ef. Zukorlića. Oni su se između ostalog složili i o "neophodnosti pokretanja inicijative za uspostavu evropskog muftije". Nakon toga na istu ovu temu, a pod naslovom "Evropski muftija" objavljen je i tekst Nedžad ef. Grabusa.

U osnovi, ideja da muslimani Evrope imaju u Briselu svog predstavnika je vrijedna pažnje. Takva inicijativa je posebno značajna obzirom na jak talas islamofobije i na činjenicu da je sa porastom i jačanjem muslimanske zajednice u Evropi došlo i do porasta problema sa kojima se ista suočava. Međutim, nameće se i izvedbena kompleksnost u rješavanju ove problematike. Složena struktura muslimanske zajednice u Evropi, nepovjerenje i predrasude od strane svih aktera u procesu definisanja međusobnih odnosa su samo neki od problema.

U cijeloj Evropi živi oko pedeset milona muslimana, a diljem zapadne Evrope govorimo o brojci od dvadeset miliona. Među njima su i Bošnjaci u dijaspori. Prvi gasterbeiteri iz Turske su u Njemačku počeli stizati prije pedeset godina, a trenutno imamo već treću generaciju doseljenika iz islamskih zemalja. U Francuskoj se dobar dio tih mladih ljudi već izjašnjavaju kao Francuzi. I dok bosanski i albanski muslimani, kao autohtoni evropski narodi, nemaju većih problema sa definiranjem svojeg identiteta, postavlja se pitanje, kakav zapravo identitet danas imaju drugi evropski muslimani? Tarik Ramadan, jedan od najznačajnijih muslimanskih intelektualaca današnjice je jednom prilikom ja-

sno podvukao da se njegov identitet ne može odrediti samo vjerom. On je musliman po vjeri, Švajcarac po naciji, Evropljanin po kulturi, Egipćanin po sjećanju a po principima je univerzalist. Imamo milione muslimana koji će se vremenom sve više identificirati na ovaj način.

Osim "doseljeničkih" muslimana, širom Evrope imamo značajan broj konvertita. Neki podaci govore da u Njemačkoj ima oko 40.000 konvertita. U Francuskoj čak 70.000. Ovakva složena struktura muslimanske zajednice nameće problem prezentovanja u najvećem evropskom domu. Zapravo, ovaj problem postoji već na nivou država. Samo u Njemačkoj imamo nekoliko krovnih organizacija, formiranih uglavnom na etničkom principu koje su po strukturi i veličini veoma različite. Pokretnjem Konferencije o islamu, koja ima savjetodavni karakter, njemačka Vlada je pokušala baciti više svjetla na ovaj problem.

Sve ovo, međutim, nije ni bilo nužno reći. Ni za muftiju Grabusa ova statistika nema neki značaj. Zapravo, predstavlja ozbiljnu smetnju konceptu "evropskog muftije"o kojem se razgovaralo na sastanku u Zagrebu. Iako naziv to sugeriše, sa sigurnošću se može zaključiti da se taj sastanak nije bavio pitanjem predstavnika evropskih muslimana u sjedištu Evropske unije. Istina, sa tog skupa nikakvo konkretno objašnjenje nije došlo ali je javnost preko pomenutog teksta mogla da sazna o čemu se radi: "Čak iako niko ne želi – IZ u BiH može razmišljati da ima svoga predstavnika u Briselu". Dakle, ne radi se o predstavniku evropskih muslimana već se radi o ideji da se u Brisel pošalje predstavnik IZ u BiH. Ukoliko za to postoji potreba, zašto da ne. U tom slučaju takvoj akciji ne mora prethoditi nikakva naučna rasprava niti su bitni statistički pokazatelji. U sjedištu Evropske unije, pored predstavnika svih država članica Evropske unije, svoje mjesto su našla i razna privredna predstavništva, predstavništva regiona, parlamentarna predstavništva država koje nisu članice EU, kantonalna predstavništva itd. Svoje mjesto u Briselu traže i nacionalne manjine, etnička skupina Roma pa čak i gradovi. Pa zašto da se u Briselu ne nađe i predstavnik IZ u BiH?

No, prije toga potrebno je ispoštovati proceduru prisutnu u evropskoj praksi, a to je da se najprije iscrpe sve mogućnosti i urede odnosi unutar samih država. Nakon intenzivne aktivnosti na polju definisanja međusobnih odnosa između Islamske zajednice u Crnoj Gori i Vlade Crne Gore, predstavnici IZ i Vlade Crne Gore su početkom 2012. godine potpisali Ugovor koji definiše uređenje odnosa od zajedničkog interesa između Vlade Crne Gore i Islamske zajednice u Crnoj Gori. Islamska zajednica u Bosni i Hercegovini bi trebala to isto uraditi sa državom Bosnom i Hercegovinom, a Islamska zajednica u Srbiji sa državom Srbijom. Uređivanje odnosa između IZ-a i država u kojima djeluju ne znači slabljenje njihovih međusobnih veza. Naprotiv, novim Ustavom IZ u BiH će se predvidjeti veze između Islamskih zajednica nastalih raspadom Jugoslavije, a ti ugovori bi trebali biti u skladu sa njim. Bilo bi logično preći tu fazu pa tek onda donositi odluku da li zaista postoji potreba za briselskom stolicom ili ne.

Ljubljanski muftija Nedžad ef. Grabus se u svojoj analizi osvrnuo na nekoliko činjenica, kako iz prošlosti tako i sadašnjeg trenutka. Neke su više, a neke manje relevantne za temu koja se obrađuje. Iako na početku analize minimizira značaj statističkih podataka, na kraju teksta ipak kaže da u Evropi živi više stotina hiljada muslimana porijeklom iz naše zemlje. U tome on prepoznaje legitimitet slanja predstavnika IZ u BiH u Brisel. Svjesno ili nesvjesno, ovim se taklo u jedno otvoreno pitanje koje vremenom sve više dobija na značaju, a to je pitanje odnosa Islamske zajednica u BiH i Islamskih zajednica Bošnjaka u dijaspori, prije svega sa Islamskom zajednicom Bošnjaka u Njemačkoj (IGBD). U ovom kontekstu bitno je podvući ono što je muftija Grabus zaboravio da kaže. Naime, ne postoji organizaciona i strukturalna razlika samo između turskog Dijaneta i bosanskog Rijaseta. Ove razlike postoje i između bosanskog Rijaseta i njemačkog IGBD-a.

Etnički aspekt ovdje ne igra veliku ulogu. Nije nikada ni igrao jer, zašto to ne reći, taj etnički kod nije pomogao Bošnjacima okupljenim oko IGBD-a sve ove godine da za svoje probleme i potrebe naiđu na dovoljno razumijevanja kod IZ u BiH. Tek sada, sa dolaskom Husein ef. Kavazovića na čelo Islamske zajednice, primjećuje se pozitivan trend. Vrijeme će pokazati koliko se zakasnilo sa ispravljanjem te greške. Ali je u ovom trenutku veoma diskutabilno legitimitet za predstavnika IZ u BiH u Briselu tražiti u bošnjačkoj dijaspori.

IZ u BiH može poslati svog predstavnika u Brisel, ali on ne može imati ambicije da predstavlja "ostatak" evropskih muslimana. Zato naziv "evropski" djeluje zbunjujuće. Po čemu je evropski ako iza njega ne stoji ni 5% muslimana koji žive u Evropi? Zašto ne naziv koji se sam po sebi nameće - predstavnik IZ u BiH u Briselu? Naravno, postavlja se i pitanje da li to mora biti muftija. U Briselu se ne dijele fetve niti se tumače vjerski propisi. Za to postoji Evropsko vijeće za fetve sa sjedištem u Dablinu koje redovno održava sjednice. Uostalom, Bošnjaci u Njemačkoj imaju svoga muftiju te bi im jedan sigurno bio višak. U Briselu se lobira i odvija živa diplomatska aktivnost, a za to nije nužno poznavanje fikha? Očigledno se na ovaj način, ovakvom igrom riječi i ne želi odslikati suština inicijative. Možda se samo želi održati kontinuitet nečije titule. Neke muftije u Islamskoj zajednici su već odavno postale prije prepoznatljive kao političari nego kao vjerski autoriteti. To što je javnost u dobroj mjeri već naviknuta na to, ne znači da se u Islamskoj zajednici u Bosni i Hercegovini ne trebaju pozabaviti načinom upotrebe tog časnog naziva. Baš kao i u javnost novoplasiranom kovanicom, "reis emeritusom". ■

Intervju: **Edin Numankadić**

Razgovarao: **Sead Begović**

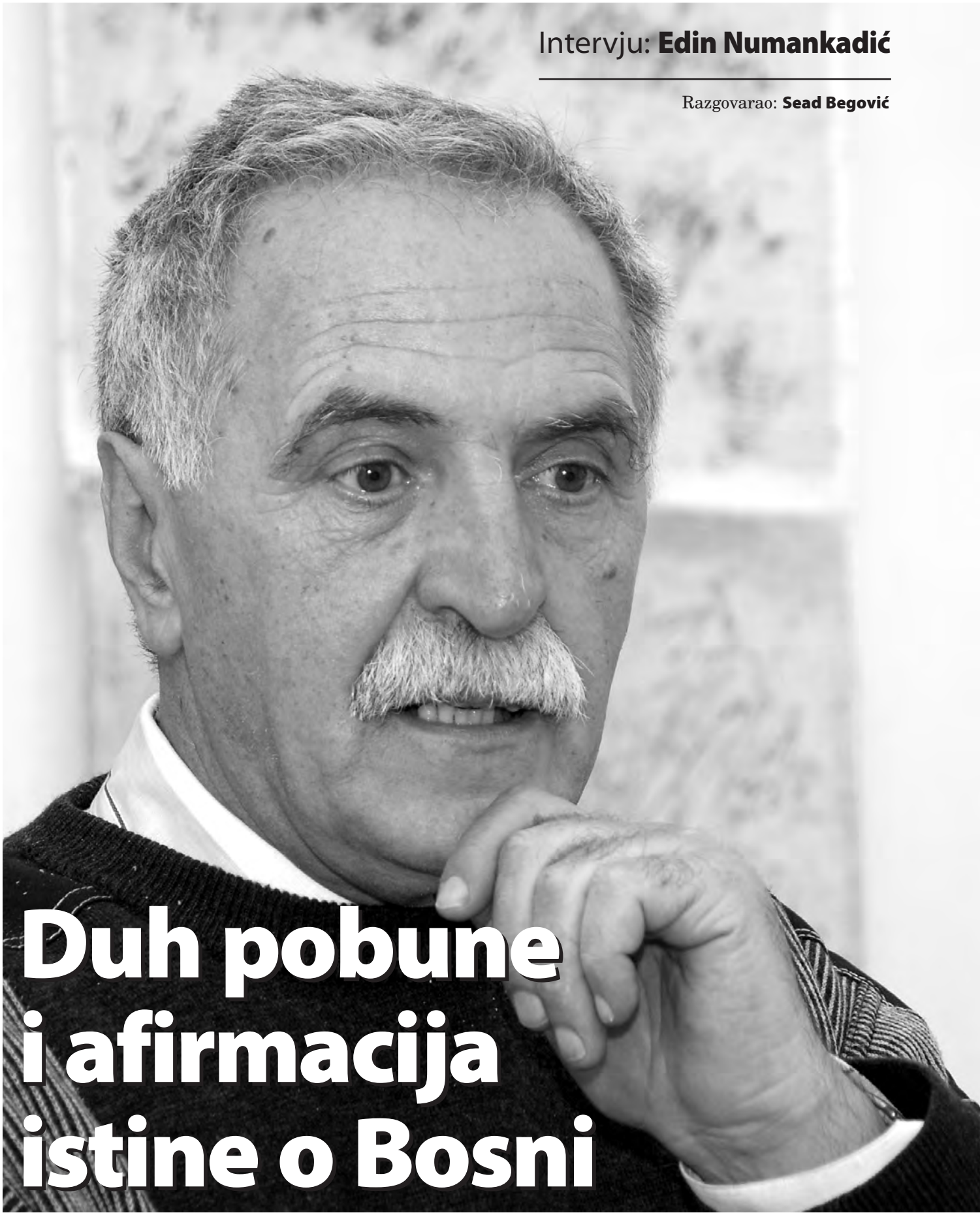

Duh pobune i afirmacija istine o Bosni

Duhovni miris unutrašnje konstrukcije stvarnosti

Minimalistički radni procede slikara Edina Numankadića očituje se i u razgovoru s njim koji otkriva rekonstrukciju unutrašnjeg poimanja stvari i pojmova, a ne njihovu maniristički oblikovnu svrhu i pompoznu, potrošnu pojavnost. Netko bi to označio kao škrtost ili nedaj Bože kao uskotračno "znanje" o sebi. No, bit će ipak da umjetnik i u svojim odgovorima i u svome djelu generira istinsku energiju, a to od njega iziskuje, kao neki unutrašnji nalog, cjelokupna likovna umjetnost. Otuda valjda i heterogenost u vrstama njegove likovne znatiželje – česte metamorfoze vlastite stvaralačke moći i težnja ka apsolutnoj čistoći likovnog pisma. Ako je riječ o instalacijama, riječ je o mimesisu novih mogućih svjetova ili, ako je riječ o "zapisima" (simulaciji pisma grebanjem po radnoj površini) kojima se želi uspostaviti novi komunikacijski kontekst između prvotnog teksta i govora šutnje tada govorimo o rascjepu slikareva (piščeva) i promatračeva (čitaočeva) komunikacijskog kanala, a zapravo o nihovu jedinstvenom gledanju. Avantura kao strategija ovoga stvaranja u svojoj biti sadrži istinsku nakanu da se približi zbiljskom jer oblik u kojem se ono živi ne zadovoljava.

Poseže se, naravno, za novim imaginativnim predodžbama o svijetu. Puko oponašanje je posve potisnuto. Ako se samo zadržimo na ova dva radna postupka uočit ćemo da jedan naglašava proizvodnju, a drugi proizvod, u svakom slučaju riječ je o novom rasporedu svijeta. Stoga nam Numankadićevo cjelokupno djelo nudi mnoga interpretativna gledanja i čitanja te zaista ne ostajemo nikad bez orijentacije koja bi nas zakinula za estetski lijepo. Posredovanje nam nudi jedino kritika, misleći da smo nemušti gosti na Numankadićevoj "izložbi" i da nas dodatno treba likovno opismeniti. Posve krivo. Ako slikar izlaže, on s nama dijeli i svijetlo i tamu, izlazi iz svoje privatnosti i postaje svjestan da nedefinirane unutrašnje nužnosti postaju određeni oblici s učinkovitim djelovanjima.

U svakom slučaju Numankadić uspijeva podstaći naše emotivne reakcije koje imaju svoj specifični "duhovni miris", kako bi to rekli ekspresionisti (iako govorimo tek o Numankadićevom izletu u ekspresionizam). Bit će ipak dosljednije reći da slikar na tragu neoplatonskog sistema i u duhu Mondrianove tzv. "plastične matematike" formira vlastitu imaginaciju stvarnosti kao konstrukcije koje se mogu kontrolirati razumom. I zaista, Numankadić nam otkriva unutrašnju konstrukciju stvarnosti. Ili, promjenjivost prirode svodi na apstraktan izraz, njenu nefigurativnu jednoobraznost, ili, na preciznu ravnotežu poteza ruke koja će stvoriti nove odnose na relaciji "boja - prostor – vrijeme".

Ako na trenutak zastanemo da razmotrimo Numankadićevu slikarsku praksu priznat ćemo njegov znalački niz svladanih tehnika i poetičko metodoloških postupaka – od iracionalnih asocijacija do posredovanih percepcija izvanskog svijeta, od psihoanalitičkih predstava nesvjesnog do simboličkih asocijacija i od umjetnosti ravnoteže u čistoj vitalnosti konstrukcije do harmonične senzacije i spontanog zadovoljstva u čulnim manipulacija s formom koja se rastvara u neformalnom. I ono najvažnije: čini se da svaka Numankadićeva slika ima vlastiti život neovisno od umjetnikovih osjećanja, naime – ona osjećanja izaziva i to kao voćka u prirodi. Pritom naša čula ništa ne priječi da posegnemo za tom voćkom koja ipak ne raste na zabranjenom stablu kao zabranjena voćka. Stablo je komunikator na čijim se granama rečena ili naslikana voćka naprosto nudi.

Sead Begović

Obitelj, posebno Vaš otac, zamišljali su vas na elektrotehničkom studiju, a Vi upisujete književnost pa tek onda slikarstvo. Izazvali ste konsternaciju, ali vjerujem da se to smirilo. No, jeste li shvaćeni budući da Vaše djelo ne miriše tradicijskim neorealizmom i njegovim rekvizitima: avlija, sofa, pendžer, fildžan, munara, tepsija, ašćinica, česma itd.? Hoću reći da Vašem slikarstvu prethodi intelektualno i kritičko promišljanje koje usvaja evropske minimalističke umjetničke (avangardne) tekovine i izme, a to je ponekad za neke nedohvatno i nepojmljivo.

Živio sam u sretnoj familiji, intelektualno obrazovanoj, što je mene usmjerilo ka umjetnosti i kulturi. Posebno moja majka Habiba Kasumagić koja je bila nastavnik njemačkog jezika.

Razmišljali ste uvijek o sretnom spoju tradicije i suvremenosti. Kako se to točno očituje u Vašem radu, u vašim apstraktnim likovnim zamislima, budući da promišljate i realizirate i analitičku metodu i konceptualnu strukturu, ali i akcijsko slikarstvo puno snage i oslobađanja, posebno kada je riječ o razdoblju Vašeg stvaranja za rata i neposredno nakon rata?

1971. godine bio sam u Parizu gdje sam obišao sve velike muzeje i galerije. Gledajući Gojine slike u Luvru osjetio sam moć boje i ekspresije što me je dovelo do spoznaje da istinske umjetničke vrijednosti traju vječno.

Bi li mogli stvarati izvan Bosne, izvan uspomene na Bosnu? Je li Bosna Vaše ishodišno nadahnuće? Ako jest, koji su to umjetničko prepoznatljivi indikatori – da li ljudi, događaji, zdanja, priroda, stvari, jezik, zbiljne slike itd. ?

U toku rata, osam puta sam izašao iz opkoljenog Sarajeva i otišao u Pariz, London, Ljubljanu, Prag itd. i uvijek se vraćao u Sarajevo po obavljenom poslu. Moji prijatelji su me uvijek pitali: " Edo zašto se vraćaš?" A ja sam u šali odgovarao: "Zato što želim da spavam u svom krevetu!"

Imate li ipak osjećaj da ste u Bosni na neki način getoizirani, s obzirom na prirodu Vašeg rada, jer, samo su upućeni čuli, na primjer, za apstraktni ekspresionizam i slikarsku reakciju na njegovu pojavnost, za "tašizam" ili za lirsko slikarstvo koje živi od optimizma svjetlosti i boje?

Moj izbor je da slikam kako moram, a ne kako želim. Zato ne želim da se žalim, mada je uvijek bilo teško. Zapravo, možda je to i veličina našeg angažmana u Bosni.

Mogu li Bosanci percipirati vaš umjetničkiu izraz koji ipak razlaže, reducira i posreduje smisao za figurativno i izravnu, folklorno-etnološku svijest? Imate li približno istu sudbinu (reputaciju), a mislim pritom na recepciju u svim umjetničkim redovima (koterijama) i "široke" publike kao što je u Hrvatskoj imaju Munir Vejzović, Dino Trtovac, Izet Đuzel, ili Omer Mujadžić?

Kao što ja imam pravo i slobodu da slikam kako želim, tako i publika ima pravo na percepciju koju želi i koju osjeća. Nažalost, niti jedno ni drugo nisu trajni kriteriji. Vrijeme je jedino istina. Kao što reče Veliki Ibn Arabi.

Vaši "asamblaži" nastaju tijekom rata i odslik su oskudnog ratnog življenja i razaranja grada i psihizma ljudi. Konstruktivističkom metodom i jezikom predmeta kao simbola pronašli ste svoj angažirani istup, prosvjed i bunt. Može li se učinak takvog rada, Vašeg i drugih umjetnika, mjeriti s učinkom i djelotvornošću onih koji su vatrenim oružjem održavali prvu crtu obrane Sarajeva?

Ono što nije mogla politika i društveni angažman mogla je umjetnost. Umjetnost, nauka, kultura su jedine oblasti prema kojima ne postoje ideološke predrasude. U tom smislu, umjetnici su puno učinili na afirmaciji istine o Bosni.

Mislim, možda posve krivo, asamblaži su objekti, a obrambeni i ispaljeni metci na drugu stranu jesu subjekti rata... kakva je bila koordinacija i usklađenost tih godina u oba smjera. Ratnici su danas nezadovoljni svojom verifikacijom s obzirom na svoju ratnu ulogu i na ono što je postignuto nakon rata, a što je s umjetnicima? Jesu li samo iznijeli svoja nova umjetnička pretraživanja i je li uopće moguć prkosni umjetnički angažman u Bosni naših dana, nakon kataklizme? Ima li uopće potrebe za tim?

Bosna je naša sudbina, naš izbor. Srećom, kao umjetnik, duboko sam uvjeren da i ratno tragično iskustvo ima svoje privilegije o kojima mi je govorila Suzan Zontag tokom opsade Sarajeva. Naime, bez strašne egzistencijalne muke čovjek nije mogao spoznati istinske vrijednosti života. Paradoksalno, ali istinito.

Kakva se to čuda rađaju u Bosni i kako to da se u Bosni uvijek iznalaze novi sadržaji za umjetničku kreaciju?

Bosna kao prirodno multietničko društvo kroz mnoga stoljeća rađa umjetnička čuda i tako će biti u budućnosti. Ovdje ljudi imaju potrebu da artikulišu svoje osjećanje života i egzistencije.

Postoje li posebni kriteriji, distance, privlačne snage ali i osobne ograde pri ocjeni Mersada Berbera, Vašeg profesora, i to na relaciji umjetnik-umjetnik? Zašto vas nikad nije zanimala mitološka Bosna?

Moj dragi profesor Mersad Berber, veliki slikar - divan čovjek, ostao mi je u lijepoj uspomeni. Međutim, njegovo slikarstvo nije me toliko inspirisalo. Mnogo više na mene je uticao taj "duh pobune" moje generacije iz 1968. godine.

Godinama su se umjetnički krugovi u Sarajevu trudili da nadvladaju provincionalizam. Apsurdno, s dolaskom rata taj je proces, čini se, prekinut. Rađa se nešto novo u nas: "Umjetnost pod op-

Tekstovi velikih umjetnika, sa dramatičnim iskustvima, pomogli su mi da preživim ovaj rat. Te njihove rečenice pokušao sam slikati, uništavajući semantički nivo sa željom da ostanu tajna, jer ja to nikome ne mogu ispričati i rijetko ko to može razumjeti. Ja slikam kako moram, a ne kako želim. U tom smislu, ne mislim puno na posmatrača. Želja mi je da posmatrač osjeti dio uzbuđenja koje sam ja osjetio stvarajući to djelo.

U toku rata, osam puta sam izašao iz opkoljenog Sarajeva i otišao u Pariz, London, Ljubljanu, Prag itd. i uvijek se vraćao u Sarajevo po obavljenom poslu. Moji prijatelji su me uvijek pitali: " Edo zašto se vraćaš?" A ja sam u šali odgovarao: "Zato što želim da spavam u svom krevetu!"

*

Kao što ja imam pravo i slobodu da slikam kako želim, tako i publika ima pravo na percepciju koju želi i koju osjeća. Nažalost, niti jedno ni drugo nisu trajni kriteriji. Vrijeme je jedino istina. Kao što reče Veliki Ibn Arabi.

sadom". Što je u tome fascinantno i koji je Vaš udio u tom aktivističkom umjetničkom angažmanu?

Četiri godine čovjek ustaje iz kreveta, ne znajući hoće li se navečer vratiti u krevet. I pri tome još stvara umjetnost i pomaže kolegama i prijateljima. Mislim da od španskog građanskog rata nije bilo tako spontanog i duhovnog otpora u svim domenima umjetnosti.

Svoj ste život, uslovno rečeno, jednom zgodom podijelili na tri etape: prije rata, za rata i poslije rata. Što je ostalo od života u tom kontekstu, od vas i vaših suputnika, kad se osvrnete s ove "mirnodopske" distance?

Ostala je jedna divna avantura duha, koja nije bila komercijalna i jeftina po svom angažmanu sa visokim idealima, spajanja etičkog i estetskog.

Koji su to znameniti slikari Bošnjaci, a zaboravljeni su? Što se to dogodilo, na primjer, s jednim Behaudinom Selmanovićem i Bekimom Misirlićem?

Moji prijatelji i učitelji Behaudin Selmanović i Bekir Misirlić ostavili su za sobom fascinantno djelo koje nažalost, kao i mnoge druge stvari, nisu dovoljno afirmisane u kulturnoj svijesti naših ljudi kao njihova baština i identitet. No ja sam imao sreću da kroz prijateljstvo i nezaboravna druženja osjetim veličinu ovih umjetnika, te sam bio privilegovan biti njihov prijatelj.

Bili ste u vojsci u Zagrebu gdje ste, kako saznajemo, shvatili da morate biti u duhu vremena i njegove istine, zaživljene i moderne suvremenosti. Bili ste i u Parizu. Jeste li mogli posve transponirati svoja umjetnička iskustva, iz ta dva prostora, u sarajevsku sredinu?

To su nezaboravna iskustva koja su me riješila provincijalnog kompleksa. Želio sam da kao moja generacija iz Pariza i Zagreba slikam u duhu svog vremena. U tom smislu nezaboravne su duge šetnje kroz Modernu galeriju u Zagrebu, kao i uticaj hrvatskog slikarstva na ono što sam radio.

Kako doživljavate i tumačite činjenicu i podatak da je u Beogradu, u Muzeju suvremene umjetnosti, izvješena samo Vaša slika od Bosanaca, a u Zagrebu se desilo isto? Ispravite me ako griješim.

Kao incident.

Vaš kultni ciklus "Tragovi" iz osamdesetih po Jaši Denegriju označava rad s kombiniranim tehnikama, improvizaciju, gestualnost i direktni radni proces ubrzanog slikanja, neminovno s ekspresivnim zamahom, što znači "work in progress". Je li zaista za vas likovna umjetnost (slikarstvo) jedini život i jedina egzistencija i mogu li oni mijenjati ili barem sadržajno sudjelovati u izmjeni povijesnih i političkih zabluda?

Mislim da je umjetnost jedini izlaz koji čovjeku omogućava distancu od dnevne političke svakodnevnice. Ta

božanska iskra kada čovjek stvori sa svojim rukama to neko umjetničko čudo nadilazi sve radosti svakodnevnog života.

U ciklusu "Slike / Zapisi" pokušavamo otčitati vašu "nerazgovjetnu" i nečitku kaligrafiju. Jesu li to zaista vaše tajne šifre i meditacije ponad nekog pročitanog štiva, jer, nesumnjivo se oslanjate na relevantnu svjetsku literaturu koja je bila ujedno i umna potpora mnogih umjetničkih egzistencija?

Tekstovi velikih umjetnika, sa dramatičnim iskustvima, pomogli su mi da preživim ovaj rat. Te njihove rečenice pokušao sam slikati, uništavajući semantički nivo sa željom da ostanu tajna, jer ja to nikome ne mogu ispričati i rijetko ko to može razumjeti.

Na Vašim slikama nema ni traga prezasićenju i kada je riječ o monokromnim slikama ili na onima gdje prevladava osjećaj i uzdah za ljepotu boje. No nikad ne zaboravljate blještavi svijet pa makar bio predočen minimalističkom metodom. Koliko pritom mislite na promatrača slike, koji je nesumnjivo uključen u ritual nastanka i egzistiranja Vaše slike kao dijela univerzalne poruke?

Ja slikam kako moram, a ne kako želim. U tom smislu, ne mislim puno na posmatrača. Želja mi je da posmatrač osjeti dio uzbuđenja koje sam ja osjetio stvarajući to djelo.

Čini se da je profano u Vas žrtvovalo sakralno (iako uočavamo spiritualnost boje pa i natruhe kršćanskih simbola – križa – ili stola kao asocijacije na posljednju večeru, zatim izlaganje u sakralnim prostorima Hanikaha i Kuršumli medrese). Može li poezija svakodnevnih materijala biti nadređena, na primjer "noćnom putovanju" ili pak naznake blizine Sveprisutnog? Zašto je i inače skromna zastupljenost transcendentalnih motiva u bošnjačkih slikara?

Bosna je naša sudbina, naš izbor. Srećom, kao umjetnik, duboko sam uvjeren da i ratno tragično iskustvo ima svoje privilegije o kojima mi je govorila Suzan Zontag tokom opsade Sarajeva. Naime, bez strašne egzistencijalne muke čovjek nije mogao spoznati istinske vrijednosti života. Paradoksalno, ali istinito.

*

Četiri godine čovjek ustaje iz kreveta, ne znajući hoće li se navečer vratiti u krevet. I pri tome još stvara umjetnost i pomaže kolegama i prijateljima. Mislim da od španskog građanskog rata nije bilo tako spontanog i duhovnog otpora u svim domenima umjetnosti.

To je jako osjetljivo pitanje. Mislim da svako ostvarenje vrhunskog, estetskog, umjetničkog doživljaja podrazumijeva duboku duhovnost, pa i nesvjesno. Ona se očituje u činjenici da li umjetničko djelo zrači ili ne zrači. Na posljetku, to je gotovo ontološka stvar, tajna koju ne možemo definisati. Bez toga ne postoji umjetnost, a kada bi je definisali, umjetnost ne bi postojala.

Ne možemo ustvrditi da ste "ušli" u konceptualu, jer za Vas je realizacija, to jest estetsko tumačenje Vaših razmišljanja, ipak važnija od same ideje. Kako dalje vidite i kako ćete označiti svoj budući razvojni put? Mogu li se nastaviti, recimo, vaši "seizmografski" zapisi ili je već mnogo toga dorečeno?

Kad bih znao šta ću slikati u budućnosti, vjerovatno ne bih slikao. Slikarstvo uvijek mora biti iznenađenje, u najmanju ruku, prodor u neki novi prostor koji daje potpunu egzistencijalnu cjelinu. To nije pitanje stila, forme, već dubokog ljudskog razloga.

Može li se stvarati u ratu i prosvjedovati protiv rata, a ne zauzimati stranu, barem stranu slabijeg i napadnutog te tako ostati ideološki indiferentan? Ne mislite li da umjetnost u ratu koja tretira posljedice razaranja od strane agresora zahtjeva trunku političkog stava i zar nije previše sebično u tim trenucima misliti samo na sebe kao autonomnog umjetnika te biti odviše vjeran svojoj umjetničkoj misiji i sudbini? Jesam li prestrog pitajući Vas to?

Ako pogledate historiju umjetnosti, od angažovanog slikarstva ostalo je nekoliko djela kao što je Pikasova "Gernika" ili Gojin "8 maj" (strijelja-

Grupa "Prostor-oblik", Sarajevo, 1976.

Sa Ivom Andrićem i Zukom Džumhurom u Počitelju 1974.

Sa H. B. Lévyjem u Umjetničkoj galeriji BiH

Ibrahim Spahić otvara izložbu Svjedoci postojanja, Sarajevo, 1993.

Edin Numankadić i Edo Murtić na Vrsaru 1998.

Braco Dimitrijević i Edin Numankadić, Beč, 1999.

nja – kapričosi). Hiljade umjetnika trudilo se da angažovanim pristupom u umjetnosti svjedoči o tragičnim vremenima. Samo je mali broj tih djela ostao vrijedan spomena. U tom smislu, ne vjerujem puno u politički angažman, prije vjerujem u umjetnost kao izvanvremenski angažman.

Kako zapravo Vi imenujete svoj unutrašnji razvoj koji živi uporedo s različitim stilskim načelima, jer, čitajući napise o Vama (kritike i eseje) nailazimo na divergentnu šumu o Vašim metodološkim orijentacijama? Naime od toliko pametnih stajališta u opasnosti smo da niti ne vidimo sliku – umjetninu.

Vjerujte da se i ja često začudim mnogobrojnim različitim interpretacijama mojih djela. No, taj pluralizam, u svakom slučaju, je dobar jer govori o različitim vizurama iskustva ljudi koji to prosmatraju. U tom smislu, to je bogatstvo.

Objasnite nam kakva je to "gluha" slika? Ima li to veze sa šutnjom dok na drugoj strani osjećamo Vaš umjetnički krik u ratu? Jer, šutnja je bez znaka, označenog i označitelja, jednostavno, ona je nesegmentarna.

Jedan od najjačih doživljaja bile su posjete izložbama Marka Rotka u New Yorku i Kazimira Maljevića isto u New Yorku. Tada sam osjetio vrijednosti monohromije, minimalnosti koje su me uvijek fascinirale. U tom smislu, poznata je ona američka izreka, manje je više. Za takvu vrstu umjetnosti...

Uz Vas se veže i sintagma "slikarstvo kao slikarstvo" (Art as Art). Gdje se u tome skrivaju etička načela?

Pa mislim da je svaka umjetnost jedna vrsta emancipacije čovjeka. U toj emancipaciji i spoznaji osjetim smisao ovog slikarstva.

Tradicionalisti i konzervativci sigurno prosvjeduju, a znamo i njihove uskogrudne izjave: Jadna je umjetnost koju treba objašnjavati i kojoj treba kritička potpora. Kako im objasniti da postoji tzv. "neznačenje" slike i njeno "upepeljenje"?

Sjetim se priče da je Van Gog za života prodao samo jednu sliku. To govori koliko su umjetnici anticipacija jednog novog duha, slobode i novih vrijednosti.

Pojasnite čitaocima "Behara" tzv. Psihičko slikarstvo koje kao predikat u Vašoj monografiji ističe Andrej Medved?

Psihičko slikarstvo za mene podrazumjeva slikarstvo duboko natopljeno emocijama i intuicijom. Danas mnogi mladi umjetnici imaju briljantne ideje koje ostaju na nivou sociologije, filozofije i drugih društvenih aspekata. Unatoč svega, ja mislim da je emocija i intuicija od prvorazredne važnosti u umjetničkom djelu.

Ako likovno djelo nema umjetničku već informativnu vrijednost nije li onda u slabijem položaju od vladajućih medija i čemu onda izlaziti iz umjetničko estetskog prostora? Mislim na Vaše dojmljive "montaže" i "slagalice. Eto, i na kraju se vraćamo nesretnom ratu. Vi zaista dokazujete da se smrt ne može protjerati iz umjetnosti!

Smrt i besmisao su veoma važne činjenice ljudskog života. Mislim da umjetnost i metafizika doprinose osmišljavanju našeg života.

Poznavali ste Radovana Karadžića koji vas je jednom "počastio" svojim dolaskom na Vašu izložbu. Ali, po Vašem priznanju i poslije svih ratnih strahota, taj "haški" zatvorenik ipak nije postigao da zamrzite Srbe. U tom smislu, da li se nešto promijenilo duboko u Vama, odnosno, je li etično u toj "dubini" još uvijek ekvivalent estetskom?

Jeste. Mislim da je sretan spoj kada umjetnik spoji etičko i estetsko što često nije bio slučaj u historiji. ■

ARS AEVI razgovori

u povodu retrospektivne izložbe Edina Numankadića: "Alhemija 1970.-2010."

U organizaciji ARS AEVI i Gazi Husrev-begove medrese.

Mjesto održavanja: Hanikah, 26. maja 2010., Sarajevo.

Uvodničarka: **Amila Ramović**

Moderator: **Zvonko Maković**

Govornici:
Enver Hadžiomerspahić
Ješa Denegri
Irfan Hošić

Amila Ramović:

U ime Projekta Ars Aevi i Gazi Husrev-begove medrese imam posebnu čast da vas pozdravim u povodu razgovora organiziranog u čast četrdesetogodišnjice umjetničkog djelovanja umjetnika Edina Numankadića. Sa nama su večeras naši uvaženi gosti i uvaženi stručnjaci u polju umjetnosti, ali i stručnjaci posebno u oblasti umjetnosti Edina Numankadića. U prvom redu, uvaženi dr. Zvonko Maković, kustos ove izložbe, zatim uvaženi dr. Jerko Denegri koji će ispričati veoma zanimljive detalje iz njegovog odnosa sa Edinom Numankadićem kroz sve protekle godine i Irfan Hošić koji priprema svoju knjigu o Edinu Numankadiću koja je rezultat magistarskog rada realiziranog u saradnji sa mentorom dr. Zvonkom Makovićem.

Enver Hadžiomerspahić:

Sa nekoliko riječi samo da podsjetimo šta je to Projekt Ars Aevi. On ima tri osnovna pravca djelovanja. Jedan, najvažniji, je formiranje Kolekcije Ars Aevi od devedeset i treće godine do danas. Veoma značajni muzeji savremene umjetnosti u prostorima ovog južnoevropskog regiona bili su naši partneri u procesu formiranja Kolekcije Ars Aevi. Spomenut ću neke gradove kao što su Milano, Venecija, Prato u Italiji, Ljubljana u Sloveniji, Beč u Austriji, Istanbul u Turskoj i, normalno, Sarajevo u Bosni i Hercegovini. Dakle, muzeji savremene umjetnosti, pozvali su najuglednije umjetnike iz svih svjetskih prostora da svojim djelima postanu osnivači Kolekcije Ars Aevi. Dakle, to je bio proces koji je trajao, evo, gotovo već dvije decenije, ali ono što je posebno interesantno je da se taj proces i dalje nastavlja sa istim entuzijazmom. Mi imamo namjeru da pored knjige „ArteFacts", koju smo već objavili kao prilog o umjetnosti Bosne i Hercegovine na Venecijanskom bijenalu od devedeset i treće godine do dvije hiljade i treće godine, da sada napravimo i jednu novu knjigu koja će se zvati "Umjetnost svijeta i Bosne i Hercegovine u Projektu Ars Aevi", dakle, knjigu koja će govoriti o svim izložbama, a koju ćemo početi sa izložbom koju smo već napravili 2001. (izložba Michelangela Pistoletta) i, završit će, vjerovatno, sa izložbom Edina Numankadića pod naslovom "Alhemija 1970.-2010."

Zvonko Maković:

Izuzetna mi je čast i veselje što mogu prisustvovati otvorenju retrospektivne izložbe Edina Numankadića. Prije svega, što sam pozvan da radim kao kustos izložbe, drugim riječima, da izaberem djela koja će na dostojan način predstaviti taj opus koji traje, evo, već četrdeset godina i koji treba predstaviti Edina Numankadića, neću reći u najboljem svjetlu, jer svjetlo u kojem će ono biti predstavljeno

zaista je najbolje, te će ga predstaviti kao značajnu ličnost bosansko-umjetničke i šire regionalne scene. Prije pet-šest godina na mojem fakultetu gdje radim, dakle, na zagrebačkom sveučilištu, raspisan je natječaj za prijavu postdiplomanata i među brojnima koji su se javili bio je jedan mladić, Irfan Hošić, koga nisam tada znao i koji se je upisao na područje iz baroka i renesanse i onda započevši to područje uvidio da mu to nije blisko te se prebacio na moj smjer koji vodim, a to je moderna umjetnost, umjetnost devetnaestoga i dvadesetoga stoljeća. Upoznali smo se, razgovarali smo i htio sam, svakako, da on nešto obradi što će biti korisno, i ne samo za njega, nego i za kraj odakle on dolazi. Naime, Irfan je završio škole u Bosni i Rercegovini, on je iz Bihaća. Postdiplomski upisuje u Zagrebu i sada je već nakon obranjenog magisterija na doktoratu, također, s jednom temom, jednom monografskom obradom jednog umjetnika iz ovog kraja, a to je kompleksan opus Edina Numankadića.

Moram priznati da je to veliki izazov, tim prije što je to otvoreni opus. Recimo, pred Numankadićem je još mnogo toga da napravi, ali mislio sam da, barem, unutar tog magisterija, da se sistematizira ono što je do danas učinjeno, tih prethodnih četrdeset godina i da ga se sagleda u kontekstu bosansko-umjetničke scene, šire regionalne scene, dakle, jugoslavenske scene i tako dalje i tako dalje. ... Rad sa Irfanom Rošićem bio mi je izuzemo važan i dragocjen. Kada je taj magistarski rad bio gotov, ja sam bio ponosan na sebe kao mentora. Drago mi je da je ovdje i na fakultetu i unutar Projekta Ars Aevi stasala jedna generacija ne samo umjetnika, nego i oni koji će kritički pratiti umjetnost koja ovjde nastaje. Dakle, ja bih zamolio Irfana Rošića da nas podsjeti na kontekst iz kojega je izraslo ovo djelo. U uvodnom dijelu svoje monografije Irfan Rošić je napravio jedan vrlo dobar sintezni pregled bosansko-umjetničke scene i mislim da je to korisno da se na dobar način razumije i način na koji se je Edin Numankadić formirao, kako je rastao, koje su reference bile važne za njegovu formaciju i tako dalje.

Irfan Rošić:

Kad je riječ o umjetnosti Ede Numankadića, u samom startu, na neki način, ističu se dva dominantna saznanja, i li dvije spoznaje. Kao prva jeste činjenica da je Edin Numankadić sudionik umjetničkih zbivanja tokom sedamdesetih godina bio na isturenoj poziciji tih zbivanja. Znači, njegov značaj nakon sistematizacije i nakon kontekstualizacije njegovog umjetničkog djela iz tog perioda posebno ukazuje na njegov doprinos kao jednog važnog čimbenika u razvoju bosanskohercegovačke umjetnosti, njene pluralizacije i njene demokratizacije zbog toga što je svojom umjetnošću na umjetničkoj sceni prezentirao drugačiju umjetnost u odnosu na kontekst tog vremena. Drugo saznanje koje se, također ističe, koje je meni veoma bitno, jeste da umjetnost Ede Numankadića može poslužiti istraživačima kao svojevrsna sonda u istraživanju drugih umjetničkih pojava iz tog perioda. Ako se dotaknete njegovog umjetničkog rada iz sedamdesetih i osamdesetih godina kad je on radikalizirao slikarstvo, kad je konceptualizirao štafelajno slikarstvo, kad je uveo tu drugačiju umjetnost na našu umjetničku scenu u kojoj su se tada još osjećali tragovi poslijeratnog naslijeđa, socijalnog realizma, onda se dolazi do zaključka da je on, ustvari, karika u genezi, u razvoju tih avangardnih ili progresivnih umjetničkih stremljenja na našim prostorima.

Jerko Denegri:

Radio se beogradski trijenale i organizacioni sustav te velike, tada ambiciozne jugoslovenske izložbe bio je takav da su se pojedini članovi selekcionog tima razmilili po bivšoj državi. Neki su išli u Sloveniju, neki u Makedoniju, a mene je zapao zadatak da dođem u Sarajevo i da potražim umjetnike koji bi bili sudionici ove, onda vrlo prestižne izložbe. To je bila izložba koja je imala za cilj da dade neki presjek tadašnje ukupne jugoslovenske scene. Ja sam zapazio izložbu Edina Numankadića u galeriji Doma omladine u Beogradu. Nešto mi je bilo neobično - da je predgovor napisao Oskar Davičo. To mi nije išlo nekako uz jednog tako mladog umjetnika, ali izložbaje bila izvanredna i mi smo njega imali, ono što bi se reklo, u našem tefteru. Stigli smo jedno jutro, našli smo se u Collegiumu Artisticumu. Domaćin nam je bio slikar Hasan Sućeska. I tada je on rekao: "Evo ovaj mladić ovde, on će vas voditi po ateljeima". Napravljena je jedna mapa po mjestu gdje su bili ateljei da se ne gubi na vremenu i mi smo se tog jutra uputili i obišli jedan dobar broj ateljea. U svakome smo se, naravno, zadržali onoliko koliko je bilo pristojno, drugo, podrobno da pogledamo i radove i da ih prokomentiramo. Kada smo se ponovno našli i probali da izvršimo jedan bilans ove naše posjete, moram reći da nismo bili previše zadovoljni. Jedini koji nam je blistao, i mislim da bi trebao neko da se poduhvati valorizacije tog umjetnika, bio je grafičar Borislav Aleksić. Mersad Berber nije htio da nas primi, mi smo otprilike slutili, ili je on slutio, da on nije bio po našem ukusu. Videći da nemamo ono što smo sve očekivali, ja se obratim tom mladiću koji nas je vodio, pa mu kažem: "A što nas niste vodili u atelje Edina Numankadića?", s obzirom da smo ga imali na spisku jer smo vidjeli izložbu u Domu omladine u Beogradu. On je tada rekao: "Ja sam Edin Numankadić."

Dakle, na temeljima na kojima je dubinski raslo ovo djelo je imalo kasnije, naravno, i druge mijene. Veoma je uzbudljiv umjetnički segment koji je na ovoj izložbi nastao u devedesetim, koji nije u mediju slike, koji je u mediju neke vrsti predmeta i tako dalje. Međutim, ima razloge nastanka koji su u ovoj sredini više nego dramatični. Dakle, riječ je o djelu koje traje trideset i više godina, evo, četrdeset, i koje sadrži vrline onog što se zove visoki modernizam. Nijedna kultura ne može da se istinski zasnuje, da se učvrsti, da postoji, a da nije prošla kroz takvu kulturu, kroz takve asimilacije dubinskih prethodnih stratuma i da se, istodobno, izrazi u najsuvremenijem likovnom, vizualnom jeziku svog doba kao što se to Edinovo djelo izgradilo. Ono je Sarajevu davalo, u tim predratnim godinama, značajke središnje umjetničke sredine i centra u ondašnjoj situaciji u čitavoj jugoslavenskoj sceni.

Zvonko Maković:

Zaista, mislim da je Edo Numankadić postigao ono što je rijetko tko drugi. Dakle, on je iznoseći jedan novi jezik, okrećući se jednom novom shvaćanju slike, zapravo, afirmirao i nešto što je pripadalo lokalnoj tradiciji. Afirmirao je Micu Todorović koja je također prisutna na ovoj izložbi sa stalkom koji je ta velika slikarica ostavila Edi Numankadiću. I, evo, to može biti lijepo podsjećanje na nju. Zatim, već spominjani Behaudin Selmanović. Dakle, slikar koji je postojao, međutim, kojega sredina nije do Edina Numankadića, do Melihe Husedžinović, mislim, vrednovala na onaj način kako su ih oni nama otkrili, meni, prije svega. Ja se sjećam izložbe koju je Meliha radila i pisao sam o njoj, iako sam o Selmanoviću znao već nešto prije preko Ede Numankadića i, drugim riječima, kako je zasluga Numankadića da i te slikare kvalitativno reafirmiramo jer su bili otvoreno marginalizirani. Međutim, kroz Numankadićevo djelo dobili

smo uvid u jednu drugačiju optiku, jedno drugačije tijelo slike koje je on nazirao u Selmanovićevu djelu. Pa smatramda je isto toliko važan koliko i inovativni kompleks koji je Edo Numankadić donio bosansko-umjetničkoj sredini i onoj široj. Isto toliko važno je istaknuti činjenicu da je on, urastajući u već postojeće tkivo i afirmirao i neke ličnosti, zapravo, prikazao ih na nov način, isključujući njihovu anegdotalnost, njihovu narativnu sferu i koncentrirajući se na sliku kao koncept, prije svega, tu mislim na Behaudina Selmanovića. Dakle, shvaćajući taj gusti pigment, neprozirni pigment, shvaćao je sliku kao nešto taktilno, nešto što ima materijalnu vrijednost i što ga razlikuje od onoga što se, a pojedini kritičari su tome bili skloni, može pripisati Marku Rothku. Mark Rothko, veliki slikar američkoga modernizma, međutim, slikar je koji će sasvim drugačije osjećati boju, pigment.S hvaćao je boju kao svjetlost, kao kondenziranu svjetlost i ima druge referencije u starijoj, recimo, umjetničkoj baštini. Selmanović, pak, ne. Edo Numankadić naslanjao se, dakle, na tu ideju slike. Zatim, druga jedna stvar. Izložba se sastoji od dva dijela, dakle, ovaj dio koji pripada, recimo, nečemu što je nastalo od devedesetih i nakon dvije tisućite, međutim, drugi dio djela iz tog perioda je i ondje prisutan, a riječ je o ciklusima koji se zovu Zapisi i Kutije. Mislim da je to nešto što je isto tako važno za Edina Numankadića, važno utoliko što se on, na neki način, okreće od one logičnosti slike, od onog, recimo, konceptualno dorađenog svijeta, koji je prisutan u "Boja, prostor, vrijeme", ciklusu iz sedamdesetih godina, pa i "Tragovima" iz osamdesetih, zapravo, da se sada okreće nečem što je krajnje intuitivno.

Što su, naime, ti zapisi, koji su, evo, ovdje oko nas? Zapisi koji su ovdje, zapravo, nastaju vrlo spontano, gdje se u sliku koja je želatinom, dakle, nečim gipkim, polu-ljepljivim, polu-tekućim upisuje nešto što je krajnje spontano, nešto što je riječ, nešto što je i odsutnost riječi, ali upisuju se neki tragovi i ti zapisi koji, zapravo, otkrivaju nešto krajnje iracionalno. Kutije koje nastaju da se slučajno nađe neki predmet pa ih se onda gradi, gradi se, neki, potpuno besmisleni, apsurdni objekt koji je začudan utoliko što se na njemu združuju elementi različitoga podrijetla. Dakle, Numankadić nas negdje vraća na te početke dvosmislenoga i ambivalentnoga, negdje u devetnaesto stoljeće, što potječe od one slavne devize pjesnika Lautreamonta iz Maldororovih pjevanja koji govori o slučajnom susretu stroja i kišobrana na operacionom stolu. Dakle, nešto što će preuzeti i DeChirico i nadrealisti kao svoje načelo. To je povezivanje neorganskoga veza neorganskoga podrijetla u jedinstvenu cjelinu, koja u novom kontekstu zrače jednu sasvim novu iracionalnu vrijednost. Te naprave, te male kutije, ti objekti, krletke, koje će ovdje također izložiti, kriju nešto humorno, nešto bizarno, nešto što pripada svijetu izvan metafizike. Mene je najviše to podsjetilo na Alfreda Jarryja, dakle, na tog velikog pisca i njegovo djelo koje poznamo, ono kazališno, Kralj Ubu i, dakle, na onaj pojam patafizike, nečem što ne pripada dekartovskom ili bilo kojem drugom logički ustrojenom načelu, dakle, sistemu, nego nečem što je mimo metafizike, izvan prostora metafizike. Numankadić u ovim zapisima, u ovim kutijama, upravo, dotiče tu sferu, apsurdnog, besmislenog, iracionalnog, suvišnog, jedan svijet rasula koje on skuplja i stvara neku cjelinu, ne da bi je učinio smislenom, nego da bi pokazao besmisao svijeta. Mislim daje to duboko usađeno u njega.

Kada je počeo raditi bilo je to u ranim devedesetim godina, dakle, u vrijeme rata, u tragično vrijeme, u vrijeme izolacije, u vrijeme kada je svaka pomisao na budućnost bila isto toliko racionalna i nemoguća, kao i vjerovanje u povijest, kada je iz tog jednog, rekao bih, zasićenja nad apsurdnim, čudnim, strašnim, potpuno alogičnim, besmislenim, izrasla i ta volja da se to, na neki način, zadrži i prikaže. Numankadić nije gradio priču, nije stvarao slikovitost, ilustrirao to tragično vrijeme, to najmanje. Ilustracija i estetika i, podvođenje sistemu, njega nije zanimalo. Zanimao ga je upravo, taj aspekt patafizike, kako sam ga prepoznao. Bila mi je zaista radost raditi ovu izložbu, kao kustos izložbe, a pogotovo raditi u ovome prostoru. Prije dvije godine došao sam prvi puta u ovaj prostor. Doveo me je upravo Edo kada smo i počeli razgovarati o budućoj retrospektivi. Bio sam malo začuđen. Naime, nisam mogao zamisliti da bi ovdje mogla biti izložba. I onda, Edo me je uvjeravao u autentičnost prostora: "Pa tu ću staviti ovo, tu ću staviti ono". Ja sam mislio u sebi: "Ali to je nemoguće! Pa to je prostor toliko definiran, toliko savršen da bilo što unijeti u njega znači narušiti autentičnost prostora koji je, zapravo, na neki način, vrlo agresivan, a Edo nije agresivan čovjek, on je sve, samo ne agresivan". Međutim, u razgovoru, on me uspio uvjeriti da bi to moglo biti nešto. Meni su to bili preklaustrofobični prostori, prostori pomalo tjeskobni, s više tjeskobe nego kontemplacije. Međutim, onda sam shvatio da je poanta u tome da ne treba praviti veliku priču od ove izložbe. Edo Numankadić nije veliki narator, on nije Meša Selimović sasvim sigurno, niti neki slikar koji širi naraciju. Međutim, ta njegova dubinska egzistencijalna, recimo, potreba da se potvrdi u Zapisima, u onoj boji u tim apsurdnim napravama, kao serija Kutije, zapravo, pokazuju da se ta doza iracionalnosti, zapravo, krije i u tom svetom prostoru u koji smo ušli. Kada sam prije deset dana došao postavljati izložbu, bio sam nemalo zatečen jer je ovaj prostor bio pretrpan, prepun djela Numankadićeva opusa. On je imao ideju da ovdje vise ta djela i da, zapravo, mi uđemo u djelo. Ja sam rekao: "Mi svi znamo da si ti jako vrijedan slikar, ali to što si ti vrijedan, to nam je sad najmanje važno. Ono što je važno u ovoj situaciji je pokazati koliko si ti dobar, ili koliko si loš slikar. Ja mislim da si dobar i pokazat ću te u najboljem svjetlu." I on se, zaista, prepustio da radim što hoću. Zahvaljujući dvojici blistavih momaka, a to je Almir i Tarik, bez čije pomoći ovako postavljena izložba, sasvim sigurno, ne bi bila. Sa idejama koje mi je Almir govorio, fino, nenametljivo, diskretno, kao što on zna, kada je postavljao izloške, kako postaviti, gdje, od rasporeda, do načina kako prikazati te kartone, da oni sačuvaju svoju tjelesnost, da se negdje ne ukine ta njihova dimenzija.

Prema tome, htio sam pokazati koliko Edo Numankadić u ovom krajnje reduciranom uvidu u njegovo djelo, mislim o tristotinjak izloženih radova, što je jako mnogo, mogao dati, pokazati sebe u tih četrdeset godina. No, razmišljajući, zapravo, o ovom prostoru, htio sam da, svakako, dođe do dijaloga između prostora i umjetnika, između onoga što se izlaže i prostora u kojemu je to izloženo. Ja sam, dakle, stavljen u poziciju nekog režisera koji treba vizualizirati nečiji tekst, koji treba staviti na scenu neku riječ. Imao sam sreću da stavljam dobra djela koja volim, koja dobro poznajem, da ih stavljam u prostor koji sam beskrajno zavolio. Pronašao sam, dakle, i htio sam poticati tu srodnost Numankadića, tek kad je ovako postavljen, od tih diskretnih naznaka, od ove zelenkaste slike do ovih bronćanih, to jest rđe bronćane, od ovih sivih namaza na ovim kamenim stupovima do ove sive pozadine. Dakle, da djela urastu u cijelosti u ambijent i tako od ćelije do ćelije, od sobe do sobe. Kažem, bilo mi je izuzetno zadovoljstvo postavljati ta djela, lišavati se onih koja nisu ovdje, koja su negdje za drugu priliku, ali pokazati tih četrdeset godina mog dragog prijatelja i velikog slikara na način koji on zaslužuje. ■

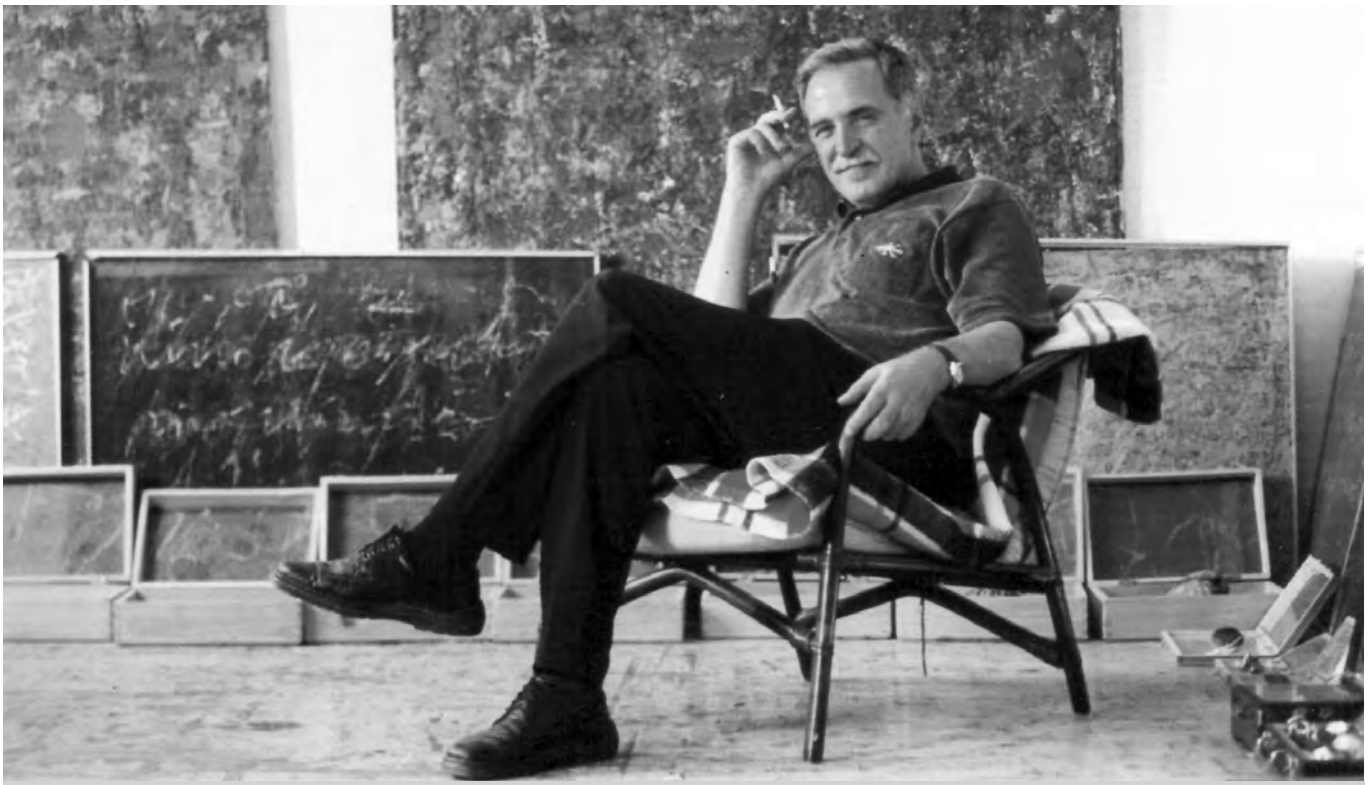

EDIN NUMANKADIĆ, rođen je 1948. godine u Sarajevu. Završio Pedagošku akademiju - katedra za likovno obrazovanje u Sarajevu. Studirao historiju jugoslovenskih književnosti na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Član ULUBiH-a od 1974. godine. Studijsko putovanje - stipendija fonda "M. Pijade" za Pariz 1976. godine. Osnivač je grupe "Prostor-oblik" i likovne grupe "Kammen" te kolekcije muzeja "Ars Aevi". Živi i radi u Sarajevu i radi kao Direktor Olimpijskog muzeja.

SAMOSTALNE IZLOŽBE

1971. RU "Đuro Đaković", Sarajevo
1974. RU "Đuro Đaković", Sarajevo
1975. Galerija Tribina mladih, Novi Sad
1976. Galerija Dom mladine, Beograd
1977. RU "Đuro Đaković", Sarajevo
1978. Umjetnička galerija, Mostar
1979. Salon galerije Karas, Zagreb
1981. Galerija "Roman Petrović", Sarajevo
1981. Salon Muzeja savremene umjetnosti, Beograd (sa Tadićem)
1981. Mali salon Doma kulture, Banja Luka
1982. Galerija MS, Zenica
1982. Galerija Sebastijan, Dubrovnik
1983. Galerija Energoinvesta, Sarajevo
1984. Jugoslovenska dokumenta, CA Sarajevo
1985. Studio galerije Forum, Zagreb
1986. Galerija Labirint, Ljubljana
1987. Galerija Novi hram, Sarajevo
1988. Galerija Loža i Meduza, Kopar
1988. Paviljon R. Jakopič, Ljubljana
1988. Galerija Alfa, Split
1988. Savremena galerija, Zrenjanin
1988. Likovna galerija, Zenica
1989. Umjetnička galerija BiH, Sarajevo
1990. Savremena galerija, Pančevo
1990. Likovni susret, Subotica
1991. Galerija "M. Atanacković", Bijeljina
1992. Galerija Narodnog sveučilišta, Poreč
1991. Galerija KIC SFRJ, Paris, Francuska
1991. Galerija, Forum, Zagreb
1991. Salon Muzeja savremene umjetnosti, Beograd
1993. Galerija "Obala", Sarajevo
1994. Galerija "Gabriel", Sarajevo
1995. Galerija "La Kornice", Belinzona, Švajcarska
1995. Galerija "P.M. Snježani", Prag (sa Obralićem)
1996. "Kunstbrau", Graz, Austrija
1997. Galerija "Tristero", Šćećin, Poljska
1997. Galerija "Vernijer", Vodnjan - Pula (sa Zaimovićem)

1998. Mala galerija, Poreč, Hrvatska
1998. Galerija "Bob Ruah", Robat, Maroko (sa Hozom i Zaimovićem)
1998. Galerija IPC Energoinvest, Sarajevo
1999. Galerija "Meduza", Kopar, Slovenija
1999. Bežigradska galerija, Ljubljana, Slovenija
1999. Galerija "Le Lyis", Paris, Francuska
2000. Galerija Forum, Zagreb, Hrvatska
2001. Pallazo Albertini, Forli, Italija
2002. Galerija Kulturnog centra, Beograd
2003. Gradska galerija, Bihać
2004. Gradska galerija Collegium Artisticum, Sarajevo
2005. Galerija Samostana Široki Brijeg, Široki Brijeg
2006. Dom kulture, Banja Luka
2009. Mediteranski festival, Ankona
2010. Alhemija, Kuršumli medresa, Sarajevo (ARS AEVI)
2011. Galerija Pre, Prag, Češka Republika

ZNAČAJNIJE GRUPNE IZLOŽBE

Numankadić je učestvovao od 1971. godine do danas na preko 300 kolektivnih i grupnih izložbi u zemlji i inostranstvu, kao što su:

- Bijenale u Veneciji, 1993. i 2003.
- Kopenhagen - Evropska prestolnica kulture (Memento Metropolis)
- Štokholm - Evropska prestolnica kulture (Sarajevski zid)
- Bijenale u Kuvajtu
- Bijenale "Devet zmajevih glava", Južna Koreja
- Bijenale u Sofiji
- Jugoslovenska dokumenta u Sarajevu
- Bijenale "Mladi i Stari", Pariz
- Bijenale crteža i mladih u Rijeci
- Beogradsko trijenale, Beograd
- Likovna jesen - Sombor
- Bijenale na Cetinju - Crna Gora
- Jesenji salon - Banja Luka
- Memorijal Nadežde Petrović-Čačak

Djela Ede Numankadića nalaze se u brojnim privatnim kolekcijama i muzejima kao što su:

- Muzej Ars Aevi - Sarajevo
- Umjetnička galerija BiH, Sarajevo
- Muzej grada Sarajeva, Sarajevo
- Obalne galerije, Piran
- Muzej moderne umjetnosti, Beograd
- Galerija suvremene umjetnosti, Zagreb
- Galerija portreta, Tuzla
- Internacionalna umjetnička kolonija Počitelj
- Umjetnička galerija, Banja Luka
- Makedonska nacionalna galerija, Skoplje
- Bodenjski muzej umjetnosti, Fridrihshafen
- Palazzo Albertini, Forli, Italija
- Galerija "M. Atanacković", Bijeljina
- Likovna kolonija Mileševo, Prijepolje
- Kolekcija Nahit i Huma Kabakči, Istambul

NAGRADE

- Nagrada na majskoj izložbi mladih BiH, Collegium Artisticum, Sarajevo 1971.g.
- Nagrada za crtež na izložbi Collegium Artisticum82, Sarajevo, 1982.g.
- Otkupna nagrada međunarodnog žiria na bijenalu orginalnog crteža, Moderna galerija, Rijeka, 1983.g.
- Nagrada za likovno stvaralaštvo SIZ-a kulture grada Sarajeva, 1988.g.
- Nagrada za slikarstvo na Collegium Artisticum 89, Sarajevo, 1989.g.
- Otkupna nagrada likovne kolorije Mileševo 89, Prijepolje 1989.g.
- Nagrada AICE "Svjedocima postojanja", Sarajevo, 1993.g.
- Plaketa za slikarstvo, Bijenale u Kuvajtu, Kuvajt, 1996.g.
- Nagrada za grafiku "50 godina ULUBiH-a", Sarajevo, 1996.g.
- Nagrada festivala "Devet zmajevih glava", Čung Đu, Koreja, 1998.g.
- Šestoaprilska nagrada Grada Sarajeva, Sarajevo 1999.g.
- Grand prix Collegium Artisticum 2000., KSC Skenderija, Sarajevo, 2000.g.
- Nagrada Sloboda, Međunarodnog centra za mir, Sarajevo, 2005.g.
- Plaketa Skupštine opštine centar Sarajevo
- Nagrada za crtež na internacionalnoj izložbi u galeriji G&M, Tuzla, 2011.

Retrospektivna izložba Edina Numankadića

"ALHEMIJA 1970. - 2010."

u organizaciji ARS AEVI i Gazi Husrev – begove medrese.
Mjesto održavanja: Hanikah, 26. maja 2010., Sarajevo.
Kustos: dr. Zvonko Maković

Fotografije: Almin Zrno

Edin Numankadić i direktor Gazi Husrev-begove medrese prof. Zijad Ljevaković

Edin Numankadić i dr. Zvonko Maković

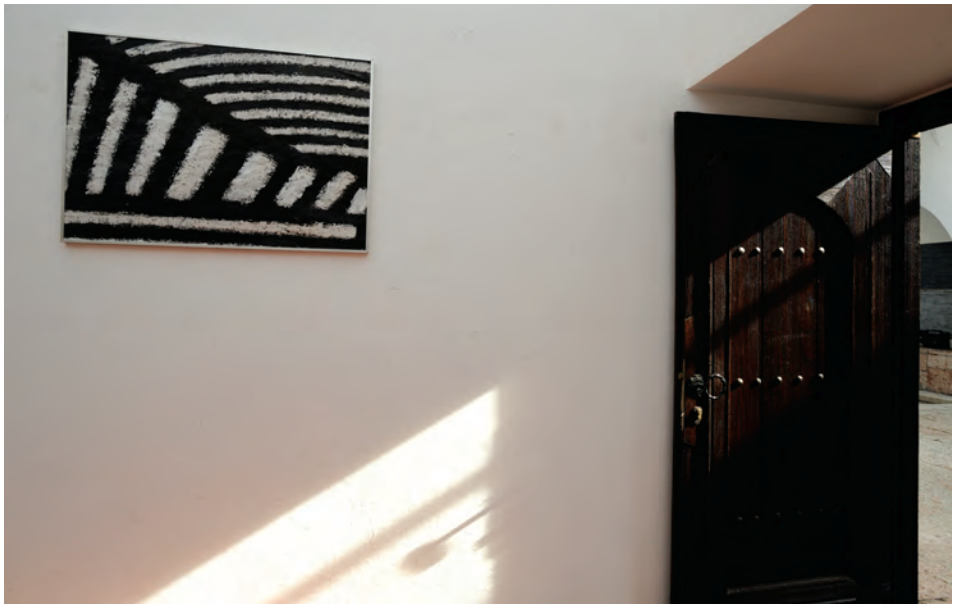

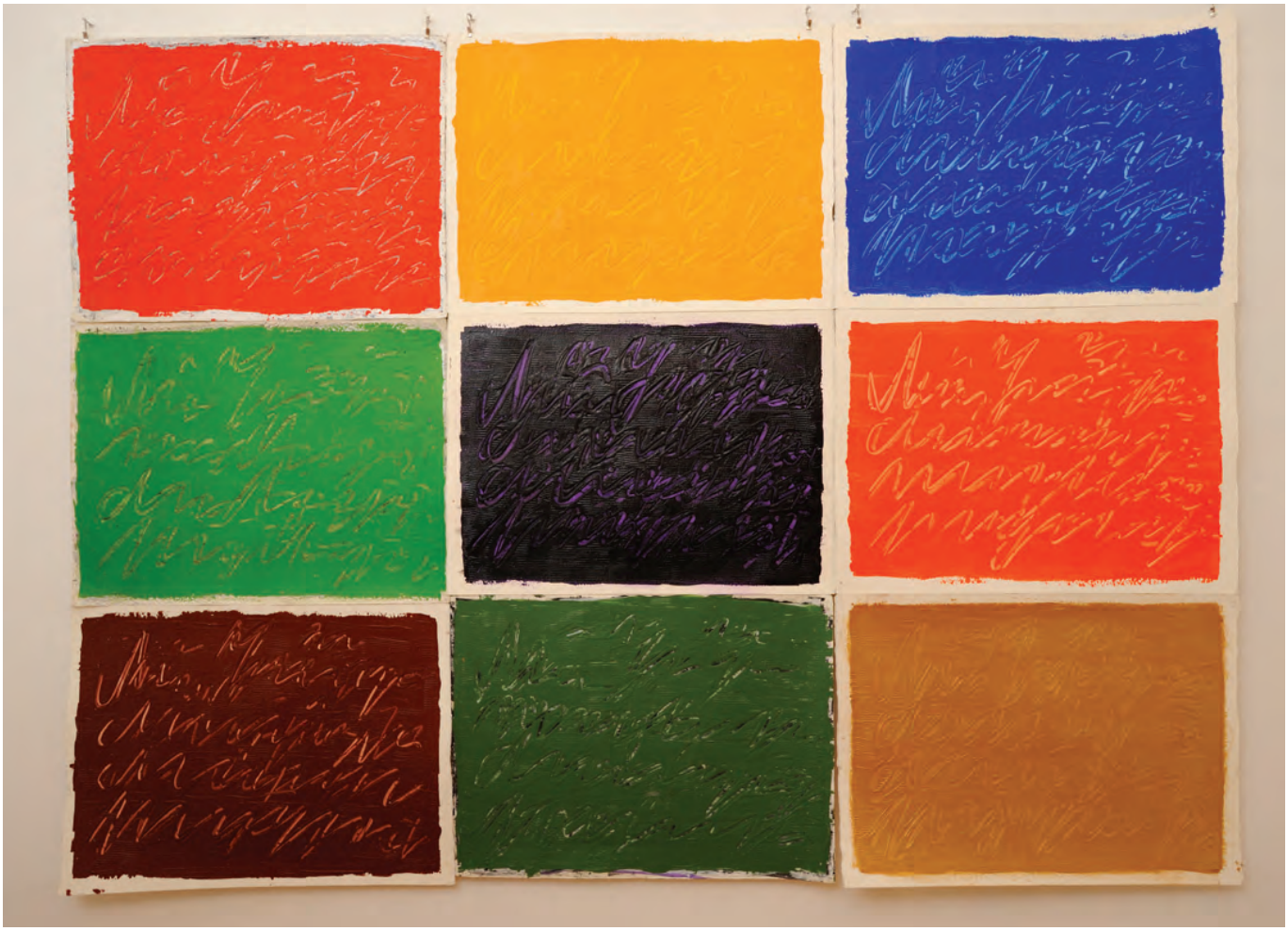

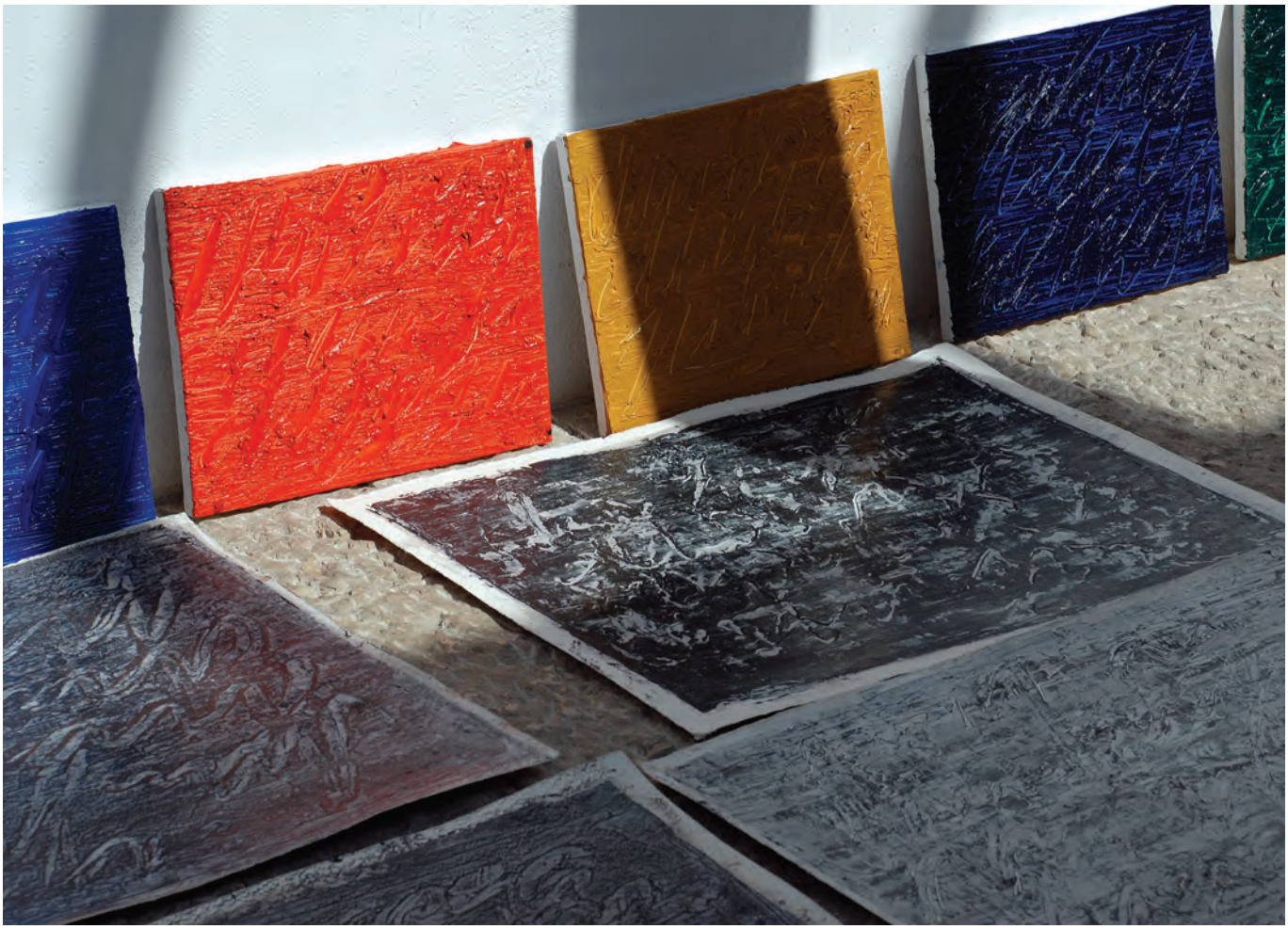

ČASOPIS ZA KULTURU I DRUŠTVENA PITANJA BEHAR KNJIŽEVNI PODLISTAK • GODINA II • 2013. • BROJ 4

BEHAR

broj 4 | KNJIŽEVNI PODLISTAK | 2013.

SADRŽAJ:

Asmir Kujović: ***Kad se na sedždi savijem u fetus Muhammeda*** • **Tomislav Dretar:** ***Ruke navikle na mimoilaženje*** • **Jasmin Jusufović i Goran Vrhunc:** ***Mlada bosanskohercegovačka poezija*** • **Elvedin Nezirović:** ***Večera*** • **Enes Ratkušić:** ***Kad ti u Stocu pukne španer...*** • **Hanan al-Šajh:** ***Crvene jagode***

Skender Kulenović: pjesnik koji je nadišao potrošni "društveni nadzor"

Filip Mursel Begović

Da sonet, kao plemić poezije, nije samo puko podilaženje smislu ovoj zahtjevnoj formi, dokazuje i artističko umijeće Skendera Kulenovića koji je kao ponajbolji bosanskohercegovački sonetist napisao i ponajbolje stihove u rečenom književnom korpusu. "Soneti" Skendera Kulenovića izašli su 1973. u Mostaru (prvo izdanje 1968.) u sklopu Prve književne komune, odnosno edicije "Mala biblioteka", a uredništvo je potpisao Ico Mutevelić.

Tematski raznolik (na primjer pjesme: "Ponornica", "Stećak", "Nad mrtvom majkom svojom" ili "Tarih za Karađoz begovu džamiju u Mostaru) bez aporija između svoje nutrine i svijeta, motivski izravan i u vrsnoj slikovnoj konfiguraciji, Kulenović svjedoči unikatnost svijeta i svoga djelatnog subjekta. Njegova sonetistička operativna poetika uvažava fikcijsku zbilju šireći prostor stilskih granica tradicije u modernističke komunikacijske svrhe – dokazujući da je upravo sonet snažan izvor energije. Po svema Kulenović je nadišao "društveni nadzor" u vremenu u kojem je pisao, upravo vlastitom autonomijom pisanja. To istom znači da je tematsko motivski i figurativno (ponekad fragmentaran) izbjegavao kontaminaciju vlastitim subjektom, nastojeći doprijeti do "čistog" svijeta (ističući svoj nadideologijski stav, barem u sonetu) i njegova govora o biću, zatim i njegove onostranosti kao istine o bitku. Na taj će način ovaj pjesnički velikan sedimentirati svijet kroz iskonsku izvornost tematskih aktualija – primjerice, običnog pisma, noturna, ruse pjesme, šetnje, čuda, mrtvog korita, vaze, krika, govorenja tvrđave, smrti i tako dalje – kako su ujedno naslovljeni i neki njegovi soneti.

Stoga, bez sumnje možemo reći da je Skender Kulenović jedan od najvećih bošnjačkih i bosanskohercegovačkih pjesnika koji je nakon devedesetih (ratnih) godina izgubio na svojoj prijemčljivoj atraktivnosti kod vlastitog mu naroda. Jedan od razloga je zasigurno i to što je u vrijeme komunizma (ne njegovom voljom) identificiran ponajprije kroz ideološko iščitavanje pjesme "Stojanka, majka Knežopoljka". Nakon devedesetih nad njegovom ličnošću nadvio se oblak neopravdane sumnje da je bio pisac komunističkog režima, a ljudi kao ljudi, neskloni čitanju poezije, a još manje razumijevanju pročitanog i neupoznati sa cjelovitim opusom poetički zagonetnih pisaca – zaključuju naprečac i pod utjecajem političkih aktualija. Devedesetih godina Bošnjaci su "kao svoje" prepoznali neke pisce koji su veličani, nametani i "gurani" od politike kao folklorni nacionalni ukrasi ili podobne pjesničke muze. Skender Kulenović je tada pao u drugi plan.

Danas, pak, politika više ne pokazuje volju da pjesnike "voda pod ruku" kao nacionalni amblem, a redukcionistički pogledi na doba komunizma, pod pritiskom teške ekonomske krize, pretvaraju se u narastajuću nostalgiju za vremenima kada se živjelo bolje.

Za pjesništvo Skendera Kulenovića nije više bitno ni jedno ni drugo, a i ono treće - marketinško, koje odjednom postaje društveni brand i književni mainstream. Naprosto ne postojite kao književna atrakcija ako niste spektakularni književni "frik", a možda, ako niste i ljubimac ponekog utjecajnog urednika i njegove svojte. "Umrem, iz korijena vjekova izlistam /i budem ti čempres: a ti stojiš ista" - zadnja su dva stiha soneta "Tarih za Karađozbegovu džamiju", koji je ostao stajati uspravan baš kao i opjevana džamija. I zaista, sve što u sebi nosi trajnu ljepotu ne može umrijeti zbog estetskog pada svakodnevice. Poezija Skendera Kulenovića, smještena u vječnost, više ne ovisi o ideologijskim i potrošnim hirovima vremena. Za razliku od sudbine nekih velikana bosanske književnosti, njegovo smrtno tijelo položeno je u Beogradu, ali mu je poezija ostala u Bosni, i to njegovom voljom. Zlobnici i dežurne mahaluše govore da je izuzetak upravo pjesma "Stojanka majka Knežopoljka" koja se i nadalje čita za Dan mladosti u Čačku.

Prava je istina, zapravo, da sve u Kulenovića može poprimiti neizrecivo neponovljiv oblik pri iskušavanju koegzistencije između stvari i duševnih pojava koji u njegovu jeziku kao "raskrvarena rana" obiluju lijepim retoričkim figurama. Ljudske sudbine, pritom, ujedno su i sudbine svih stvari, a pjesnik kao demijurg goneta njihove zagonetke. Ritmizirana i osebujna jezična punina svake pjesme u njegovim Sonetima nije obična kozmetika već vješto prianjanje i razoružavanje svega onog što izabere i opjeva ovaj izuzetan pjesnički um. ■

Asmir Kujović

Kad se na sedždi savijem u fetus Muhammeda

Asmir Kujović jedan je od najmarkantnijih i najintrigantnijih pjesnika srednje generacije u sklopu bosanskohercegovačke i bošnjačke poezije. Rođen je 1973. godine u Novom Pazaru, gdje je završio osnovnu i srednju školu. Od 1991. godine živi u Sarajevu. Diplomirao je romanistiku i književnost naroda BiH na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Objavljivao je u brojnim književnim časopisima, a radio je i kao novinar u listovima: "Slobodna Bosna", "BH Dani" i "Walter". Bio je glavni urednik sarajevskog časopisa za književnost i kulturu "Lica". Objavio je knjige pjesama "Vojni sanovnik" (1997.) i "Zagrobni život" (2000.), te roman "Ko je zgazio gospođu Mjesec" (2002.). Pjesničkim, proznim i esejističkim tekstovima zastupljen je u više antologija, pregleda i panorama savremene bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti. Za roman "Ko je zgazio gospođu Mjesec" nagrađen je Godišnjom nagradom Društva pisaca Bosne i Hercegovine za najbolju knjigu objavljenu u 2002. godini. Pojedini tekstovi su mu prevođeni na engleski, francuski, turski, flamanski, makedonski i slovenski jezik. Godine 2005. u Beču je objavljeno dvojezično izdanje njegove knjige izabranih i novih pjesama pod naslovom "Das versprochene Land /Obećana zemlja" na njemačkom i bosanskom jeziku.

SATORI

Dok u krevetu maziš svog kućnog demona
povijena u oblak od jastuka i jorgana,
dok ti došaptava odgovore
kojih se nisi sjetila na vrijeme
(razmjenjujete rečenice kao ping pong loptice)
među kubističkim sjenama na zidu
sve što te je mimoišlo
ima moje obrve.
Sve što te je mimoišlo
u stoljeću njihove ere,
i pričinjava ti se život cio
muškarac koji te prevario

Na prozoru mutno demokratsko svitanje
nastavlja isplaćivati kredit za kola, stan
i frizuru vanbračne praunuke gospođe Safije.
Za mrkvom okačenom o štap mazga produžiće
kad za koji trenutak
budilnik iz mobitela
oglasi Vivaldijevo *Proljeće*.

KURBAN

Da još jednom zagrlim mog crnog ovna
mog rundavog ljepotana
njegove blage djetinje oči
da pomilujem tu toplu meku vunu
kovrdžavu i tamnu kao moja kosa
da osjetim pod prstima
moju edensku golotinju pod njegovom kožom
i da smo obojica nespremni za ovaj čas
nespremni zauvijek

Da zapamtim smaragdnozeleni sjaj
dva širom otvorena oka
uperen u mene
dok leži zaklan u krvi
smiren tekbirima
nakon posljednjih trzaja nogu
kada ću pomisliti
da Ibrahim ovako žali mene.

LAMENT NAD PARLAMENTOM

Ima li ičeg nadmenijeg od te fasade, o Parlamente,
Od obojenog stakla ko placente
Što je spolja prazno zrcalo a iznutra prozor,
Al nije propadljiv taj blicavi obzor –
Od Artemidinog hrama drevnih razvalina
Pristojna crkva bješe sazidana.
Država, poput kuće, il autokara,
Brže stari s odlaganjem popravke kvara.

Svaka ti sekretarica nosi rublje *Agent Provocateur*
Jer na službenom ulazu Dženeta dežura njen partner.

VIDIKOVAC

Odavde me svečano ispalite iz topa
U tu panoramu s razglednice Šiznilenda,
Odavde me lansirajte iz vaših laptopa
Da sustignem sopstvena krešenda!

Da ruke osjetim ko Džibrilove rukavice!
Pa da se minulog sjetim kao sveti Pavle
Mladih dana kad ga zvahu Savle -
Da drevne kletve obratim u zdravice.

Dušu što je čupana iz mesa
Ko iz mokre vune grana trnovita,
U vjetar da presadim glasom Hermesa

Nek se rasprsnem u buket vatrometa
Da se nebesa zatresu od urnebesa!
Neka me prozovu Remboova kometa.

SARAJEVO NOĆU
(drugo izdanje)

Noću, dok se prevrćem u postelji
neki dijelovi Sarajeva nestaju
raskrsnice, zgrade, čitave ulice
zajedno sa uglovima spavaće sobe
u podrumima iskrsavaju nepoznati univerzumi
na svim TV kanalima je Kuća Velikog Brata
i u njoj ja kako se prevrćem u postelji.
Noću neki dijelovi Sarajeva nestaju
i svi su stanovi napušteni
prozori svijetle samo zbog lopova
posmatrač iz taksija može jasno zapaziti
da je Begova džamija nacrtana
jer je njena težina na drugom svijetu
i Zemlja je beskrajna ravna ploča
a kugla što se vrti njena spakovana beskonačnost.
Noću neki dijelovi Sarajeva nestaju
progutane vriske ubijene djece
vjetar uznosi do ledenih tornjeva Himalaja,
zgrada Parlamenta u daljini opet gori
kad je niko ne gleda
i nebo je zlatom izvezen plašt Katarine Kosače
o tome se dovikuju ulični psi
izlazim na balkon da lajem zajedno s njima -
tramvaj raskopčava ulicu
kao rajsferšlus žensku haljinu.

VIJEĆNICA

Ti si bečka grofica u hidžabu.
Pepeo vijeća spaljenom kitabu.
Sa tvog sam prozora proučavao, iz prikrajka,
kolektivni mozak gradskog mravinjaka.

Prije nego te ugledam iz daljine
tvoja slika mi prođe kroz čeoni režanj
gdje je odložen mojih sjećanja svežanj,
pa ne znam da li to preturaš moje uspomene
il moje uspomene vajaju ti sjene.
Tako i ja uvezujem tvoje knjige raskupusane
il puštam da one ukoriče mene.

Tvoj kamen priziva Jozefe i Ferdinande
sad kad više ne mogu nikom da naude,
kao što i vrletne litice Bjelašnice
oblikom čuvaju obljupce i udarce
vjetrova, kiša, lednika i zemnih kora,
kosture s dna davno iscurelih mora,
il staze ohlađene magme, poput bora...

U prahu tvojih ribozomskih polica
čitam mapu novih sarajevskih ulica,
Gazi Husrev-begovu ispovijest nenapisanu,
kako se Meša priključuje Kulinu banu,
pa Kulin opet zaokreće u Bašeskiju,
te obojica s Titom podruku uz Ferhadiju

Drže te sjećanja okamenjena
ili si samo sjećanje kamena.
Ni ognjem krštena ne predjenu imena.

PREDAJEM SE

U sitne sate tumaraju s partija na afterparti
U svakom lokalu gužva ko da su u Džakarti,
Posljednji su dani sezone odmora
I sva se raja već vratila s mora.
U pokretima plesa ravnoteže je manje
Opijatima pumpane lutke na napuhavanje

Samo da njega nije srela, gdje bi joj bio kraj!
Na mangupska bi laskanja coknula "Ma daaj".
Rurk bi je na crvenom tepihu gladio po zatku,
Hadžem sms-sonetima smarao po zadatku,
Svečano bi izlagao petogodišnji plan
Ljubeći joj ruku mladi ministar Kaplan

Njene su boli od tvojih otmjenije
Znala bi zašto živi samo da tebe nije!
Sjaj njenog oka marke je swarovski
To ne može osporiti ni taj gospodin Čomski,
Ako ćemo otvoreno, šta si ti postigao u životu
Osim što si nju dobio na lotu?
Samo čekaš da ti nešto padne s neba
Pa još odmjeravaš svaku u kojoj "ima hljeba".
Znala je ona to od početka
Pogledaj se, već ličiš na njenog tetka.
Nemojmo više o tome
Al bolje bi ti bilo da radiš po njenome.
Može joj se, pa šta
Kad nisi nizašta

Noć je puna alkoholnih vrenja
Na rubu ujeda i poljupca instikt se klacka,
Neizrečeno hlapi u hladno "doviđenja"...
Pod mostom Mirabo ne teče Miljacka.

TZIMTZUM

Dok je pretrčavao raskrsnicu na nišanu
uz oštre zvižduke metaka iznad glave,
u dovi koju je šapatom mrmljao
cjenkao se s Bogom
budućim i prošlim žrtvama i podvizima.

U arapskim riječima
što su ih osušena usta izdisala
Bog je bio smješten u budućnosti,
a ovaj svijet stvoren iz ničega
koje je Bog odbacio kada je sebe imenovao.
Znao je: ako je Bog oduvijek Bog,
tada je ovaj svijet oduvijek prije Boga,
izuzev ako je svako Njegovo ime anagram
ostalih 99 imena, pa i onog prije imenovanja...

Značenje ovih riječi se rasprskavalo
od jedne do druge strane ulice.

MEVLANA

Na Vilsonovom šetalištu sjedoh na klupu
Da čujem kako Mesneviju recituju ptice,
Alfabet od bezbroj slova, u perzijskom kalupu,
Sunčev sjaj prevodi u jedinice i ništice.

Da šum Miljacke podesim na istu radiostanicu,
Tok da joj usitnim u harfove arapskog pisma;
Pa da se preslika i na ovozemnu stranicu
U arabeske biljnoga neoplatonizma.

Kako samo zaboravih tih bejtova koračnice
Da višnje Svejedno i meni postade svejedno?
Kroz zvonjavu tramvaja, što tutnji niz tračnice,
Srca, mašine, budilnici – dobošaju zajedno.

Tvoji muridi u plesu, točkovi puni očiju
Što ih Jezekilj vidje da nose ognjenu kočiju.
Žiška što je u vrtnji risani obruč razigrala.
Prolaznik, poput Parsifala na gozbi u zamku Grala.

Tri sam žene prokockao kladeći se sa Iblisom,
Al uz tu harfu Davudovu začuh usklik Arhimeda...
Nek se vjerna Penelopa snova upozna s Ulisom
Kad se na sedždi savijem u fetus Muhammeda.

LELUJANJE ZAVJESE

I kad se naveče najzad raskomotiš u pidžami
I pališ ekrane-prozore s pogledom na Majami,
Noć što vrtove skriva dok zvijezde raskriva
Pjevuši kako svemu Dezdemona je kriva...
Pečate grešnih odluka još od školskih dana
Neće sprati namah ni učena voda Jordana

Kostimi sina i oca, muža, šefa, desperada
Tj. posilnog na Agirinom splavu do Eldorada,
Knjiški i muzički saputnici, instruktori madrigala
U izlogu poziraju koketno, nalik damama s Pigala;
Nešto poput neprolazne stoičke modne revije:
Stupaju modeli: Zenon, Lao Ce, Buda, M. Aurelije,
Da ovladaš sobom, najzad, kao zemljom inom,
Služi se superiornom Čerčil-Bušovom doktrinom.

Eno kraj taksi-štanda i sjeni jurodivog Diogena
Poput ritavog Hrista pod kistom i krstom Gogena
(Prosjaka što gata u lice u obližnjem parku
Govoreć: "Imaš dobar stajling, daj mi marku");
Ni Principovog pucnja, ni Gavrilove trube
Tek ožiljci svrbe da ih češeš il češeš da zasvrbe

Priče su tu da te namame u san,
Priče su tu da zazivaju Sudnji dan...
Kroz smjerni šapat kur'anskih sura
Čuje se lavež pasa, kikot djevojčura,
Kroz nijemi šapat kur'anskih dova
Jecaji i škrgut zuba sviju pradjedova,
Glasom mujezina odjekuje uzdah zaostali
"Kamo sreće da smo crna zemlja ostali".

MELEKU S DESNOG RAMENA

Koliko od mog rođenja započe bildungsromana:
Već postadoh neman s trista nedovršenih glava;
Sve staze do rodnog doma obrasla je trava,
Svaki redak – donošenje novih amandmana

Nosim ih pod košuljom ko zapis talismana.
A dani sve su kraći, kao na harfi žice –
I svaki mi petak istrgnut iz sedmice
Mučiteljskom svirkom modernih šamana

I crne se istine kao u snijegu čistine.
Ima tu i za Sidždžina i za Illijjuna –
Gdje sve će laži jednom da se obistine

Tvoje pero je živac iz svemirske moždine.
Moja si antena – u oreolu ognjenih kruna
Pancir pleten od struna nedohvatnog Zlatnog runa.

NEZNANA SIBILA

Pomaljaš se kao u razvijaču u mračnoj komori.
Tu sam da te zagrlim vizantijskim davninama,
Helenskim ruinama, il dardanskim tavninama.
Pomaljaš se kad Smrt zbori: a ni da smiri ni da smori

Čekam te još otkad se nastanih u ovoj Gomori
Da dušu mi ko prah raspušeš pustim Salaminama,
Da muku moju kazuješ rijekama i planinama –
Nek napokon sprave melem ovoj mojoj zvjezdomori!

Kroz davne školske dane (krvavom tintom prepravljane)
Daj nek ono malo 'neću' prevagne u svakom mom 'hoću'.
Bljutavi so godinama; čekam da joj povratiš slanoću

(Za života, eden od divota - nahrane tek kad sahrane).
Hude su *slane zvijezde* komšijskim balkonom uramljene
Dok pod prozorom promiče nepriznat očuh vaseljene.

ZEMNE MIJENE

Mais où sont les neiges d'antan?
Fransoa Vijon

Ima lanjskih snjegova od kojih postanu glečeri
Što bruse kamene vidike u aprilske večeri

Čuješ kako se kršno razmiču kontinenti
Snježni kristali klize kao ordeni sa lenti

Od zavičaja val jedan razmiče Panonsko more -
Jagodicom palca potpisuju me namreškane bore

Čuješ kako se vrhune planinski katarakti
U taktu po kom izrastaju mrtvačevi nokti.

Katkada se sjećanja valovito glase -
Prag rodne kuće Raškom jezdi niz talase

Jedan dječak tu plovi na gumi kamiona; veslo
Mu je poklopac od stare kutije za maslo.

I iz prašnjavih knjiga pročitana antika
Raste i smanjuje se poput Antarktika;

Led je teži od vode, a poput Isusa ne tone
Nećeš odmrznut mržnje zbijene u Dejtone.

Vajkadašnje mi bludnje kanjone izdubile:
Sole mora, a neslane kruže kroz te žile

Proteste u Njujorku, požare u Australiji
Predveče vjetrovi raznose i po mojoj Jaliji.

Sa Mjeseca pomno promatram zemne mijene
Električna sazviježđa kako raskrivaju mene

Od jeseni na jugu do proljeća gore oko Vudstoka
Stara mi se mladost mrači, nova osviće sa Istoka

I lovac sam i lovina, i flora i fauna:
U iskonskom mraku ždrijela prorokuje Jona

Zemlja je slika rajske bašče ispod stakla,
Čedom bijaše nalik svojoj utrobi od Pakla

Pakao Zemlju povraća kroz grotlo vulkana
Da se malo raskomote i plemena s Balkana.

PORTRET DAME ZA ŠANKOM

Oči Džesike Albe,
Usne Dženifer Lopez,
Nemaš pravo žalbe
Na kez Selene Gomez

Trepće ko Jelena Rozga,
Gica se a la Šakira.
Nije sasvim bez mozga,
I tebe će da spakira

Tetovaža Lejdi Gagina
Ili možebit od Karleuše.
Čija sve ne vagina
Fine Madonine djeveruše

Rijanin friz okreće lijeno
Prema 'Zelenih beretki',
Nešto je tu i njeno
U žamoru heklanih spletki

Gdje svak bi da se preslika
U ubavu sliku s Fejsbuka...
Dok muziku iz zvučnika
Opsjeda prometna zbrka

KAO ŠTO KAŽU

Platio sam i na mostu i na ćupriji
pokliznuo i nogom i jezikom
nosio i praznu torbu i vraga u torbi
i državi dugovao i s žandarima drugovao
falila mi dva kraja i sredina
falilo mi pet da načinim šest
i s mudrima se namudrovao
i s ludima naživovao

Kanda i vrag zna šta je pravo
ama hoće kako mu milo;
kome nije dalo mlijeko majčino
kravlje mu nije nadoknadilo

Kihao sam kad sultan nazebe
pa jedan dan vezir, a sutra rezil.
Bio sam pun i meda i jeda
bio sam ovca kojoj runo smeta.
Mnogo patio, pa mnogo i zapamtio
nevolju ručao te tugu večerao
i ženi i pušci vjerovao
i ćutao ko kurva
i bio jedna glava, a hiljadu jezika

Jer, kako vele naši stari
u kolo kad hoćeš, iz kola kad te puste.

Ko mi je kriv
kad su se sve pameti iznijele na vašar
što sam se svoje mašio.

Tomislav Dretar

Ruke navikle na mimoilaženje

Život u uljuđenoj književnosti: Aferim, Tomislavu Dretaru!

Iako je rođen u Novoj Gradiški (1945.), Tomislav Dretar doživio je kao i mnogi Bosanci izbjegličku sudbinu, budući je najveći dio svoga života proveo u Bosanskoj Krupi i Bihaću, gdje je bio istaknuti i revni društveno politički poslenik i predavač na Višim školama. To ga nije ometalo da do danas objavi dvadesetak knjiga poezije, više stotina književnokritičkih tekstova, eseja i istraživanja iz oblasti psihologije ličnosti, sociologije, antropologije, kulture, fiozofije umjetnosti i povijesti kulture. Zadnjih godina objavljuje na francuskom jeziku i to na relaciji Pariz – Bruxelles, gdje živi kao slobodni pisac.

To je, naravno, samo dijelić njegove bogate životne i književne biografije. Njegova dvosveščana knjiga estetičkih rasprava "Riječ, poezija, filozofija" nemušte će već u naslovu zbuniti svojom prividnom disparatnošću. Naime, svaka "dobra" filozofija, koja "dobro" pita o razlogu stvari uopće, ali i "dobro" razlikuje filozofski um od njegovih opsjena o postojanju – ujedno je i lijepa riječ i lijepa poezija. Riječ, pak, pretpostavlja umijeće rječitosti, a pjesništvo je viši stupanj tog umijeća. Naravno da ta pitanja dugi niz godina privlače i proganjaju svojom magijom jednog vrlo dobrog pjesnika kao što je Dretar. Naime, rijetki su pjesnici obdareni da usliše i druge pisce, to jest, da ih interpretiraju i analitički prezentiraju, jer, nekima pjesništvo služi samo kao odušak za oslobađanje snažnih čuvstava. Pred nama je, dakle, pjesnik polivalentne pjesničke, poetikološke i mudroslovne znatiželje, koji bez obzira na sve nedaće koje su ga pratile, uvijek iznovice želi u stari svijet ulijevati eliksir mladosti. Profil propitivanja u rečenoj knjizi jesu njegovi stavovi prema životu, a koji se najlakše očituju u umjetničkom stvaralaštvu i znanstvenoj teoriji – u ovom slučaju predočavaju se tekstovi iz spiritualnog iskustva posvećeni mističnoj poeziji. To će ujedno biti, ako stavimo ruku na srce, odista pohvalno i ljudski shvatljivo (gotovo u znaku transcendentne "objave") za pjesnika koji neskriveno u svojoj biografiji piše da se u srednjoj dobi bavio Marksizmom i praksom socijalističkog samoupravljanja. Aferim, Tomislave!

Njegove dvije dvojezične knjige pjesama (na francuskom i na konglomeratu između bosanskog i hrvatskog jezika) pod naslovima: "Na vratima nedostupnog" i "Bol, ciganska rapsodija" izražavaju vehementni zamah životnog vitalizma i očuvanja vlastita senzibiliteta za trajuću svijest o ljubavi, zatim prolaznosti (skrivenoj u simbolu jeseni), tišine (kao uvodu u otkrivenje, jer, Božjem stvaranju prethodila je tišina), zatim čuda (bolje rečeno očuđavanja u kojem su i ruke uvijek u svome susretanju, ali stvaraju i naviku mimoilaženja). U knjizi "Bol, ciganska rapsodija" pjesnik humanizira egzotizam i nomadizam Roma, bez gorčine njihova usuda i bez *filmske* romantike, već kao posve drugu radost i golicanje mašte – kao gestu stvarnosti i lirske ljepote, a to znači: sućutnu melankoliju bez emotivnih glumatanja. Stoga, pjesniku neće izmaći tragični unutarnji smisao ciganske rapsodije. To će biti najrazvidnije u smisaono posve otvorenoj pjesmi (sa zbiljnom i dojmljivom naracijom) pod naslovom "Ciganski Bog".

I na kraju, konac dijelo krasi, ili, neskladno carstvo, razasuće brzo, ili, sloga jači, nesklad tlači – kako nas uče i sugeriraju narodne poslovice. Riječ je naravno o Bosni koju Tomislav Dretar, kao *svoju*, neće zaboraviti. Neće pristati da ju je Bog dao i Bog uzeo. Dovoljno je citirati jedan od mnogih, više nego uspjelih njegovih stihova: "O Bosno, na dnu zjenice. Tiha. Tiha i prenuta".

Sead Begović

LJUBAV

Svi putovi završavaju
I moga puta put završava
Kao vatra
Dogorijeva na tvom licu

Razbijeno okno sna odslikava
Tvoje misli
Jasne od nespokoja

Ti nećeš ostarjeti u sjeni
Ove hridi
Pomirena s neskladom tišine
Ponad djetinjstva

Polažeš glavu u moje krilo
Ulaziš u mene
Znat ću živjeti u tebi

Padaš u krv i toplo meso pjesme
Usnula

Ti si sad široka i mirna rijeka
Koja bez boli ne izlazi
Iz svojih obala

SIGURNA JESEN

To što mi donosiš
neću uzeti.
Ti jesi tišina
I list ćeš biti
u mojoj knjizi
o čistoj ljubavi,
kad prihvaćaš me
odrješito.
Mene koji razodijevam
planinske vrhove
i koji iščeznuće jesam.
Toga što mi donosiš
kao vlastitog tijela
odričem se.
Ja koji slutnja jesam
I koji ću tvoj
tvrdi ležaj biti
usmjeravam te
k sigurnoj jeseni.
Tebe koja si tišina
u kapi kiše,
u jezero kad se otapaš
unoseći svoju suštu nemoć.
O moja prva riječi!

KROĆENJE TIŠINE

Kad te nađu
Večer pušta
Svojeg psa čuvara
I dodvorava se
Tvojoj sjeni.
Oblici nastali
Od prolazne vode.
Tvoji su. Da.
Ti si nužni
Krotitelj tišine.
Možeš plamtjeti,
A prst o kojem
Visi strasna riječ
Neće uzdrhtati.
Strah je cvijet
U tvojoj kosi šutnje.
Izađi zatim
U susret večeri,
I ne boj se!
Pas čuvar je
Tvoja kosa.
Raspleti ju,
Raspleti!
Noći,
Otvori nam
Vrata beskraja!

DESIT ĆE SE ČUDO

Ti ćeš doći i dogodit će se čudo
Imat ćeš isto lice i oči
Svugdje bit će isti zrak i voda
Tle će kriti iste kosti davne
Jedino će među zidovima kuće stare
Pokrenuti se sanje i jedan čovjek
Ustat će iz naslonjača i sve će
S njim krenuti u susret k tebi
Samo ruke, ruke koje su samoću grlile
Neće se moći susresti
Zbog stvorene navike mimoilaženja.

OVAJ ČAS

Krvari kao jesen
Kad tvoje oči
Utapaju njene plodove:
Kovčeg iz kojeg izlazi jutro
I presreće me na stazi rujanskoj.
Vrijeme je, kaže mi,
Meni koji sam zvijezda
Kojoj su sakrili nebo.
Vrijeme je da se ide dalje,
Dublje u njegove plodne oaze.

OVDJE JE TIHO

A sve se prenulo.
Otvara se i proriče zvijezdu
I vjetar na brazdi, na kamenu,
Na vodi konačnoj da plovi i
I širi svoje balkanske vjeđe.
Bosno, na dnu zjenice! Tiha.
Tiha i prenuta. Držim uštap i
Mlad mu kovitlac na rogu bivoljem.
To pod obronkom jedra nedjelja
Igra. Tiho. Tiho u jezgru vatro
Prenuta.Ovaj zov mlada stabla
Budu i ozeblu kožu jutru svlači.

SPORNI SU TVOJI ČASOVI

Ti njih otvaraš jutarnjom
Tišinom. Oni tebi tvrdu čamu
Daju. Ključ ti pružam od vina
Rujanskog. Jesenskom vjerom
Prijeđi sporni prag. U dom
Neočekivanih gostiju za
Tobom će poći šar zvjezdani.
Unutra, u vremenu kad si
Rastvaraš se i tečeš novom
Maticom. Svojim večernjim slapom
Obilaziš ovaj otok, njegove
Obale, vatru u večernjoj kosi.
Pruži ruku preko bivše čame.
Taj nam sat otkucava sve tiše.

I ŽIVOT ĆE PROĆI

I život će proći
s tvojim očima
sumorna blizine.
Presjeći će crtu dana
koji nas razdvaja.
Crtu na kojoj
lepršaju pogledi
kao stjegovi.
Dolje prema vjetru.
Život će proći
između njih.
S tim tvojim očima
uprtim onamo
u pravcu boli
koju je naselila
tvoja duša.
Tvoje će srce
biti druga točka
koja će zatvoriti
zreo krug tišine.

CIGANSKA FUGA

Toplu si mi postelju pripremila
majko najbližnija od svih majki

Toplu postelju prostrla si mi
Toplu postelju od Aljaske do Bengala

Toplu postelju od najmekšeg perja
Da utonem u san Da utonem u san

Da sanjam da sanjam
Da sve ovo bude samo običan san

Da su mi u Rumunjskoj noge lomili
Da su me u Njemačkoj kao zvijer odstrijelili

Da sam u Jasenovcu bio na križ razapet
Da sam u Trstu bio na tržnici prodan

Toplu si mi postelju pripremila
Da utonem u san Da utonem u san

Da sanjam da sanjam
Da sve ovo bude samo običan san

CIGANSKI BOG

Emira D., bibliotekarka u Bihaću
gradu sa stotinjak Roma
upisala je jednog dana
među čitatelje i Roma R.R.
U rubrici «Zanimanje» upisano je:
«skupljač sekundarnih sirovina».
Otišao sam upoznati to njegovo zanimanje.
Njegovo dvorište bilo je puno i prepuno
kojekakvih metalnih, drvenih, staklenih
i inih otpadaka zrelih za smetljište.
I sve to nekih petnaest godina nakon
senzacionalnog uspjeha filma
«Skupljači perja» Aleksandra Petrovića
i u godini svjetskog uspjeha Kusturičinog
filma «Doma za vješanje» i u godini dizertacije
Rajka Đurića «Seobe Roma».
Tako su filmovi i znanost sišli među ljude,
ušli u narod, kako govore političari socijalizma.
Krug je sada potpun, zatvoren zajedno s narodom.
Vidio sam, po tome, kako se iz naroda, iz
zatvorenog kruga još jedino Bog izdiže.
Točka nad krugom.

ARABESKA II

U Bihaću, Krupi na Uni, Prijedoru
i Bosanskom Novom postoje ciganska naselja
koje ne-Cigani nazivaju «karanfil-mahalama».
Naselja u različitim gradovima
Po svemu su ista; sastavljena su od udžerica,
Puna gologuze djece i mirisa karakterističnog
Za ta naselja, za taj nivo života. Miris naselja
S imenom biljke kojoj je cvijet nada, a plod glad.
karanfilić je plod nedostupan ciganskoj trpezi,
cvijet karanfila nosili su u reveru snivači
svijetle budućnosti. Iznad posne trpeze
ipak diće se radosna graja golotrbe djece.
Visoko u visinu. Široko u širinu. Duboko u san.

BOGUMILSKA OSTAVŠTINA

Kad se u Ivanskoj noći
Zemlja zgrči u rađanju

Kad iz stećka raspolovljenog
Samotni Kulin u vrijeme kroči

U raspletene vlati noći
Slap mizike vodene
I sulude modre oči
U rascvalo čelo povratnika

Kao grmljavina iznad ljeta
Kao utroba načeta
To je neminovnost i
Dobrohotnost tisućljetnog djeteta

Šutnje čelo pritišću
Riječi tlak mučnine nose
Te žute teške riječi
Na česmi srpanjskoj

Kamenom u oko
Kamenog u sintagmu
Nasljeđe kosti slomljene
Tri pljuvanja u praznu prošlost
Da iz crne kuje
Mlijeko kapne
Na kamen da padne
Kamen da se raspadne
S Bosne urok da odpadne

Zatim idu svici ispod trnja
Zatim idu dusi vaseljenom

To muzika to se vino
To hajdučija to čovjek se
Trgnuo u nama
Djeco bogumilska

PJESAN O BOSNI

Javi se gdje sunce peče
Utihne gdje voda rodi se
Bosna je to lice neznano
To zrno što ružu žulji

Tko njeme prođe
Luk jutra oko pasa
Porod moći u trnje

Tko se iz nje vrati
Sjeta praga kućnog o ramenu
Tvrdog oka iz plodne omame

Ožešćena među vlatima stoljeća
Pjesma o Bosni glazba očekivana
Nebo nedozrelo u prostore otrgnuto
Do plača ogoljela riječ

BOSANSKA FUGA

Ne sviće zora da Bosni
iz vida
nestanu dani posni
na javi
da se san razbudi
sav radostan
od sna sazdan

U Bosni se raduje
samo tuga
mračan što
za danom sviće dan

U Bosni ne sviće zora
da joj tama
ni čas nikad
ne okasni
Na javi
da ni otac
ni mati
smrti sina jedinog
nikad ne vide dan
U Bosni ne sviće zora
da s líca nam se skine
pogled mračan,
Da nam mûk muke
u ruke predaje
mukle jauke bosanske oporuke
Što šutke veli:
Zaludu se otvara oko
kad Bosnom
zorom sviću muke
Zaludu k nebu
u bezdan pružati ruke
nema u Bosni
ni dana ni svitanja
od Kulina – bana
do današnjeg dana

VOX INTERIORI

Zatvoriti se
U oko prazno.
Procvjetati
Kao svjetlo
U ruži
Zorom zatečeno.
Kad se muzika
Iz uha otrgne
Kad se pogledi mrski
Nad tobom raskrvare.
Ne očajavati zbog tjeskobe.
Noć u pjesmu uliti i
Tmina će se
Kako volja tvoja
Polagano sanjati.
Tad riječ zrela
Narasla u tebi
Nekad zvjerskog lika
Bič modrica.
Sad dozivlje iza bića
Trublje uzrasle do svjetla.
Iza uzdrhtalih trava
Iza oznojenog stijenja
Riječ punog smisla
Odziva se muklim glasom.

HRVATOVA MOLITVA BOGU 1991. GODINE

Rekli su nam - siđite pod zemlju!
Dolje u podrum, siđite brzo!
Uzmite svijeće, neka gore svijeće dok njihova
gore svjetla crvena.

Dok laju psinestrojnice vatrenih ždrijela.
Siđite pod zemlju, siđite pod zemlju,
držite svjetlo svijeća upaljeno, čuvajte svjetlo!
Dok iznad nas jedan čovjek vodu živodajnu
pretvara u vodu smrtodajnu.

Smrt kaplje iz njegovih očiju na krilate plamenkugle.
Ispod čovjeka u spiljama, mrak, mi kopamo mrak,

Mi kopamo kanale da teče svjetlost naših svijeća.
Mi žvačemo zalogaje tame, mi pijemo vatru tame.
Mi ljudi sendviči, mi odresci sna
Između dva sloja smrti, san u smrti.

Oni dolaze gladni naše pulpe, žedni
Našeg svjetla, a mi, mi to branimo, branimo kap po kap
svjetla naših svijeća u podrumima Vukovara.
Mi branimo naše svjetlo, mi žvačemo vatru.

Oni pjevaju, oni hvale svog Boga, i mi ga hvalimo,
mi sami istog Boga slavimo, Boga za sve nas.

Bože, doći nam spasiti nas, mi te molimo,
Donosimo ti svijeće, donosimo ti tvoje svjetlo
U podrume Vukovaru gdje čuvamo tvoju svjetlost.
Bože, prihvati našu molitvu, Bože ne dopusti da tama

U podrumima Vukovara, Svemogući spriječi, ne dopusti
Da zgasne svjetlo u podrumima Vukovara.

Anno Domini 1991.

NEMIRI

Uđu u tebe neki nemiri
Dahom neba nedodirnuti
Nezabilježeni u starim knjigama

Nosiš ih srasle s porukama krvi
Sve dok ne budeš ništa drugo
Do li nemir među ljudima

Da glazbu riječi izgovoren čuješ
Da čun na drugu obalu prevezeš
Da mirno ženu ljubiš
Nemaš više potrebnu
Ravnotežu svjetla i vjetra
S početka priče o ljudima

Sanjaš progonstva i prokletstva
Noževe svjetla osvetnički
U vlastite oči zabadaš

Ni cvijetom niti trnom
Namjere tijela pokriti ne možeš
Svijetiljke od boli
Oko sebe vješaš
Kad u tebe uđu neki nemiri
I tebi i svemiru nepoznati

REZIGNACIJA

Pogledi djece u praznu kuću uprti
U razdrtu cestu što nekamo vodi
Između svitanja i čekanja
Između nadanja i stradanja
Između nevolje i strasti
Da se nanovo živi

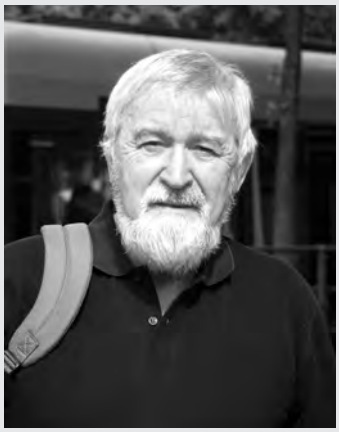

Tomislav Dretar (Nova Gradiška, 1945.), hrvatski pjesnik. Diplomirao kulturologiju na Pedagoškom fakultetu u Rijeci 1977. godine, a magistrirao filozofiju 1984. godine u Sarajevu. Do 1977. godne bio je nastavnik u Bosanskoj Krupi, zatim odlazi u Bihać i radi kao sekretar SIZ-a za kulturu u Bihaću, a od 1989. godine do početka devedesetih predavač na Višoj ekonomskoj školi u Bihaću. Nakon toga se bavi novinarstvom. Od 1977. godine objavljuje pjesme, eseje, prijevode s njemačkog i slovenskog, rasprave, znanstvene referate i članke u periodici: "Kultura", "Pregled", "Naše teme", "Oko", "Oslobođenje", "Odjek", "Naši dani", "Rijeci", "Dubrovnik", "Život", "Vidik", "Mogućnosti", "Radio Sarajeva", "Hrvatsko slovo", "Zadarska revija", i drugim. Na francuskom jeziku objavljuje pod imenom Thomas Dretart: "Douleur, rhapsodie tsigane" (Bruxelles, 1988.), "L'image, florilège des lumières", (Pariz, 2001.), "Le Foyer de paroles", (Bruxelles, 2003.), "Aux portes de l'Inaccessible"(Bruxelles, 2009.) i "Parole, mon logement social"(Bruxelles, 2010.) Preveo i objavio knjige dvadesetak belgijskih pisaca francuskog izričaja, te niz pjesama sa španjolskog, engleskog, portugalskog i njemačkog jezika. Knjiga posvećena Romima: "Bol, ciganska rapsodija" u Budimpešti dovodi ga u Svjetsku antologiju romske poezije objavljene u trojezičnom izdanju (na engleskom, mađarskom i romskom jeziku). Zastupljen u više hrvatskih, bosanskohercegovačkih, južnoslavenskih i međunarodnih antologija. Preveo je francusku "Ekumensku Bibliju", a 2003. godine i Kur'an s francuskog na hrvatski jezik, kao i bogumilsko-katarsko Evanđelje Ivana Evanđeliste Interrogatio Iohannis. Isti francuski izvornik Ekumenskog prijevoda Biblije preveo je na bosanski i srpski. Preveo je i "Budinu zakletvu" i "Bhagavad Gitu" na hrvatski. U obrambeno-oslobodilačkom ratu u BiH obavlja dužnosti dopredsjednika Okruga i Općine Bihać, te kao Predsjednik HVO-a Bihać zapovijeda hrvatskim oružanim snagama pridruženim Armiji RBiH do konca 1993. godine. Vjeran Ustavu BiH odriče poslušnost Mati Bobanu, otvorenom izjavom da "ne priznaje ni Matu Bobana ni Herceg-Bosnu kao izdaju Ustava i Republike Bosne i Hercegovine". Prisiljen odlazi u izgnanstvo uz "pomoć" poslušnika Franje Tuđmana kojeg smatra izdajnikom hrvatskog naroda.

Književno-umjetnička djela

"Vox interioris" (Sarajevo, 1976.), "Drska perunika" (Banja Luka, 1980.), "Nedostupna staza" (Bihać, 1984.), "Protjecanja" (Bihać, 1984.), "Sorella della notte" (Quaderni de "La Sfinga", Saviano di Napoli, via T. Tufano,19 kod Napulja; 1984.), "Knjiga čežnje" (Bihać, 1986.), "Slika, unutarnja rukovet" (Beograd, 1988.), "Gorka srma" (Bihać, 1989.), "Potraga za rubom" (Kikinda, 1989.), "Bol, ciganska rapsodija" (Novi Sad, 1990.) "Kotva", samizdat, (Bruxelles, 1998.), "L'Image,le florilège des lumières", (Paris, 2001.), "Le Foyer des paroles" (Paris, 2008), "Douleur, Rhapsodie tsigane", dvojezično - fr-hr u zajedničkom prijevodu s Gérardom Adamom (Belgique, 2008), "Aux Portes de l'Inaccessible/Na vratima nedostupnog" (Bruxelles 2009.), "Parole, mon logement social" (pisano francuski, Bruxelles, 2010.), "Riječ, Poezija i Filozofija - estetička rasprava - Uvod u Antologiju poetičkog sublimizma" (Bruxelles, 2012.), "Sublimisme balkanique - Tom 1 - poètes de Croatie - antologija poezije - Izbor i predgovor - Tomislav Dretar".

MLADA BOSANSKOHERCEGOVAČKA POEZIJA

Jasmin Jusufović

Svi smo mi jednom iz krvi izašli

ŽIVIO SAM U JEDNOJ KUĆI

22. juli 2013. godine

Da rekoše mi prije
koliko puta čovjek
može umrijeti
možda bih k'o onaj na konju
počeo bježati
Prvo pomrijesmo svi
uzeše nam očeve
uzeše nam čast i obraz
uzeše nam razum i
napraviše nas ludim
što smo vjerovali
Umrijeh, onda, kada ukopah prvog
Umrijeh, potom, kada me ne priznaju
umrijeh, opet, kad ukopah trećeg
umrijeh, potom, kada mi ne vjeruju
umirah svaki put, dok ne ukopah
trideset trećeg
sad jedino želim poživjeti
dovoljno dugo da
ukopam zadnjeg.
Živio sam u jednoj kući
pod krovom na četiri vode
od jutra čuvao koze i ovce
trčao za starijom braćom
da vode me u škole i fakultet
babi se kačio za skute
da me uči popravljati kamione.
Ne ponese krov ni pet čestitih snijegova
kad dođe nam komšija na vrata
i reče da kuća više nije naša
ja bio sam još uvijek mali
da znam da čovjek sa puškom
ne umije da se šali.
Koze i ovce nenapasane
škole i fakultete nedovršene
kamion nepopravljen
majčino pletivo i sofru
nedopleteno i nepojedenu

Kako mogu reći zbogom...

Zaista se može reći da mlada bosanska poezija, kao u slučaju Gorana Vrhunca i Jasmina Jusufovića, nije bila "spremna na glad" (kako glasi jedan stih Gorana Vrhunca). Riječ je naravno o još jednom novožanrovskom primjeru takozvanog *ratnog i postratnog pisma*. Naime, jezični i kulturološko poetički entiteti i identifikacije u njih su neminovno svojevrsne replike na protekli rat kada su oni još bili nikome kriva ni dužna "nejač", a okusili su "označiteljsku praksu" i duhovne imperative rata – između igre, egzistencijalne i životne ugroze te, naravno, očigledne i svakodnevne smrti. O razaranjima da i ne govorimo. Za ovu dvojicu pjesnika, za njihov doživljaj *rastavljanja grada* svakako nije bilo nešto kao rušenje *lego* kocki ili pak rasklapanje *puzzli*. Bio je to egzodus materije i duše.

Interesantna je i reinterpretacija Andrićeva opusa u Vrhunčevoj pjesmi "Andrićeva sjena", kao vrlo uspjela parafraza, posebno ako se uzme u obzir poanta "...a svaka avlija je / prokleta avlija... / Ostala!". Dakle, opet bez metafizičkih dimenzija, ali osjećamo u atmosferi pjesme poharani svijet i cvijet Bosne u ratu i nakon rata. Strah i opravdane predrasude, ako izvlačimo sintagme iz ovih pjesama, trajno su prisutne kao sužanjstvo u zbiljnome svijetu, što svakako nije ironijsko-humorna poetska priča, već panorama nečeg posve zlokobnog i nespokojnog što su ovi mladi ljudi nasljedili kroz svoje djetinje iskustvo ili putem iskustva obitelji svih stradalnika. Dovoljno je citirati stih Gorana Vrhunca: "Gdje je nestao grad / u kojem si rođen oče". I dalje, Sarajevo, na primjer, za ove pjesnike odista nije više grad kao iz priča njihovih djedova i očeva.

Jasmin Jusufović (sada također već mladić) pjesnik je sličnih nesanica o stratumu i odjecima rata. I njemu je narušena monolitna slika djetinjstva, to jest, percepcija i komunikacija

zabrtvi bezdušan čovjek
položivši pravo na naše zarobljene snove
i stvari koje su mu odreda bile nove.
Znali smo da poslije toga
nećemo imati ništa svoje
sem pogleda, spletenih prsti i
skloništa u njedrima u kojima
srce trese u strahu
nadi i snivanju i molitvi
da se ne skameni
Babo ubrzo izgubi kosu
majka zaboravi plesti
najstariji brat, što je išao na fakultet,

kad ne mogu reći ni doviđenja!

sa spoznajama o normalnom i zdravom odrastanju. No, začudo, u pjesmama se također dobro snalazi u predočavanju vlastitih i tuđih emocija – što je ponekad terapijski učinkovito, ali uvijek s evokacijama i mrljama onih osjećanja koja nam govore da je nešto ipak nepovratno izgubljeno – ono nešto u što se oduvijek iskreno i naivno vjerovalo. Stoga je indikativna Jusufovićeva pjesma "Živio sam u jednoj kući" koja nam govori koliko puta čovjek može umrijeti. Zaista tragično za mlada čovjeka koji je prisiljen spekulativno misliti na mrtve.

Jusufović je naracijski odaniji stvarnosnoj alegoriji proživljena straha te u njegovim pjesmama osjećamo unutrašnju sižejnost razvijene priče – slikovito i dojmljivo. Njegova pjesma "Strancu o Bosni" nije nikakav turistički vodič, već, na neki način (teško je to i napisati) iskreno izvješće o onima koji su "preklane guše s mosta bačeni u vodu". U svakom slučaju radi se o mladim pjesnicima koji samo žele da ih se pusti da vole jer "svi smo mi jednom iz krvi izašli". Aluzija se naravno odnosi na čovjekovo pravo na jednakost i slijedom toga na životnu radost, a ne na "ubivstveni metak". Jezovito je i sažalno kad mladi Jusufović nakon dženaze i ukopa rahmetli oca Jusufa zapiše, uputivši zapis ocu koji je preselio: "Meni ostavi osmijeh".

Što reći u obliku zaključka. Pjesme ovog mladog dvojca, koji po svome senzibilitetu nisu usamljeni u Bosni, sve su drugo osim lakonskih pjesmuljaka. Stoga oni postižu začuđujuće rezultate bez ishitrene patetike, napuhanog domoljublja, raznih ideologema i religijskog rekvizitarija, bez zašećerenih emocija, a bome i bez amoralne srdžbe. Dakle, zrelo (u "nedoba" sazrijelo), potresno i zanatsko poetski dotjerano.

Sead Begović

odluči zlu pokazati prsa,
majka ga molila, ne idi sine,
ubićeš nekoga,
neću majku puške se latiti,
već idem rane previjati
idem vodu odnositi,
babo mu pogleda u oči,
zagrize brk, okrenu suzu u mrak,
brat zatvori vrata, majka
šapatom poče brojati nas koji smo ostali.
Onda, kao da se brdo sruči,
kao da neko ugasi sunce,
pred nama nesta i babe,
i ostale braće
i otad mi više nikad
juli
ljeto i
utorak
nisu isti.
Majka je prepoznavala komšije
oni su je pogledima mrzili.
U tuđem svijetu, na prozoru,
majka je stalno šapatom
dozivala imena
puhala ih u vjetar
plakala i vehla.
I tako evo već generaciju.
Hoće da mi poprave kuću.
Ibrete se što će meni i majci velika kuća,
a ja ne mogu da objasnim tuđincu
da je to bila kuća
za sedmero stasitih, gajenih
koji su imali velike snove
koji su stali u četiri sobe
i sad me strah od mojega
hoću li umjeti il' umrijeti
jer dobrina je naše prokletstvo
ja neću umjeti komšiji
kad ponovo dođe
zatvoriti vrata
I kroz svu borbu
valja stegnuti prsa
pa majci odnijeti vijesti
da od petorice
njoj evo nose
samo dvije kosti.

STRANCU O BOSNI

24. april 2013.

Nekada davno je bila jednom
golema krošnja na zemlji
zastrtoj ćilimima i
zvaše se Bosna
Sad evo sjetih se i ne bi tako davno
radilo se plansko obrezivanje
nemaš mnogo toga ni vidjeti
krošnju su skinuli i na stablo
koje još uvijek slabašno titra
okačili
tri-četiri ćilima da se provjetre
izvini
A za zemlju šta da ti velim

sve ti je to bašča
stećaka
krstova
križeva i
nišana
raznobojnih
Da
teku tu rijeke i na rijeci mostovi
bilo ti je tu kod nas u modi
na mostu se sastati, pa se po guši preklati i
onda s mosta u vodu baciti
znam čudan običaj
izvini
Rahatluk je naša lekcija gratis
piješ kahvu zaturiš šaku pod glavu
u zube maslačak il' radu
Stani
tamo ne možemo, u toj njivi se još ne znaju nasljednici
ni tamo ti ne smijem tamo još nije
omeđeno u gruntu
izvini
Njive naše istina najbolje rode
još kad im tepaš i rosom pojiš
tako i radimo
od sabaha tako sa njivom pričamo
pa se dâ
ali ovdje ti je nešto ukrivo nasađeno
sve iz njiva pođahkad znade
niknuti kost
nečijeg oca druga il' mlade
Za sve što ti nedostaje
slobodno pitaj
ispričaće uz šalu koja pristaje
svako ko pred tebe stane
osim ako se o svom jadu ne zabrine
ovako na prvu uputiti te ne smijem
jer ne znam je li nas više pod zemljom
od ovih pregršt što još po zemlji hoda
ili ovih između što ih ne zove
ni tuđina u se
nit zemlja poda se
Ovdje se ponekad uradi nešto
ne baš mnogo
život je to
treba proživjeti
ni u čemu ne treba pretjerivati
no u prvom redu
mnogo se moli
velim ti obrazli i svijetla lica
zamolim obično i ja
da sačuva bog od zla
bogovidjelica
ama
svega bih ti mogao kazati
pođahkad bi znao i pretjerati
ali u jednom te ne mogu slagati
najbolje je ovu zemlju
ljudskom rukom ne dirati

SVI SMO MI JEDNOM IZ KRVI IZAŠLI

17. mart 2013.

svi smo mi jednom
iz krvi izašli i
ne mrči na jetima
koji bi jednom htio propjevati
kad provale riječi ljudske
sve i jedna
odzvone u sumnju
šalješ poplave i frtutme da
u taman zarudjeloj njivi
moramo kopati utvrde
a
tako se nismo dogovorili
ti sve ovo vidiš sasvim drugim očima
ne optužuj ogledalo
ako su se samo tvoje
promjénile
oči

ONO VRIJEME...

22. januar 2013.

mrziš li i ti ono vrijeme
kad suze ti na oči krenu
jer nekoć se
u jednom trenu
tebe
nečije srce odreklo
a ti znao i
svakim damrom vjerovao
da svoje si strepnje
da svoje si strahove
da svoje si ratove
da svoje si sjećanje
snagom tišine
voljom čeznutljive duše
sakrivao
a ti shvatio
da draži im je
jedan ubistveni metak
od svakog perivoja
koje si im dohvatio
more bez talasa
svezana lađa
i samo šuti nek prođe
sutra je samo snatrenje
što te obnoć uspavljuje

VELIKI GRIJEH

20. decembar 2012.

Stud
golem
pretežak tovar
zakačen na
čeonu kost
Moj veliki grijeh
sitan koliko ni
sva pamet
vidjeti ne može

ZABORAVU

12. juli 2012.
Nakon džennaze i ukopa mog rahmeti oca Jusufa

Molim te uzmi samo ono
koje se uzeti mora
Meni ostavi dvije tri slike
Da ne ostanem u onom
Od tuđega govora
Meni ostavi kratku majicu
Na azurne pruge
Njome da sakrivam tugu
Koju
već vidim
nikada uzeti nećeš
Meni ostavi osmijeh
Sa sve i jednim zubom u glavi
Njime da čuvam
Ovu glavu da ne posrne
Meni ostavi široka ramena
seljačka udarnička
prsa sa prvog fronta
Da me pred svakim ne bude stid
Uzmi od onog što je bilo
koje se uzeti mora
od onog što se u životu moglo steći
ponajviše onog
što se od stida ne smije reći

Jasmin Jusufović, rođen je 1986. u Zvorniku. Osnovno školovanje započinje u enklavi Srebrenica. Nakon srebreničke golgote, nakratko školovanje nastavlja u Tuzli, te se 1997. godine naseljava u Vogošći, gdje i danas živi. U Vogošći završava osnovno i srednje obrazovanje, ekonomske struke. U Sarajevu, na Međunarodnom Univerzitetu (IUS) završava studij ekonomije kao student generacije 2009. Po završetku studija, zapošljava se u struci i nastavlja akademsko obrazovanje na magistarskom studiju Islamskih finansija. 2008. godine objavljuje roman "Crvena jakna sa kapuljačom" koji je svojevrsno dječije ratno svjedočenje o vlastitom iskustvu rata i gubitku velikog dijela porodice u Srebrenici. Radove objavljuje na svom blogu, i sporadično u printanim publikacijama. Javno se pojavljuje pod imenom Jasmin Jusuf Jusufović.

Goran Vrhunc

Gdje je nestao grad u kojem rođen si oče

NESPREMNI

Izgubili smo kompas
vrtimo se u krug
unazad,
nevinog zovemo
da nam u tome
bude drug.

Zaboravili smo hodati
sredinom ulice,
a pamtimo lica
sa smrtovnica,
lica samoubica.

Stojimo s nogom
u procjepu
nespremni za odricanja,
nespremni
da imamo samo jednu stvar.

Nespremni za glad!

NI DOVIĐENJA

Šetnje više nisu ugodne,
smetnje su mnoge pred očima,
oštećeni asfalt
vrišti na svakom mom koraku,
iz njega niču vlati trave.

Nemir i buka su iza sjene,
svemir u tišini još krije tajne
kako otići, pobjeći,
a ni sam ne biti bučan,
kako reći zbogom kad ne mogu...

Ni doviđenja.

OČE

Gdje je nestao grad
u kojem rođen si oče,
kao da ga je
progutao mrak
i zrak je težak
za disanje,
maske još uvijek stoje
ali frak je spao
sa leđa izama,
a sa vrha deponije
panorama je otvorena..

ANDRIĆEVA SJENA

Moje ime je Andrić,
Ivo Andrić,
rastao sam i nisam
kao i sva Djeca,
morila me Žeđ
za daljinama,
za novim prostorima,
Znakovi prošlosti i starosti
stajali su preda mnom
Kao Na Drini Ćuprija,
moje misli zaokupila je
Istorija i legenda
pa me je dotakao
i Omer paša Latas,
Gospođica je imala
svoju draž,
a samoća je dobila ime
Jelena, žena koje nema,
izmorila me
rodna Travnička hronika
upoznao sam mnogo ljudi
ali osjećao sam prazninu
kao Kuća na osami
dok su me pratili Ex ponto, nemiri, lirika,
bez oca, sina i svetoga duha
samo Staze, lica, predjeli
u kojima ostaju
Umjetnik i njegovo djelo.

Danas,
toliko godina
otkako nisam među živima,
danas,
kad su nestali Znakovi pored puta,
svaka godina je
Nemirna godina,
a svaka avlija je
Prokleta avlija...

Ostala!

STRAH I PREDRASUDE

Ovdje i sada
samo rijetki će da stanu
na putu kad stopiraš
il` ako padneš,
svejedno,
nitko neće da ide
za davljenikom,
nitko nema vremena,
a svi postali bi propovjednikom.
Strah od nepoznatog
i predrasude
prekrivaju oči svojim velom
pa se slabije vidi...

Da to tamo je živo biće.

SARA JE VO(L)

Gledam
sa svih strana i uglova,
tvoje lice
i više ga ne prepoznajem,
niti poznajem,
nije kao u djedovim
i očevim pričama,
a onda shvatim
da ga nikada nisam ni poznavao,
bio sam previše mlad,
deda mraz,
klikeri,
žmire,
ranjeni golub,
Hi-Men i Donatelo,
istočna tribina stadiona Grbavica
tada bi mi velika
kao što bi mi sada neka
na Camp Nou.
To je ono što znam
i što pamtim,
a danas više ne vidim.
pamtim,
a tebi se jebe za mene.

Goran Vrhunc rođen je 1982. u Sarajevu. Diplomirao na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta u Sarajevu. Jedan od osnivača neformalne pjesničke trupe "Diogenes Poetes trupa – Sarajevo 2010". Zamjenik glavnog i odgovornog urednika u web i printanom magazinu "DIOGEN Pro Kultura magazin". Jedan od urednika regionalnog zbornika poezije i proze književnog site-awww.bundolo.org. Učestvovao na 49. Sarajevskim danima poezije 15. 05. 2010. godine u programu Mlada bosanskohercegovačka poezija. Dobitnik prve nagrade Četvrtog međunarodnog festivala poezije i kratke priče "Janoš Siveri" 2012. u konkurenciji do trideset godina za poeziju s pjesmom Sara je vo(l). Dobitnik prve nagrade Sedmog međunarodno festivala za decu, srednjoškolsku, studentsku omladinu do 30 godina "DUŠKO TRIFUNOVIĆ". Pjesme je objavljivao u časopisima "Kado", "Odjek", "Sarajevske sveske", "DIOGEN pro kultura magazin" i mnogim drugim. Ima pripremljene dvije zbirke poezije. Zbirka pod naslovom "Opstojnost" i "Kataraktična s(ma)ranja" koja je bila u užoj konkurenciji književnog konkursa u Kragujevcu "Prvenac" 2013. godine.

Elvedin Nezirović

Večera

Kratka priča "Večera" osvojila je nagradu za najbolju kratku priču prožetu humorom ili satirom u 2013. godini, a dodjeljuje je Fondacija "Dr. Esad Sadiković" iz Prijedora

Sinoć smo ja i *ma femme*, kao u neka stara vremena, bili vani. Ostavili smo djecu s mojom mamom i izašli na večeru u jedan restoran u starom dijelu grada. Ideja je bila suprugina, pa sam insistirao na tome da ona i plati (kada se sve sabere, brak je, defintivno, jedino tržište na kojem sam naučio poslovati).

Nije baš da je za stolom sve frcalo od riječi, ali smo se na kraju večeri oboje složili kako odavno nismo bili *raspoloženiji* za razgovor. Po stolu smo rasprostrli cijeli asortiman svakodnevnih tema i pažljivo birali one za koje smo bili sigurni da se oko njih nećemo sporiti: od *posao-kuća-djeca*, do *sjećaš-li-se-kad-smo*... ili moje omiljene *jesi-li-čuo/la-da*... Jednom riječju: dotakli smo se otprilike svega onog što naš život čini dosadnim i nezanimljivim.

***Jesi li čuo da se Kiki ponovo udala?*, rekla je u jednom momentu moja supruga. Nije mi promakao način na koji je izgovorila to ime: kao da se radi o nekoj neobično atraktivnoj (u društvenom smislu, naravno) i nama bliskoj osobi.**

***Ma šta mi reče*, odvratio sam sa svom kiselošću *bećke šnicle* (termin iz jelovnika) koju sam silom gutao. Bilo je očigledno da se kuhar razumije u svoj posao koliko i njegov gazda u pravopis.**

Našla je nekog našeg tipa iz Farga, koji je deset godina mlađi!

Iz Farga?

Moš mislit.

Čoeče!

***Zvučiš mi kao da nemaš pojma o kome govorimo?*, dobacila je nakon par zalogaja (ona je elegantno žvakala *povrće na žaru*), upravo u trenutku kada sam razmišljao da promijenim temu. Zaustio sam da nešto kažem u svoju obranu, ali me je uzbuđujući izraz na njenom licu zasutavio.**

***Koja slučajnost! Pogledaj ko je ušao*, rekla je s primjetnim oduševljenjem u glasu, podigavši vrh brade prema ulaznim vratima. Okrenuo sam se, ali osim nepoznatog para, koji je, uzgred budi rečeno, izgledao kao da ih je život poprilično ubio u pojam, nisam vidio nikog vrijednog pažnje.**

***Ko?* pitao sam.**

***Pa Kiki! I taj njen Fargo-tip, pretpostavljam*.**

Dvije žene su veselo mahnule jedna drugoj, dok smo se ja i gospodin Fargo idiotski smješakli. Potom su prišli našem stolu, rukovali se s nama ne baš previše prisno i nakon nekoliko neuspjelih opaski mladog gospodina, kojima nam je nesebično dao do znanja da ima kratki spoj na smislu za humor, ulogorili se u separe preko puta.

***Ista stara Kiki*, rekla je supruga, dajući svojim riječima nostalgičan prizvuk. Mrzovoljno sam utrpao zalogaj lepine u usta i zalio ga kolom (definitivno sam odustao od šnicle).**

***Ne mogu da vjerujem da je ne prepoznaješ*, dometla je.**

Prvo malo žvakanja, pa teatralni uzdah.

***Velika stvar*, rekao sam napravivši kretnju kojom sam joj dao do znanja da više ne želim o tome govoriti. I zaista, nije više insistirala na gospođi(ci) Kiki, već se susretljivo latila tema iz rubrike *sjećaš-li-se-kad-smo*... (što, uzgred budi rečeno, zaista cijenim), pa je napetost koja se iznenada stvorila među nama, brzo iščezla.**

Do kraja večere, s vremena na vrijeme bacio bih pogled prema separeu, bezuspješno se pokušavajući sjetiti žene prozirnih očiju i golih, štrkljastih ramena. Kiki. Kako ti uopće treba biti ime pa da te tako zovu?! Kikandela? Kikica? Kikana? Kijana? Waikiki? Ili je nadimak, što je vjerovatnije, lingvistička posljedica neke davne zgode s kiki bombonama koju i danas rado prepričavaju njeni prijatelji kada se žele našaliti na njen račun? Nešto manje vjerovatno zvučala mi je opcija s roditeljima koji imaju neobično rijedak dar za davanje glupih imena (kako bi joj se, u tom slučaju, mogao zvati brat? Kiko? Ili još gore: Kikandelaber?)

Otkuda je poznajem? Iz škole? Ne. Defintivno ne. Neka rodica ili prijateljica (ili jedno i drugo) moje supruge? Šezdeset posto. Prevrtao sam sjećanja kao stare, davno odbačene stvari u nekom skladištu, uzalud tražeći mjesto i vrijeme u koje bih je mogao smjestiti, ili ljude s kojima bih je mogao povezati. Na neki način, *slučaj Kiki* je otkrivao i sve tanji arhiv naše zajedničke, bračne memorije: odavno smo prestali ponavljati stare priče i prisjećati se ljudi koji su nam nešto značili. Moglo bi se to reći i na direktniji način: što je naš brak duže trajao, to je u njemu bilo sve manje uspomena.

***Dragi, ne želim da ti bude neugodno zbog Kiki,* rekla je nakon izvjesnog vremena i pažljivo ispružila ruku preko stola stišćući mi podlakticu svojim prstima.Za trenutak sam ponovo osjetio prijatan miris parfema: *Dior*, njen omiljeni. Znala je nekoć trošiti cijelo bogatstvo na te tričarije.**

Zašto misliš da mi je neugodno? Uostalom, zar nismo apsolvirali tu temu.

Kako ti kažeš,* rekla je i povukla ruku na svoj dio stola. *Pogledaj, skoro je jedanaest.

Zar već?

Mahnula je dečku na kasi i za nekoliko trenutaka on se stvorio pored nas s malim blokom u lijevoj i olovkom u desnoj ruci.

***Pedešes maraka*, sračunao je naš Aristotel.**

***Oprostite, koliko?*, pitala je supruga.**

***Pedešes*.**

I dok je u blagom šoku pretraživala novčanik u potrazi za novcem, džentlmenski sam je podsjetio da još uvijek na otmjenim mjestima postoji običaj ostavljanja bakšiša. Presjekla me je pogledom, što je u prijevodu značilo *ako to još jednom spomeneš, imat ćeš ozbiljan problem*.

Naravno, nismo ostavili bakšiš. Ali sam se na putu kući ipak sjetio otkuda poznajem Kiki.

Elvedin Nezirović rođen je 1976. godine u Mostaru. Po zanimanju je profesor engleskog jezika i književnosti i nastavnik bosanskog jezika i književnosti. Prvu zbirku poezije pod nazivom "*Bezdan*" *(Edicija Rondo*, Mostar) objavio je 2002. godine, a drugu, "*Zvijer iz hotelske sobe*" *(Liber*, Beograd), sedam godina poslije. Objavio je i zbirku priča "*Toliko o tome*" *(Dobra knjiga*, Sarajevo, 2013.). Svoje pjesme i književne tekstove objavljivao je u književnim časopisima na prostoru bivše Jugoslavije, od zagrebačkog "*Knjigomata*" do beogradskog "*Balkanskog književnog glasnika*", zrenjaninske "*Ulaznice*", mostarskih "*Mosta*" i "*Motrišta*", novosadskog književnog časopisa "*Polja*", novopazarskog "*Senta*", "*Sarajevskih sveski*" i mnogih drugih. Objavljivao je i u inozemstvu, i to u časopisima "*Eclectica*" iz Čikaga i "*Istanbul Literary Review*" iz Istanbula. Pjesme i priče su mu prevedene na engleski, njemački i italijanski jezik. Član je Društva pisaca BiH i Književnog kluba Mostar, a za svoj književni rad višestruko je nagrađivan. Direktor je Muzičkog centra Pavarotti u Mostaru.

Enes Ratkušić

Kad ti u Stocu pukne španer...

Da mi ne puče španer, zbog čega sam morao do Saše Elezovića, eksperta za Škodine automobile, ko zna kad bi prohodao nekadašnjim parkom protkanim s velikom alejom u krugu, također, nekadašnje Bolnice za koštano-zglobna oboljenja u Stocu. Zaboravljeni kutak koji ima svoju historiju. Ljudi danas ne pamte ni šta je jučer bilo, zbog čega priču o formiranju Koštane bolnice zna tek mali broj ljudi. Zdanje je podignuto u vrijeme austrijske vlasti, i to na bazi sugestija rašljara koji su, nakon obilaska terena, konstatirali da je upravo taj lokalitet najpogodniji za izgradnju bolnice takvog tipa, s obzirom da svojim prirodnim karakteristikama u cjelini osigurava najbrže zacjeljivanje lomova kostiju. Tek po detaljnim rašljarskim izvještajima država se odlučila za podizanje bolnice.

Taj kultivirani prostor kojem do rata nije bilo ravnog u cijeloj Hercegovini, besprijekorno je održavan najviše zahvaljujući dr. Mehmedu Kapiću, koji je držao do reda ne samo u ordinaciji. Jest da je bio strog, pomalo i ters, ali šta da nije! Grad ne bi imao pluća, što je taj park uistinu decenijama bio. Sve do rata. Danas izgleda kao karikatura džungle. Kažem karikatura, jer džungle jesu neprohodne, ali barem nemaju smeća, kojeg ovdje ima na sve strane. Povelik broj ljudi, čini se, nije u stanju da pogodi čeljusti kontejnera, a krug nekadašnje bolnice im dođe kao neka vrsta velikog kontejnera, koš kojeg je teško promašiti.

Prolazeći ispred ulaznih vrata zgrade nekadašnje bolnice, uočio sam da se se poskidalo (čitaj: opljačkalo op.a.) sve što se moglo poskidati. Ko? Zna se?! Šta se tu ima previše razmišljati. Privrednici, biznismeni modernog vremena. Sakupljačka privreda u savremenoj izvedbi, aktivnost lišena prevelikih mozganja, izrade elaborata, projektnih zadataka, izvedbenih projekata... Noć na glavu, poskidaj što se može poskidati i pravac na otpad. Pare u džep pa u kladionicu. Vrhunac esencije moderne egzistencije.

Nisam uočio ploču koju je stolačko Udruženje logoraša prije nekoliko godina postavilo pored ulaza u zgradu. Nema je. Ispred ulaza samo vijenac sa natpisom "Da se ne zaboravi". Ispred stepeništa, baš gdje je stajao Zijo Rizvanbegović, koji prilikom postavljanja spomen obilježja, nije izdržao a da na svoj način ne izrazi nezadovoljstvo zbog minijaturne spomen ploče, još više zbog malog odziva činu obilježavanja jednog stratišta, s obzirom da je Koštana bolnica tokom 1993. godine bila mučilište za stolačke Bošnjake. Uprkos protivljenjima i naguravanjima, Zijo zvani Mačak je u svom stilu istakao da je glavni problem čaršije što najveći broj Stočana, koji su se skrasili u glavnom gradu, deset mjeseci tamo jedu, a onda ovdje u gradu na Bregavi, dva mjeseca seru. Tako je rekao. Bio bi grijeh da uljepšavam njegovu retoriku. S druge strane, istinoljubivost me obavezuje da se klonim krivotvorenja, pogotovo u domenu autentičnih navođenja.

Koji korak do glavnog ulaza u zgradu Bolnice, probijajući se groz granje svakojakog drveća, došao sam do prozora. Užasavajuća slika u nekadašnjoj operacionoj sali za koju me vežu posebne uspomene. Sad ih bez ustručavanja mogu da iznesem. Malo ko je znao ko su bili prvi pacijenti nad kojima je izvršen operativni zahvat. Samo dva doktora i roditelji dvojice dječaka, i više niko nije smio znati. O tome se šutilo, jer operativni zahvat je prvi put izveden a da u Mostaru, u kojem se o svemu važnom pitalo, nisu ništa znali. Bolje rečeno nisu ih obavijestili o pionirskom "eksperimentu", prvoj operaciji u vlastitoj režiji.

Dogodilo se to potkraj ljeta 1967. godine nad dva dječaka, koji su zbog svojih nestašluka "propukli", što je narodni izraz za bruh. Jedan sam bio ja, drugi moj školski drug Suad Gerin zvani Čkalja. Operativni zahvat izveo je dr. Dekleva iz Sarajeva. U onom strahu zapamtio sam samo da je pušio lulu i da nije imao kose. Kasnija razmišljanja su me navodila na pomisao da se dr. Kapić za njega, između ostalog, odlučio jer je na sličan način zadovoljavao pušačku strast. Obojica su dimove odbijali iz lula. Znam da je na operaciji asistirao dr. Marko Ružić, ljekar koji je izrastao u vrhunskog dijagnostičara i hirurga, kojem na daleko nije bilo premca, kod kojeg se i dandanile ide.

Dva detalja su mi, također, ostala u pamćenju. Ona pipa, koju ti stavljaju na usta, i vezivanje noga i ruka, iako mi se to, iz ove perspektive čini suvišnim, pored narkoze koja čovjeka pretvara u najobičniji panj. Tad lokalnih anestezija nije bilo. Nisam siguran da ni pidžame na nama nisu uspavali, tako je to bilo. Pričalo se da su nas jedva avertili. I još nešto, kad smo kod operacije, koja je uspješno izvedena, moram da kažem. Prva tema o kojoj smo ja i Suad živo razgovarali ticala se jednog konja, u vlasništvu Poljoprivrednog dobra, koji je, inače, imao veliku kilu. Najozbiljnije smo razmatrali mogućnost da slijedeći pacijent operacione sale bude baš taj konj. Za nas dvojicu potpuno logična rasprava. Oduvijek sam bio sklon neobičnim imaginiranjima, a Suad bez jakog razloga nije dobio nadimak Čkalja. Dalja obrazloženja mi se čine suvišnim. I taman kad smo usaglasili stavove, naš naum da to predložimo doktoru prilikom posjete, osujetili su roditelji, koji su nas upozorili da bi bilo vrijeme da se dozovemo pameti.

U krugu bolnice prvi put u životu sam vidio "zlatnu ribicu", jer taj kultivirani prostor je u taj vakat imao vodoskok sa akvarijskim ribicama. Te 67-e godine. A sad ribe nema ni u Bregavi. Čim se grupišu u kakvom viru, eto savremenih ribara, koji su principe vađenja pojednostavili, uskladili sa tempom života... Štap i udica ovdje su stvar prošlosti. Zato se, čim se riba uoči, izvlače ratne

zalihe, jer ko će, biva, da dreždi s štapom u ruci. Lakše je povući osigurač fijuknuti "ručnu bombu" u vir, i eto ribe. "Just in time", brzo, tačno i na vrijeme, u skladu sa principima tzv. "nove proizvodne filozofije", koju je tamo negdje uoči devedesetih utemeljio Šigeo Šingo, koja se ovdje, istina u nešto prerađenoj formi, temeljito slijedi u svim oblastima života.

Da ne puče španer, ne bi se obreo ni u dijelu prostora koji je nekad zahvatao Vaspitno-popravni dom. Prolazeći prema garaži pogled mi se prvo zaustavio na prizemnoj zgradi nekadašnjeg Prijemnog odjeljenja VP doma, u kojem je radio Slobodan Sloba Kurilić, sociolog po profesiji, nekadašnji half stolačke Iskre. Protivničkog napadača znao zaustaviti tehnički ali i zviznuti po nogama da ne vidi ni publika, bez obzira koliko ih se na tribinama okupilo, a kamo li sudije.

Prvi put tu sam ušao kao student, nakon što sam na predmetu Metodologija izabrao temu, koja je tretirala maloljetničku delikvenciju. Tad sam pročitao knjigu, čijeg se naslova dobro sjećam, dok sam ime autora, nekog genijalca, bit će da je iz Srbije, koji je u samom naslovu bio više nego direktan. Knjiga se zvala "Sociologija maloljetničke bande". Čovjek nije nalazio za potrebu da okoliša.

Nakon razgovora sa Slobom, koji mi je štošta rekao izvan onih uobičajenih i standardiziranih razgovora, koji prečesto društvenu nauku vode u krivom smjeru, jedna od mojih hipoteza bila je da institucija Vaspitno-popravnog doma predstavlja jednu vrsta dodatne obuke za uspješnije izvođenje kriminalnih poduhvata. VP dom je, zaključio sam iz razgovora, nije bio samo neka vrsta škole za socijalnu resocijalizaciju, nego mjesto na kojem manje iskusni sitni kokošari nauče niz novih lopovskih vještina, kojima ih podučavaju stariji i iskusniji, te ovu ustanovu napuštaju spremni za izazovnije zahvate u domenu kriminala.

Znam da sam puno muke imao da asistenta ubjedim u ispravnost takve hipoteze, jer se on teško mirio da bi društvo u svom hodu prema sveopćem blagostanju moglo tako nešto dopustiti.

Najbolje od svih od objekata u nekadašnjem VP domu još uvijek se drži po svoj prilici najružnija građevina na svijetu – nekadašnja upravna zgrada ove ustanove, koja me oduvijek podsjećala na kakvu bazu meksičkih razbojnika, koje bi sa stotinu metaka u pištolju razgonio Đango (koji ne zna za milost) ili Čamango, ili u prijevodu Giuliano Gemma ili Klint Istvud iz mlađih dana, kojima su takve uloge najbolje odgovarale, a nama generaciji koja je uz te filmove rasla, pričinjavale posebno zadovoljstvo, inspiraciju za igru indijanaca i kauboja.

Zastrašujuću fasadu te arhitektonske skalamerije mogao je raditi samo tim "građevinara", koji su bez izuzetka pali na ispitu za majstore. Moj otac, koji je penziju zaradio na mistriji, pričao mi je da je tih "majstora" u Građevinskom preduzeću bilo podosta. "Vazda je", kaže mi, "na njima maltera bilo više nego na zidovima". Tako su stručno rukovali fanglama i mistrijama. Jedan je, prema istoj priči, malter na zidove bacao lopatom, ubjeđujući ostale da je to najbrži i najefikasniji način navlačenja fasada, iako bi i sam bio toliko izmalterisan da se baš nikakav insanski detalj u atmosferi tog posebnog građevinskog nadahnuća na njemu ne bi dao uočiti osim očiju poput fildžana koje je, samo zahvaljujući instaliranom instiktu zaštite, spašavao opasnih posljedica tih malterskih rapsodija.

Izuzetak u zgradi je bio restoran, ali ne zbog interijera nego zbog hrane, koju je Sevda odlično spravljala. Pobliže sam tu upoznao Marinka Miloševića, i dugo vremena smatrao da niko u historiji ove ustanove, iako smo tu obojica radili svega nekoliko mjeseci, nije slađe jeo kao on. Kakav apetit! To se uistinu teško može opisati, jer nisu primicanja kašike ili viljuške ustima samo uveseljavali njegovu ćehru, koja je, opet, manifestirala dušu čovjeka, kojeg sam zapamtio po dobru. Uočavao sam da se i sami zalogaji osmjehuju, vesele, poigravaju, presretni što će završiti u njegovim ustima, samo to nikom nisam pričao, s obzirom da većina takve finese ne primjećuje. Tako je to kod pokojnog Marinka izgledalo.

Ali, današnje rekapitulacije me uvjeravaju da je sve to bio zapravo privid, uobrazilja. Istina, zalogaji su s pjesmom i uz opće guranje, ko će prije, ulazili u Marinkova usta, strmoglavljivali se prema želucu, toj retorti koja je mljela poput kakvog građevinskog miksera, ali to je sve bilo samo zbog toga što sam s njim, kao novajlija u ovoj ustanovi, zajedno išao na doručak, koji je sa stanovišta količine bio svojevrsna simbioza ručka i dobre užine. Kasnije ću saznati ali i uvjeriti se da je Marinko spram Salke Mulaća, bio klasični amater, samo što ja nisam sjedio za Salkinim stolom. Njegovo uživanje u hrani bilo je posebna priča, jer Salko je imao unikatnu mjeru za određivanje kvaliteta mesa. I najbolje pripremljeni odrezak za njega je bio lišen kvaliteta, ukoliko masnoća prilikom konzumacije ne bi curila niz njegove laktove. Zato je Marinkov doručak je bio poput kakve kvalifikacione utakmice, dok je Salkin nastup za stolom izgledao kao finalna utakmica Svjetskog prvenstva.

Unutrašnjost zgrade su u dobroj mjeri uljepšavale i žestoke dosjetke svjetskog šaljivdžije Rade Tunguza, koji istina, za izbacivanje provala nije birao mjesto ni vrijeme, ali su one u restoranu, uz dobro jelo djelovale nekako ubojitije i lepršavije. Kako je njegova opsjednutost stambenim kreditom poprimila grandiozne razmjere, postajući nekom vrstom permanentne restoranske diskusije, upravnik Milenko Brkić ga je jedne prilike pokušao utješiti stavljajući mu do znanja da i on kuću podiže, štedeći od plaće. Uslijedio je ekspresan odgovor, koji je sve nasmijao do suza.

"Napiši ti Milenko knjigu o tome kako se kuća može napraviti od plaće, prodaće se ko halva".

Preko puta upravne zgrade je mali objekat ispunjen smećem – nekadašnja prijavnica, gdje su sjedili bolje rečeno dreždali stražari, mjesto iz kojeg je zračila strogost, naprosto se osjećala u vazduhu, snažno izražena spram kašnjenja na posao i sličnih teških prijestupa radne discipline, na kojima se valjala trenirati strogoća. Nad drugim rabotama najbolje je bilo zažmiriti, što je bilo "pravilo službe" koje je najslabije poznavao Mustafa Hanić, koji je jedva zadržao posao, jer je osujetio namjere dvojice zaposlenika, koji su pošli "maznuti" ili "otuđiti", kako se tad svaki vid

lopovluka terminološki tretirao, pun kamion stakla. I prodati ga bezbeli.

Mustafa je imao sreće da se u Disciplinskoj komisiji neko ipak drznuo lupiti šakom o sto. Da mu se to dogodilo ranije, kad nije bilo Disciplinskih komisija, kad je upravnikova riječ bila dovoljna za gubitak posla, a da je upravnik bio kakav gazap, ko zna kako bi završio. Taj tok je ranije imao sasvim drugačiju proceduru. Slikovito mi je to, jedne prilike, ispričao Fahrudin Rizvanbegović, koji jedno vrijeme radio kao direktor škole u VP domu.

"Kad maloljetnici počnu da udaraju kašikama po tanjirima u vrijeme ručka, to je znak da stupaju u štrajk, da su nečim nezadovoljni. Jedne prilike", priča Fahrudin, "kad sam tek počeo raditi uslijedio je poziv svim zaposlenim da dođu u restoran. I svi idu, bez obzira na karakter problema, od profesora i vaspitača do dahtilografkinje. Kažu, štrajk. Kad su se svi skupili, dolazi upravnik i pita glavnog bosa o čemu se radi i zbog čega protestiraju, i on će upravniku prigovoriti da su koke koje im serviraju očito samo letile, nikad hodale, što je bilo slikovito objašnjenje da batake ne viđaju a kamo li jedu. Upravnik je odmah pozvao da istupe kuhar i lice zaduženo za nabavku, pitajući ih pred svima šta po tom pitanju imaju da kažu. Kako su oni samo slegli ramenima, upravnik im je samo rekao da sutra dođu po radne knjižice, čime je cijeli problem bio ekspresno okončan".

Mustafin slučaj bio je samo znak upozorenja svakome ko je htio zagrebati po raznim rabotama koje su se ovdje odvijale. Taj kamion stakla je Božija milost, šta se sve radilo. I onda, kad je što bi narodski rečeno sve trebalo izaći "đelo na viđelo", kad su razne komisije trebale da malo detaljnije pretresu ko, šta i koliko otuđuje, "neko" je, kažu upućeniji, podstakao pobunu "domaca", koji su ljeta 87 godine "nasilno" izašli iz VP doma i u divljačkom pohodu naprosto slomili cijeli grad. Građani su sumanuto bježali ispred rulje naoružane lancima i motkama. O kakvoj frci je bila riječ, najbolje svijedoči da su Vikićevi specijalci u akciji poput iskrcavanja savezničkih snaga u Normandiji helikopterima ekspresno stigli u Stolac. Samo stigli su kad je sve bilo završeno, na gotovo, kako bi se reklo.

Javnosti je ostalo skoro nepoznato da je maloljetne prijestupnike u VP dom nesvakidašnjom hrabrošću i staloženosti vratila jedna u čaršiji skoro neprimjetna faca, plemenita duša, kakva se rijetko susreće. Ali, kako čovjek nije bio partijski svrstan, nije bio red veličati njegovo djelo. Bio je to Ivo Stanić, profesor filozofije i vaspitač, koji je jedini smogao snage da stane pred pomahnitalu rulju, ispred koje se bježalo na sve strane. Hrabro je izašao ispred njih pokazujući im novi smjer kretanja, nazad prema VP domu.

Čuo sam da je Ivo umro prije par godina. Čuo sam i da je u postratnom periodu radio kao cestar, održavajući put između rodne Šuice i Duvna. Dakle, opet, nepodoban! Da jeste, barem bi predavao filozofiju koju je dobro poznavao. Ponovo je taj famozni "partijski status" bio preprekom. Opet je partijski odnosno stranački bio nesvrstan. O Ivu su se ogriješili i jedni i drugi. Svako iole upućeniji u eshatološka pitanja, prema kojima raščišćavanje puteva spada u dobra djela, zna da će neko zbog Ive da završi u dnu džehenemske vatre ili pakla, kako kome odgovara.

Iz galerije likova iz VP doma u posebnom sjećanju nosim mog prvog nastavnika likovne kulture u petom razredu osnovne škole, Antu Ivankovića, koji mi je rekao da imam smisla za miješanje boja, što je talenat koji ja nikad nisam iskoristio. Ante kod, naravno, nije analizirao moj motivacioni faktor. Da budem jasniji, na polugodištu u sedmom razredu, zbog nezainteresiranosti za ta mrljanja boja i nepredatih radova, koji su dijelom bili i posljedica izbjegavanja nastave, pao sam baš iz likovnog.

Bio je interesantan lik, gotovo neuobičajena pojava, kako u jednom takvom zatvorskom ambijentu, tako i vremenu uopće. Bavio se jogom automatski stičući status čudaka, jer se tako nešto nije baš uklapalo u koncept formiranja ličnosti na principima dijalektičkog i historijskog materijalizma. Onda se u takav "negatorski" odnos spram joge kao vještine sa snažnom duhovnom pozadinom uklopila i priča Salke Mulaća po kojoj ga je iz jednog isprepletenog tjelesnog stanja morao pažljivo deblokirati, s obzirom da je Anti, navodno, ušteklo u leđima, te se sam nije mogao vratiti u prvobitni položaj.

Takve priče su bile glavni razlog, zbog kojeg je Ante o vlastitim aktivnostima brižljivo odabirao sagovornike, jer uz jogu su išli i neki drugi "detalji", koje je samo rijetkim obznanjivao. Šuškalo se da posjeduje i znanja iz transcendentalne meditacije posebno domena astralne projekcije, da može izaći iz sebe i ići kud mu je volja, i opet se vratiti u tijelo, zbog čega se u sobi u pravilu zaključavao. Zbog postojanja dvije različite mjere o visini Keopsove piramide, koje su se pojavljivale u udžbenicima historije, Ante je za jednu rekao da je tačna, jer se on potrudio uzeti joj mjeru, prilikom jedne takve vantjelesne avanture.

Prema vlastitoj priči neobične vještine stekao je temeljiti čitajući i primjenjujući psihološka istraživanja Živorada Mihajlovića Slavinskog. Njegovu knjigu "Ključevi psihičke magije" znao je napamet, premda ima par stotina stranica.

I još nešto, Ante je tvrdio da zna rješenje velike matematičke zagonetke tzv. trisekcije ugla, koju je ova nauka praktički stavila "ad acta", konstatirajući da je "rješenje u tome da nema rješenja". Običan svijet uglavnom ne zna da matematika nikada nije uspjela podijeliti ugao na tri djela, uz sve to još s obrazloženjem "rješenje je da nema rješenja", što je maksima koja para uši jer, ruku na srce, baš i ne odgovara duhu nauke, scijentistički uvjerene u vlastitu svemoć.

Dobro se sjećam da je osamdesetih tražio suočenje u emisiji, koju su bili raspoloženi napraviti na Radio Sarajevu, ali organizator emisije nije našao matematičara raspoloženog da razgovara o temi za koju je nauka već našla rješenje u nepostojanju rješenja. Tako smo demonstraciji kod Ante u stanu prisustvovali ja, Kasim Korjenić i Mirko Bošković. Ne sjećam se rješenja trisekcije ugla. Možda se Mirko bolje sjeća, jer je on imao nekih potpitanja. Znam samo da je Ante koristio šestar i da je bio uvjerljiv.

Nekadašnja dvorana, u kojoj su se u nedostatku adekvatnog objekta u vanzatvorskom prostoru Stoca, održavali razni skupovi, pozorišne predstave i drugi sadržaji, koji su koristili malolje-

tni prijestupnici, danas je u užasnom stanju. Što nije opljačkano, polomljeno je ili spaljeno, a zidove su se potrudili da ukrase moderni umjetnici, educirani za područje grafita. Da se tu uočiti lokalni sadržaj, ali i usklađenost forme sa modernim evropskim stremljenjima u ovoj vrsti umjetničkog izraza.

Dva događaja su mi iz te dvorane ostala u posebnom sjećanju, mada je prvi imao dvije sekvence, ili dva čina, kako kome odgovara. Negdje osamdesetih ovdje je upriličena završna večer manifestacije "Slovo Gorčina". Nastupio je Kemal Monteno, koji je s namjerom da nešto pametno kaže, Stočane podsjetio kako je u njihovom gradu bio davno, kad je bio mali, na što su se svi okupljeni, a sala je bila dupke puna, grohotom nasmijali, dajući mu do znanja da on baš i nije nešto porastao. Onda je i on konstatirao isto i latio se mikrofona, onoga što mu je puno bolje išlo.

Istu večer Miroslavu Palameti je pripala čast da najboljim mladim pjesnicima uruči nagrade za neobjavljenu zbirku, tradicionalnu nagradu kulturno-poetske manifestacije "Slovo Gorčina". U lijevoj ruci Palameta je držao kovertu s novcem, dok je desnu pripremio za stisak ruke pobjedniku Zilhadu Ključaninu. Ali, slavodobitnik se, u snažnom poetskom nadahnuću, koje je preuzelo potpunu komandu nad njegovim ekstremitetima, posebno gornjim, prvo latio koverte, i tek po njenom premještanju u džep, dosjetio se da bi se i čestitka valjala primiti, hvatajući Palametinu ruku koja je vitlala u praznom prostoru, što je izazvalo salve smijeha u dvorani.

Drugi događaj desio se prilikom mog prolaska pored dvorane, dok sam radio ta tri mjeseca u ovoj ustanovi, i svega i svačega se nagledao. Domci, kako smo ih zvali imali su pop grupu "Crni biseri" i vrijedno vježbali, ali odmah sam osjetio da to nije glas njihovog vokalnog soliste, koji je glasom mogao samo plašiti vrane, koje bi se spuštale po okolnim vinogradima. Ovo je bila pjesma iz duše. Sevdalinka, a ona zahtjeva malo tanahniji sluh.

Okreni se niz đul bašču
Na vrelo kad kad pođeš
Okreni se, nasmij mi se
Slatka usta, crne oči
Zumro moja
Slatka usta, crne oči
Zumro moja

Bio je to moj kolega, profesor historije Adem Krgo, rahmetli. Pored znanja iz historije, umio je lijepo i da zapjeva, na najteatralniji način ispriča vic, uz obavezna ustajanja i gestigulacije, koje slušaoce pretvaraju u aktivne sudionike. Bio je raja, čovjek kojeg je valjalo upoznati. U vrijeme ljeta, kupajući se na Bregavi sa rođacima Enom i Emirom rahmetli i najmlađim Miralemom, sada već iskusnim stolačkim berberinom, prvi put sam upoznao Adema, i istog trenutka shvatio da se radi o posebnoj i plemenitoj osobi. On, Mito Ljubović iz Mostara, kojeg su u Stocu zvali "mišomorac", jer je u u Mostaru uživao status "eksperta za deratizaciju", i Mupa Pelja rahmetli, sve nas koji smo se kupali zatrpavali su specijalitetima sa roštilja, koji bi dimio po cijeli bogovetni dan. To su "detalji" koji se ne zaboravljaju, koji se zanavijek pamte.

Možda ga je zapamtila i Josipa Lisac, kojoj je Adem po dolasku u Stolac na početku njene karijere, sugerirao da se pripazi stolačke publike, govoreći joj da ekstravagancije malo suzbije, da je ne uzmu na harum.

"A kaj harum Ademe", zatražila je pojašnjenje.

Uslijedila su Ademova objašnjenja, poduži dijalog na razini stručnog seminara iz područja semantike, u potrazi za adekvatnim tumačenjem riječi "harum", koja u stolačkom žargonu ima značenje bezazlenog "dribling zezanja" na nečiji račun, koji osoba izložena takvoj vrsti tretmana ne smije primijetiti ili ga u najgorem slučaju može uočiti puno kasnije, kad presabere utiske. Što kasnije skuži, to znači da je implementacija haruma bila konceptualno osmišljenija i uspješnija. Na osnovu nastupa nije se baš moglo zaključiti da li je "harum" shvatila ili nije, jer koncert je odisao žestinom, kakvu Josipa nikada nije mogla zaobići.

Dugo vremena poslije stolačka raja pozdravljala ga je sa "Kaj harum Ademe".

Samo dragi Bog zna šta bi mi još sve moglo pasti na pamet da Saša nije prekinuo navale sjećanja, koja su me spopadala poput kakve bujice, obavještavajući me da je auto spremno za vožnju. Bez problema me vratio u "realne okvire", da sam se zabrinuo nad vlastitom metafizikom. Božije čudo, čim čovjek sjede za volan, već mu je nešto drugo na pameti.

Enes Ratkušić, rođen je u Ošanjićima kod Stoca 1957. godine. U Stocu stekao osnovno i srednje obrazovanje. Studij sociologije diplomirao na FPN Sarajevo. Radio u Srednjškolskom centru Stolac, Univerzitetu "Džemal Bijedić" Mostar. Najveći dio radnog angažmana proveo na RTV Mostar, te pisao u listovima "Ljiljan", "Dani", "Preporod", "Zambak" i "Ujedinjena Bosna" (Čikago), kao i stručne radove u časopisima "Dijalog", "Bošnjačka pismohrana" (Zagreb), "Slovo Gorčina", "Blagaj" (Časopis MO BZK "Preporod"), "Beharistan" i dr. Obavljao je dužnost glavnog i odgovornog urednika časopisa "Slovo Gorčina", autor tri knjige proze (Roman "Zaboravljeni govor probuđenih", te zbirke priča "Hrvanje s vragom" i "Dunjalučka škola". Živi i radi u Mostaru.

Hanan al-Šajh

Crvene jagode

Ulomak iz romana "Metem sunce s krovova"

S arapskog prevela **Suada Muharemović**

Autobus skoro da vrišti, udara prozorima u krov. Želi se baciti pod svoje točkove. Koči kao da ispušta dušu i stropoštava se na tlo. Put ne samo da je krivudav, već je poput isprepletenih crijeva koja ni najbolji ljekar nije u stanju razmrsiti i vratiti ih na njihovo mjesto. Uspinje se u visine – kao planinski put, zatim drijema – kao ravničarski, pa je poput federa, ušne hrskavice i njenog labirinta. Svakog mjeseca Safija se osjeća malaksalo, baš kao janje koje vode na klanje. U njoj sve treperi od uzbuđenja pa više ne zna da li joj se želudac prevrće, ili je steže u grlu, ili je, pak, poplava uzburkala njene mirne vode, ili je njen vid taj koji...

Unatoč tome nije se plašila nelagode koju ova posjeta nosi sa sobom, već ju je svakog dana tražila i priželjkivala. Kad god bi joj tijelo zadrhtalo i nagelo se, pa skoro dotaklo lim autobusa, ruka bi joj uhvatila željezni naslon sjedišta ispred nje. Znala je da je na pravom putu i da ne traži ništa više od onog što je čeka čim se autobus zaustavi.

Išla je u posjetu mužu koji je već šesnaest godina bio u zatvoru smještenom iza ovih zavoja i planina na poluotoku na koji stiže samo ovaj autobus, koji je zatvorska uprava odredila za prijevoz porodica zatvorenika. Među njegove limene zidove nakrcali bi se sa djecom, namirnicama, kao da je on i oblikom i funkcijom mješalica za cement. I tako bi glave putnika bile na otvorenom, sve dok mu nije pričvršćen krov. U njih je puhao vjetar, pržilo ih sunce. Jedno dvomjesečno dojenče je usljed toga preminulo u krilu svoje majke. Međutim, baš ovo putovanje je bilo jedno od najtežih, jer je Safija sve vrijeme morala držati malu kartonsku kutiju punu crvenih jagoda ubranih tog jutra iz kutije koju je zvala "bašta".

Tog jutra, kao i svakog drugog, Safija je prestravljeno pojurila do kutije. Ugledala je crvenu boju, koja je preplavila kutiju i sve oko nje. Vrisnula je od sreće, baš kao da su oči njenog muža, zajedno s njenim, ugledale crvenu boju... Kao da joj je teret pao s ramena. Bila je potpuno slobodna. Više nije bilo važno vrijeme posjete, niti zatvor i prijevoz. Kao da je bilo potrebno samo promrmljati sebi i drugima: "Budi i bit će". Ali čim se priviknula na crvene plodove, našla se u realnosti nalik na sobu s prozorima, ali visokim prozorima, do kojih ne doseže ni pogled ni ruka, i znala je da joj crveni plodovi neće donijeti muža u središte sobe, neće promijeniti stvarnost i da su to bili samo nepomični plodovi.

Umalo da joj kartonska kutija nekoliko puta ne ispade. I da je vjerovala u urokljive oči, optužila bi svoju saputnicu da je ona razlog tome, jer je netremice zurila u kutiju.

Safija poželje da je ovaj put sa sobom povela kćerku da joj bude oslonac. Trebao joj je jarbol na lađi, jedro čamca, teški tas da ne prevagne strana vage, da se voda ne uzburka.

Ali njena kćerka nije više kao prije žudjela da ide s njom. Okosnicu njenih dana više nisu činile pripreme hrane, iščekivanja da vidi oca i penjanja u ovaj autobus. Ona više nije očekivala, kao prije, vijesti o njegovom slučaju, niti je sjedila u zagrljaju rodbine koja je pratila slučaj i vodila majku u posjete funkcionerima i uglednicima. Ona je sada imala drugi svijet koji je odzvanjao muzikom sa radija, školskim prijateljicama i njihovim tajnama, a ne kćerkama zatvorenika, kojima je obećala da će se jedanput mjesečno igrati s njima u zatvorskom dvorištu.

Autobus krivuda, penje se, spušta, a Safija sklapa oči. Čim osjeti da se na trenutak prestala tresti, kad je vozač sišao da pregleda gumu na točku, podiže poklopac s kutije, kradom gledajući u jagode i osmjehujući im se. Vrati poklopac, ali se njihova crvena boja i miris zadržaše u njenim mislima i čulima, preplavi autobus, blijedu boju putnika, boju njihove otrcane odjeće, njihovih starih stvari, njihovih kesa u kojima je bila kuhana hrana i njen neugodan miris. Izgleda da je putnica pored nje konačno vidjela šta je u kutiji, te je ponovo naslonila svoju radoznalu glavu na sjedište, nervozno otpuhujući, jer zbog ovih jagoda nije mogla čavrljati i opustiti se i nije, kao po običaju, spavala kako bi skratila rutinu ovog dalekog putovanja. U nju se od početka putovanja nastanila radoznalost koja ju je tjerala da sazna šta je u kutiji, dok je gledala Safiju kako je ponekad drži veoma snažno, a ponekad sasvim nježno, s njom se naginje, ne mareći da li će je zgnječiti. A sada je, pored svoje radoznalosti i netrpeljivosti prema svojoj saputnici s korpom, poželjela i jedan plod ovog skupog voća da njim pokvasi usta na ovoj nesnosnoj vrućini.

Nema sumnje da je ova kutija, koja je stajala između dvije putnice, naelektrizirala atmosferu, jer su žene običavale monotoniju putovanja prekinuti razgovorom i raspitivanjima o njihovim muževima zatvorenicima..., o dužini njihove kazne..., koliko je prošlo otkako su pritvoreni i koliko im je još ostalo..., izbjegavajući spomenuti razlog zbog kojeg su izdržavali kaznu...

Safija sad poželje da ugleda plavu liniju... Kad se more ukaže, to znači da su stigli, znači da je njen muž stvaran..., znači da joj je nadohvat ruke, neće ga čuti samo u mislima, već će s njim razgovarati i pripiti se uz njega, iako je već znala da neće biti intimna s

njim, iako je svaki put sebe preklinjala, danima prije posjete, da odstrani sve nečiste misli i da ne učini ništa ako ostanu sami, samo da se jako pripije uz svog muškarca sve dok njegova vrućina i njena strast prema njemu ne nadvladaju titraje koji su joj odzvanjali u glavi i koji su uznemirili cijelo njeno biće i tijelo.

Dakle, ono što ju je nagnalo da ustraje u ovom strpljenju su maštanje i iščekivanje da se desi intimnost među njima dvoma ili prisjećanje na vrijeme provedeno s njim, koje je ispunjavalo prazninu u njenom životu između dvije posjete i koje je ostavljalo svoje tragove kao godove koji pokazuju starost drveta. Kao da su joj ove posjete stvorile okvir u čijoj je sjenci spavala sigurna, skrivena, baš onako kako rade zatvorenici – kako bi podnijeli svoje zatočeništvo, rudari – kako bi živjeli u tami svojih rudnika, i moreplovci prekraćujući dane i noći – kako bi sebe nagradili nekim prizorom drugačijim od mora.

Čim ugleda more, Safija se prisjeti djelića svoje prosute duše. To je značilo da će autobus sada odozgo sjuriti dolje i da će svi zadržati dah dok se ne zaustavi i dok ne siđu sa svojim stvarima u obližnje dvorište namijenjeno posjetiocima. Tamo bi širili svoje stvari i pripremali hranu koju su sa sobom donijeli. Olakšanje bi nastupilo kad bi došlo vrijeme posjete onima zbog kojih su došli, u zgradi koju je uprava zatvora odredila za susret bračnih parova, dok bi djeca galamila u dvorištu, igrajući se raznih igara.

Safija sjedi sretna na gomili svojih stvari još uvijek držeći kutiju koja se tresla, uspinjala i padala s njom kao da je na federu kreveta koji je odbija s jedne strane na drugu, a ipak joj je ostajala u rukama. Konačno je otvara. Jagode su već izgubile svoju ljepotu, uvele, uronile u suze bordo boje, obojivši bjelinu kartonske kutije. Iako se ražalostila kad je vidjela smežurane jagode, Safija je mislila samo na to kako će ove jagode obradovati oči i jezik njenog supruga. Potom se iznenada sjetila važne stvari koju je bila zaboravila... Ove su jagode također pomogle i da se njihova veza održi.

Najteži posao koji je obavljala tokom šesnaest godina bilo je uzgajanje jagoda. Nekoliko godina davala je sve od sebe ne bi li ugledala crvene plodove među zelenim lišćem, ali bez uspjeha. Ostajali su maleni kao vršak igle ili prištić na licu, a njihova zeleno-žuta boja je nagovještavala smrt. Listovi su rasli i zelenjeli se, ali grane nisu nabubrile i donijele plod. Ove godine, uz više strpljenja i truda, listovi su narasli i poprimili zelenu boju, a boja ploda i njegova veličina ulijevali su optimizam... I tako je Safija, ne dopustivši da je obuzme očaj, prije nekoliko sezona počela sa uzgojem jagoda, ali bez uspjeha. Po presadu je odlazila na plantažu nakraj sela. Presadi je bilo suđeno da uvene kad ju je Safija prvi put zasadila, jer je ovo voće preosjetljivo na vrućinu, jaku kišu i jutarnju hladnoću. Stoga je prenosila kutiju s jednog mjesta na drugo, stavljala u nju slamu – kako se jagode ne bi uvaljale u prašinu, zalijevala ih destiliranom vodom, pokrivala ih plastikom, skidala s njih plastiku, pokrivala ih platnom, skidala ga s njih, i tako mjesecima. Nema sumnje da joj je sve ovo odvraćalo pažnju od njene usamljenosti i nesreće. Prije nego se počela baviti uzgojem jagoda, miješala je boje i njima bojila vunu i plela sa dvije igle. Sušila je cvijeće i pravila od njega bukete, a od grana i listova drveće. Od oljupine luka izrađivala je listove za pisanje... Ali je sve to ostavila, iako joj je to bila finansijska potpora, i upustila se u nešto što iziskuje izuzetno strpljenje i ustrajnost. Radila je sa onima koji imaju dušu. Preuzela je tetkov hobi i počela podučavati obične vrapce koji ne pjevaju da oponašaju ptice pjevice. Sa kasetofonom bi odlazila u polja da snimi pjev kanarinca i kosa, potom bi ostavljala kasetu među vrapcima koji bi nakon izvjesnog vremena oponašali ono što su čuli... Ali je nakon nekoliko godina prekinula s tim jer je ovaj hobi iziskivao svu njenu snagu i hrabrost – kad god bi Safija otvorila kafeze i vrapci odletjeli, nakon što bi ih ona pustila iz muzičke akademije, osjećala bi bol zbog gubitka.

Safija ponovo baci pogled na uvele jagode prije nego ih stavi sa strane kako bi se počešljala češljem koji je uzela iz tašne i kao da je to što prvi put ovog jutra vidi svoje umorno lice u malom ogledalcu natjera da posveti vrijeme sebi, popravi ruž na usnama i zelenu sjenu na kapcima i pokuša iščupati crnu dlačicu koja joj je izrasla na usnici, ne znajući da je crni mrav počeo s velikim apetitom jesti uvele crvene jagode.

Hanan al-Šajh je nesumnjivo jedna od najvažnijih arapskih spisateljica na početku 21. vijeka. Rođena je 12. 11. 1945. u Bejrutu, a od 1984. živi u Londonu. Unatoč dugogodišnjem boravku u Britaniji svoja djela piše isključivo na arapskom jeziku.

Njeni najpoznatiji romani su: "London je to, dragi moj"; "Mošus gazelle"; "Metem sunce s krovova"; "Zehrina priča"; "Bejrutska pošta". Mnogi su prevedeni na brojne svjetske jezike. Na bosanski jezik njen roman "Zehrina priča" preveo je akademik Esad Duraković.

Potiče iz šiitske porodice. Strogo je kontrolirana tokom djetinjstva i adolescencije. Obrazovanje nastavlja u American Girls College u Kairu, gdje diplomira 1966. Vraća se u Liban, gdje radi za libanske novine al-Nahar do 1975. kada odlazi u Saudijsku Arabiju. Trenutno živi i radi u Londonu. Čest je predavač na univerzitetima u SAD i širom svijeta.

Njene knjige su bile zabranjene u konzervativnim arapskim sredinama. Piše o ulozi i statusu žene u tradicionalnom konzervativnom arapsko-muslimanskom svijetu, instituciji braka, homoseksualizmu, prostituciji, abortusu, seksu, politici, religioznim tabuima, tradiciji, zatvorenom društvu, te ruši stereotipe o položaju žene u arapskom svijetu.

Zbirka pripovjedaka "Metem sunce s krovova" je bila u konkurenciji za Independent Foreign Fiction Prize.

multimonolog

Piše: **Senad Nanić**

Motivacijsko pismo:

I u smrti mi smo Europljani

Kao tržišno osviješteni pojedinac, posebnu moralnu motiviranost osjećam vašim temeljnim vrednovanjem slobode kapitala. Samo istinski slobodan kapital, oslobođen, osim prema osnivaču, svake odgovornosti, one društvene ili prema pojedincu, omogućit će ostvarenje drugih vrijednosnih sloboda.

Poštovani europski poslodavci!

Pišem vam ovo pismo motivacijskog poleta iz provincije Hrvatske, novog, dvadeset i osmog teritorija pod upravom Europske Unije d.d. Odazivam se pozivu k prihvaćanju vaših vrijednosti kojeg su vaši politički komesari uputili stanovništvu ovog teritorija pri privedbi 1. srpnja ove godine.

Sretan sam i ponosan što se moja nekad bila republika po privedbi u obvezujuće nadređeni i od građanina postupovno otuđeni sustav praktički odrekla odgovornosti za opće dobro te napokon bezrezervno prigrlila svjetlo vaših vrijednosti. Kao tržišno osviješteni pojedinac, posebnu moralnu motiviranost osjećam vašim temeljnim vrednovanjem slobode kapitala. Samo istinski slobodan kapital, oslobođen, osim prema osnivaču, svake odgovornosti, one društvene ili prema pojedincu, omogućit će ostvarenje drugih vrijednosnih sloboda, kao što je sloboda rada. Oslobođenog svake ograničenosti, radnim ili kakvim drugim nefinancijskim pravom. Zato srdačno pozdravljam aktualnu atrofiju radnog prava na našem teritoriju. Ne želim, naime, da moj rad bude zaštićen. Ne zanima me njegov rezultat ili društvena relevantnost, već njegova konkurentnost. Bogatim iskustvom tranzicije od ovlaštenog stručnjaka do nadničara raznih nadarenosti, vještina i sklonosti pridonijet ću konkurentnosti gospodarstva ne samo našeg teritorija već i cijelog društva. Dioničkog. I jamčiti rast njegovog kapitala. Poticati ga tako da se plodi, dražiti ga i usluživati mu - jamčenom slobodom pružanja usluga.

Nadahnjuje me uspjeh populacije mog teritorija. Strpljivo i uporno, često uz nemali otpor historijski osuđenih i prezrenih te tržišno neosviještenih, većinom stručnih, uglavnom srednjih, stališa, uspjeli smo demontirati nekonkurentni društveno-gospodarski sustav i zamijeniti ga Društvu poželjnim nevinim i neoplođenim teritorijem gospodarske monokulture. Otvorenih grudi grlim taj novooblikovani monokulturni identitet. Najmotiviraniji sam ljeti kada se, po načelu *need to know basis*, informiranje svodi na prebrojavanje vozila na naplatnim kućicama uz sličice obnaženih i pregorenih europskih tjelesa u najrazličitijim formatima nagužvanih na našim plažama u zanosu prema obećanom hedonističkom, a našem gospodarskom raju. Motivno uzbuđen i otvorena pogleda usmjernim k posve novoj vrsti izazova u mojoj karijeri postavljenom zatvaranjem svakog prostora za visokoobrazovan stručni rad na našem teritoriju, ovim putem iskazujem svoju spremnost izaći u susret vašim poslodavnim prioritetima osobnom prekvalifikacijom i cjeloživotnim obrazovanjem. Dva su stručna smjera potrebna za održavanje i razvoj novog gospodarskog monokulturnog identiteta, ugostiteljstvo i europski studiji. Oba predstavljaju utjelovljenje mojih najintimnijih profesionalnih težnji i sanja.

Najmotiviraniji sam ljeti kada se, po načelu *need to know basis*, informiranje svodi na prebrojavanje vozila na naplatnim kućicama uz sličice obnaženih i pregorenih europskih tjelesa u najrazličitijim formatima nagužvanih na našim plažama u zanosu prema obećanom hedonističkom, a našem gospodarskom raju.

Ukoliko me pak, unatoč, nalazite starim, ružnim, prekvalificiranim, nefleksigurnim ili monogamnim, osjećat ću se motiviranim svoju karijeru graditi u polju nesagledivih mogućnosti od nominalnog samoupošljavanja do realnog samoumirovljenja. I u smrti mi smo Europljani.

Primite izraze osobitog štovanja,

S. N.

bivši arhitekt, sada profesionalac… i anonimus. ■

Intervju: **Husnija Kamberović**

Razgovarao: **Filip Mursel Begović**

HISTORIOGRAFSKA SCENA u Bosni i Hercegovini prepuna je politikanata i umišljenih veličina

Husnija Kamberović rođen je u Mionici kod Gradačca 1963. godine. Nakon završetka gimnazije, diplomirao historiju na Odsjeku za historiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu (1987.), a magistrirao (1991.) i doktorirao (2001.) na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Godinu dana (1988.-1989.) radio u Institutu za istoriju u Banjoj Luci, a od 1989. neprekidno zaposlen u Institutu za istoriju u Sarajevu, gdje je biran u sva naučna zvanja, od naučnog saradnika (2002.) do naučnog savjetnika (2010.). Također je biran u zvanje docenta (2005.) i vanrednog profesora (2010.) na Odsjeku za historiju na Filozofskom fakultetu u Sarajevu. Trenutno je direktor Instituta za istoriju u Sarajevu i član Savjeta za nauku Kantona Sarajevo (od 2011. godine).

Od 2006. do 2009. bio voditelj bosanskohercegovačkog istraživačkog tima u okviru međunarodnog naučnog projekta "New and Ambiguous Nation-building Processes in South-eastern Europe: Collective Identities in Bosnia-Herzegovina, Macedonia, Moldova and Montenegro in Comparison (1944–2005)", koji se realizirao na Institute for Eastern European Studies, Department of History, FU Berlin (Germany). Tokom 2013. voditelj je bosanskohercegovačkog istraživačkog tima u okviru projekta pod naslovom "Repräsentationen des sozialistischen Jugoslawien im Umbruch" (Humboldt-Universität, Berlin). Tokom maja 2012. bio je gostujući profesor na L'ECOLE DES HAUTES EN ETUDES SCIENCES SOCIALES (Paris). Sarađivao u raznim znanstvenim časopisima u Bosni i Hercegovini i inozemstvu (*Prilozi Instituta za istoriju* u Sarajevu, *Istorijski zbornik* u Banjoj Luci, *Glasnik arhiva i Društva arhivskih radnika BiH* u Sarajevu, *Radovi Zavoda za hrvatsku povijest* u Zagrebu, *Časopis za suvremenu povijest* u Zagrebu, *Prilozi za oria* u Sarajevu, *Hrvatska misao* u Sarajevu, *Austrian History Yearbook*, Minnesota, USA), te brojnim dnevnim, sedmičnim i mjesečnim novinama u Bosni i Hercegovini. Također je bio učesnik i organizator brojnih međunarodnih skupova i urednik brojnih zbornika radova iz historije.

Sljedeće godine Institut za istoriju u Sarajevu, kojemu ste na čelu, organizira veliki međunarodni skup posvećen 100. godišnjici atentata u Sarajevu, odnosno, početka Prvog svjetskog rata. Na koji način ste birali sudionike i koji će biti metodološki pravci u promatranju te za neke još uvijek diskutabilne povijesne prekretnice?

Još koncem 2010. mi smo obznanili da ćemo 2014. pripremiti skup povodom stotinu godina od početka Prvog svjetskog rata. To je naša zadaća kao institucije koja se bavi poviješću. Osnovno je bilo obezbijediti suorganizaciju srodnih institucija iz Evrope i na tome smo doista jako puno radili, pozivajući sve institute s kojima smo imali uspostavljene kontakte. Na kraju se to svelo na 8 instituta iz 8 evropskih zemalja. Dogovorili smo se da javno obznanimo ideju o organizaciji skupa i pozovemo naučnike iz svijeta da, kakav je običaj, jednostavno pošalju abstrakte svog izlaganja i prilože biografiju. Organizacioni odbor je nakon toga razmatrao sve pristigle prijave, napravio izbor najkvalitetnijih i odbacio one koji, po našoj ocjeni, nisu bili dovoljno argumentirani, nisu nudili ništa novo ili su jednostavno imali više političke (ili politikantske) nego naučne poruke. Jedini historičar koga smo posebno pozvali bio je prof. Mark Mazower, koji je prihvatio biti glavni referent na našoj konferenciji.

Čini se da Vas neke Vaše kolege u Srbiji nisu štedjeli u svojim proizvoljnim ocjenama u vezi skupa. O čemu se točno radi i što je sporno? Tko je odbio sudjelovati i zašto?

Kolege iz Srbije, na moje iznenađenje, osuli su paljbu na mene i naš Institut početkom ove godine, premda ranije nisu prihvatili našu ponudu da zajednički pripremimo konferenciju. Sada tvrde kako ih mi nismo ni zvali da zajedeno pripremamo skup i to ide tako daleko da nam čak osporavaju pravo i sposobnost da mi to uradimo. No, mi smo njih sigurno zvali, iz kolegijalnih razloga, a oni su odbili sudjelovati. To je bio njihov, a naš izbor je da organiziramo konferenciju neovisno o tome što njih nema. Uostalom, nećemo mi u Sarajevu nikoga pitati u Beogradu da li smijemo praviti neke naučne skupove ili ne. Možda je to nekada bio običaj, ali taj običaj je davno nestao.

Oni su se, ja mislim pod utjecajem političkih krugova, jednostavno uplašili poruke koja može otići iz Sarajeva kao nova ocjena onoga što se dešavalo prije stotinu godina. Oni nas počinju optuživati za nešto što nema nikakve veze s nama – da želimo optužiti Srbiju za početak Prvog svjetskog rata. Zapravo, iz posljednjih istupa srbijanskih istoričara i političkih lidera iz Srbije vidi se da oni, abolirajući Srbiju od bilo kakve odgovornosti za početak Prvog svjetskog rata, zapravo žele abolirati Srbiju od svih ratova vođenih u 20. stoljeću. Međutim, mi smo živi svjedoci da Srbija doista ima veliku odgovornost za mnoge ratove vođene u 20. stoljeću, posebno ove vođene tokom 1990-ih godina. Ali, ponavljam, mi ne želimo o tome raspravljati, nego samo o Prvom svjetskom ratu! Ono što je zanimljivo jeste da ti napadi iz Srbije, koji nisu ništa neočekivano, pronalaze svoje protagoniste među nekim novim "mladobosancima" iz Bosne i Hercegovine, te dobivaju sponzorstvo nekih evropskih političkih krugova, što je, ipak, neočekivano. Zamislite situaciju u kojoj predsjednici država razgovaraju o našoj konferenciji. Nevjerovatna je situacija da se političari bave jednom konferencijom koja želi biti, i sigurno će biti, samo naučni dijalog o problemu izbijanja Prvog svjetskog rata. Problem je u tome što bi neki željeli da nam unaprijed postave okvire iz kojih mi kao naučnici ne smijemo izlaziti, odnosno da odrede pitanja o kojima ne smijemo raspravljati na konferenciji. No, mi jasno kažemo da ćemo kao profesionalni naučnici na konferenciji raspravljati o svim pitanjima i da, naravno, nikome nećemo dopustiti da ograničava naša prava na naučni dijalog.

> **Znam da neki govore o ratu kao neizbježnom načinu rješavanja problema s kojima se Bosna i Hercegovina suočava. Ja ne mislim tako, ali također ne mislim da su u pravu oni koji smatraju da je za rat potrebno dvoje. Za rat je često potrebna samo jedna budala, a potom mnogo pametnih u tom ratu strada. Zato ja nikada ne bih podcjenjivao te najave rata, ali se u toj atmosferi ne može živjeti.**

Bez obzira na to čini se da ćete okupiti veliki broj respektabilnih sudionika što govori o ugledu Vašeg Instituta. Kako bi ocijenili suradnju svojeg Instituta sa historičarima u Europi nasuprot suradnje u regiji. Koliko je, načelno govoreći, zbog neprestane politizacije historiografije na našim prostorima ta suradnja otežana? Koliko uopće zaostajemo za svjetskim trendovima? Možete li ocijeniti koliko nam je svjetska historičarska elita naklonjena i kakvi su njihovi pogledi na zbivanja u BiH, ali i u regiji. Uostalom, vi ste u sklopu izdavaštva Instituta promovirali i tzv. pogled izvana.

Mi smo prihvatili više od 120 prijava (više od 50 smo odbacili) i vjerujemo da će to doista biti pravi znanstveni dijalog čija će poruka biti duboko urezana u evropsku historiografiju. U organizaciji konferencije sudjeluju najbolje naučne institucije koje se bave istraživanjem historije iz Njemačke, Mađarske, Austrije, Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Makedonije i Bugarske. Ali, važnije od toga je da sudjeluju historičari iz gotovo svih evropskih zemalja, te nekoliko historičara iz SAD i Kanade. Mislim da je ova konferencija jako važna i za naš institut, ali i za našu historiografiju, jer ona nas u pravom smislu, preko jednog velikog i važnog evropskog projekta, integrira u evropske tokove istraživanja.

Inače, Institut za istoriju već dugo vremena ima dobru suradnju sa brojnim institutima u svijetu. Ta suradnja se ne svodi samo na potpisivanje protokola o suradnji, nego i na stvarnu realizaciju protokola. Mi smo tako

sudjelovali u nekoliko projekata sa univerzitetima iz Berlina (Frei Universität i Humboldt), kao i sa univerzitetima iz Graza, Osla i drugih gradova. Imamo potpisane protokole o suradnji sa institutima iz Ljubljane, Zagreba, Skopja, Podgorice, Sofije, Regensburga, Beograda, a ovih dana se priprema potpisivanje sporazuma o suradnji sa nekim univerzitetima iz Turske. Mislim da doista imamo šansu da postanemo institut koji će biti neka vrsta poveznice Istoka i Zapada i tu šansu moramo iskoristiti za afirmaciju naša nauke u svijetu, ali istodobno i da rezultate strane historiografije učinimo dostupnim i primjenjivim u našim istraživanjima.

Na primjer, mi smo preveli nekoliko knjiga koje su pisali strani naučnici o našoj historiji (tako smo preveli knjige poznatog američkog historičara Roberta Donie, knjigu profesora Davida Bermana sa Univerziteta u Pittsburghu, zatim približili našoj javnosti poglede profesora Johna Fine, a ovih dana privodimo kraju prijevod jedne izuzetno poticajne knjige berlinskog profesora Hannesa Granditsa o kasnoosmanskoj Bosni. Na taj način, mi metodološke obrasce stranih historičara pokušavamo prenijeti u našu historiografiju i time doprinijeti njenoj daljoj afirmaciji. Tome će poslužiti i novi kontakti koje ćemo ovih dana završiti potpisivanjem sporazuma o saradnji sa nekim univerzitetima iz Turske. Time želimo naglasiti i poziciju Instituta za istoriju u evropskoj historografiji: on mora biti tačka u kojoj će se susretati, uvjetno rečeno, istočna i zapadna historiografija.

U Bosni i Hercegovini pojedinci prosto "guše" historiografiju i jednostavno ne dopuštaju njenu afirmaciju. Pojedinci, posebno oni koji se pod stare dane dočepaju doktorskih titula, ne biraju sredstva da uz nevjerovatnu dozu drskosti blate sve one koji su decenije života posvetili istraživanju povijesti ove zemlje!

Možete li u osnovnim crtama oslikati kontinuirani polustoljetni rad Instituta za istoriju u Sarajevu? S kojim ste se izazovima susretali kroz dva društvena uređenja, uključivši rat, tko su bili značajni uposlenici, kako ste se borili sa zlonamjernim pritiscima i etiketiranjima... Nadalje, koje su Vam smjernice istraživačkog rada danas, ali i onog u budućnosti. I na koncu, koliko ste uopće sposobni, zbog teškog ekonomskog stanja u državi, realizirati zahtjevne projekte?

Institut djeluje više od pola stoljeća i prošao je kroz različite razvojne faze. Čini se da je ipak dominantno opredjeljenje bilo bavljenje naukom, premda ne treba kriti da je jedno vrijeme politički utjecaj na rad Instituta bio vrlo veliki. No, i u doba koje danas neki nazivaju "mračnim dobom komunizma", kada je politički utjecaj na rad instituta bio evidentan, u njemu su nastale knjige o Hrvatskoj seljačkoj stranci, o Muslimanskom autonomnom pokretu, o "Gajretu", Jezičkom pitanju i slično.

Rat tokom 1990-ih je znatno oslabio kadrovsku strukturu, ali smo uspjeli odoljeti novim političkim pritiscima, i moram ponosno priznati da smo mi danas sigurno jedna od najneovisnijih znanstvenih institucija u Bosni i Hercegovini. Radimo svoj posao, ozbiljno pristupamo našim projektima, naši napori se prepoznaju u krugovima ozbiljnih historičara u svijetu i u tom pravcu ćemo nastaviti raditi.

Ima ipak nekih projekata koje je teško realizirati bez veće finansijske podrške države ili drugih sponzora. No, mi procjenjujemo da je bolje zadržati naučnu hladnokrvnost i autonomiju, pa makar to značilo i teži i duži rad na realiziranju naših projekata. Između autonomije i veće finansijske podrške – mi biramo autonomiju vjerujući da ćemo time ipak postići trajnije naučne rezultate.

Postoje li definirani institucionalni okviri za razvitak historiografije u BiH? Kakvo je Vaše mišljenje o institucijama koje se bave historiografijom, ali i samim kolegama iz struke? Jednom ste čak ustvrdili da historiografija u BiH praktički ne postoji. Često govorimo o političkim obračunima, a među redovima može se iščitati da je prije riječ o ličnim sujetama i interesima.

Nedavno je u Zagrebu dr. Magdalena Najbar-Agičić objavila odličnu knjigu o hrvatskoj historiografiji poslije Drugog svjetskog rata i u njoj jedan

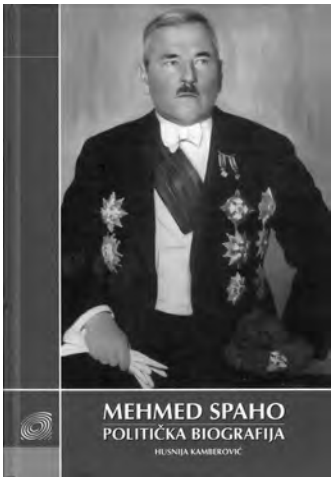

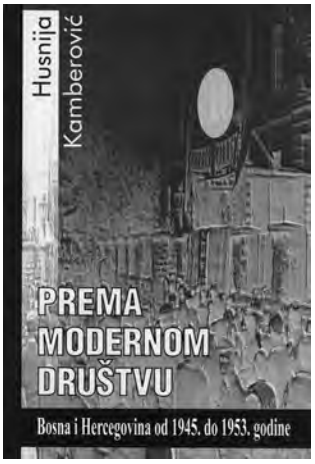

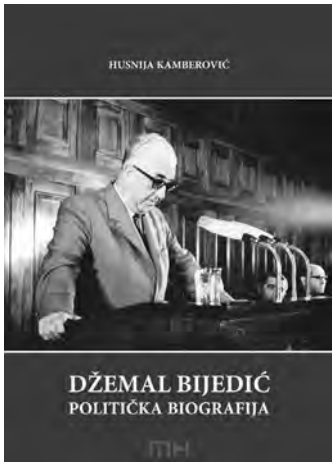

važan dio posvetila međusobnim odnosima povjesničara pokazujući kako su ti odnosi bili važni u razvoju historiografije. Mislim da i kod nas u Bosni i Hercegovini, pogotovo u posljednje vrijeme, lične sujete i interesi imaju veliku ulogu u historiografiji. Na žalost, dok su u Hrvatskoj postojali pravci putem kojih se historiografija razvijala, neovisno ili čak uprkos tim međusobnim ličnim animozitetima, kod nas u Bosni i Hercegovini pojedinci prosto "guše" historiografiju i jednostavno ne dopuštaju njenu afirmaciju. Pojedinci, posebno oni koji se pod stare dane dočepaju doktorskih titula, ne biraju sredstva da uz nevjerovatnu dozu drskosti blate sve one koji su decenije života posvetili istraživanju povijesti ove zemlje!

Takvim se pristupima i drskim i bezobraznim istupima u javnosti nastoje obeshrabriti oni koji ozbiljno rade svoj posao. Još kada takvi pojedinci dobiju političku podršku (ili se na nju oslanjaju) onda stvari postaju zabrinjavajuće. Ponekad pomislim da se među nama doista nalaze skupine koje namjerno žele našu pažnju usmjeriti na marginalne stvari, kako bismo se što manje bavili ključnim pitanjima naše povijesti. Politikanata i umišljenih veličina prepuna je historiografska scena u Bosni i Hercegovini. Ipak, vjerujem da Sarajevo kao historiografski centar u Bosni i Hercegovini ima snage da sačuva dignitet historiografije, te da novi centri koji se polako stvaraju (posebno u Tuzli), mogu tome doprinijeti. Neki drugi "centri" se više oslanjaju se historiografske centre u Beogradu i Zagrebu umišljajući sebi da će se time i oni sami razviti u neke značajnije centre historiografije. Međutim, oni će uvijek ostati periferija. Na njih bi se eventualno mogla primijeniti ona priča o tački koja je željela postati nešto veliko i počela se napuhivati i postala velika nula.

Vi ste promicali potrebu da se vode javne polemike. No, koliko one imaju smisla budući da, čini se, vlada površnost, amaterizam, ostrašćenost, ali i svojevoljno tumačenje vrlo kompleksnih pojava iz prošlosti? Kao što ste i sami primijetili čini se da je cilj nekih prije svega osuditi, osvetiti se, a ne tragati za uravnoteženim povijesnim istinama.

Ja mislim da bez dobrih naučnih polemika nema uvjeta za razvoj ozbiljne historiografije. Mi toga danas nemamo, jer nemamo izgrađenu kulturu polemike. Svaki pokušaj polemičkog pristupa se pretvara u svađu, diskvalifikaciju, vrijeđanje i slično. I sâm sam imao priliku u nekoliko navrata s time se suočiti, ali to je razultat okolnosti u kojima živimo, kada pojedinci jednostavno traže neki publicitet i nema veze što lažu i vrijeđaju, jer tražeći javni publicitet liječe neke svoje komplekse. O amaterizmu i površnosti, toliko prisutnim u našoj historiografiji, valjalo bi doista povesti ozbiljnije rasprave.

Ovdje se počinju objavljivati "knjige" ne s ciljem da se javno prezentiraju rezultati istraživanja nego da bi se stekli formalni uvjeti za napredovanje u struci. Knjige koje nemaju nikakvo naučno uporište i koje se oslanjaju na slabu izvornu osnovu i bez bilo kakvog odnosa prema rezultatima drugih istraživanja postaju naša svakodnevica. O takvim knjigama je teško i otvoriti dijalog, jer ne znate s kojim tezama biste trebali polemizirati. Na žalost, takvo je stanje i ostaje jedino rad sa mladim historičarima koje treba podsticati na detaljna istraživanja povijesnih problema koja moraju prethoditi svakom znanstvenom radu. Ali će amateri uvijek biti prisutni na našoj sceni, jer su oni prosto atraktivni za medije.

Možda je tome dobar primjer i nedavno održani Popis stanovništva u BiH. Čini se da su se pojavile neke osobnosti koje se usuđuju, bez ikakvog političkog i institucionalnog legitimiteta predstavljati Bošnjake. S druge strane, rekao bih otuđeni jazbinaški centri moći u Bošnjaka koriste se kao povod i opravdanje za napade onih kojima je cilj uništenje cjelovitosti BiH. Postoji li način da se takve tendencije u budućnosti spriječe jer očito je da je rezultat najčešće štetan za same Bošnjake?

Postojala su neka udruženja koja su bila aktivna oko popisa stanovni-

> **Šta mi imamo od toga ako izmišljamo i naše porijeklo vežemo sad za Gote, sad za Ilire ili ne znam već za koga u prošlosti? Nama nisu potrebni nikakvi historijski mitovi, nego moramo naučiti lekcije iz povijesti i na tome graditi našu budućnost.**

štva, ali moram priznati da to nisam najpažljivije pratio. No, moram reći da je uoči popisa napravljena atmosfera u kojoj su pojedinci predstavljali predstojeći popis kao sudbonosan za opstanak Bošnjaka i Bosne i Hercegovine kao države. Ja sam uvijek imao povjerenja u naš narod, nisam ga nikada podcjenjivao, ali se nisam upuštao u te kampanje, jer sam kao povjesničar znao da je sličnih kampanja bilo i ranije u povijesti za vrijeme popisa stanovništva i te su kampanje, posebno onaj s početka 1970-ih godina, imale svoga smisla. A što se tiče legitimiteta predstavljanja jedne nacionalne zajednice, mislim da je to tako osjetljivo pitanje da ga najradije ne bih komentirao. Ko uopće može dobiti legitimitet čitave jedne zajednice, i kako se taj legitimitet stječe?

Izrazito sam nesklon svakome tko će u javnosti izletjeti sa ocjenama da nam ponovo prijeti neizbježni rat. Prije svega znamo da međunacionalni dijalog nema alternativu u BiH te da je potrebno iskušati sva raspoloživa sredstva prije nego se spomene riječ *rat*. Možete li Vi dati ocjenu zbog čega se u javnosti neprestano pojavljuje nešto što nam visi nad vratom kao najava novih sukoba. Zar je moguće da neki građani BiH na situaciju gledaju u tolikoj mjeri bezperspektivno, da se rat nameće kao jedino rješenje? Ili je riječ o nekoj vrsti histerije, možda postraumatskog sindroma?

Znam da neki govore o ratu kao neizbježnom načinu rješavanja problema s kojima se Bosna i Hercegovina suočava. Ja ne mislim tako, ali također ne mislim da su u pravu oni koji smatraju da je za rat potrebno dvoje. Za rat je često potrebna samo jedna budala, a potom mnogo pametnih u tom ratu strada. Zato ja nikada ne bih podcjenjivao te najave rata, ali se u toj atmosferi ne može živjeti. Za rješenje problema s kojima se Bosna i Hercegovina suočava nužan je dijalog, i to dijalog neistomišljenika. Ali, tom dijalogu, koji bi se vodio o budućnosti Bosne i Hercegovine, mora prethoditi saglasnost da Bosna i Hercegovina kao država postoji i da nema razgovora o njenom uništavanju. S onima koji zagovaraju raspad i uništavanje države nema razgovora. S njima treba biti spreman suočiti se na svaki način.

Zašto neki još uvijek ne mogu odvojiti antifašizam kao svjetonazor, što je ujedno temelj svake demokracije zapadnog tipa, od komunizma? To dovodi i do nevjerojatnih zamjena teza u kojima se neki ponose i promiču ono što je civilizirani svijet davno prezreo i osudio. Više puta ste naglašavali problematiku historiografskih pogleda na period poslije 1945.

Kod nas je dugo vremena antifašizam svođen na komunizam i to se pokazalo pogubnim, jer su poslije 1990., kada su otpočeli procesi odvajanja od komunizma, pokrenuti i procesi odvajanja od antifašizma. Tada se otvorio proces tzv. nacionalizacija antifašizma, pa smo u tim novim "nacionalnim antifašizmima" došli u situaciju da se fašistički pokreti poput četničkog, proglašavaju nekom vrstom "nacionalnog antifašizma". Mi smo u Bosni i Hercegovini imali i takvih primjera da se čak pripadnici SS postrojbi pokušavaju tretirati kao antifašisti, što je potpuna besmislica. S druge strane, ja nisam pristaša teze po kojoj se partizani, zbog određenih zločina počinjenih u ratu i neposrednom poraću, trebaju smatrati ključnim krivcima za sva zla koja su nas zadesila u drugoj polovici 20 stoljeća. Oni koji za sve optužuju partizane moraju se zapitati: a šta je bila alternativa partizanskom pokretu? U Bosni i Hercegovini su alternativa bili četnički pokret i Velika Srbija, te nacionalizacija muslimana u hrvatsku naciju i Nezavisna Država Hrvatska! Da li je ta alternativa bila bolja od partizanskog zalaganja za kakvu takvu ravnopravnost Bosne i Hercegovine i ostavljanje prostora za nacionalnu afirmaciju Bošnjaka? Time ne želim abolirati partizanski pokret od odgovornosti za brojne procese koji su se pokazali lošim, ali valja činjenicama pogledati u oči i s njima se suočiti.

Prije nekoliko godina izašla je knjiga Nade Kisić Kolanović "Muslimani i hrvatski nacionalizam". Vi ste bili jedan od recenzenata. Ne čini li Vam se da je njena knjiga prošla nedovoljno zapaženo? Zbog čega? Nadalje, čini se da je njena tema, ujedno izrazito bitna za proučavanje bošnjačkog identiteta, do sada ili prešućivana ili obrađivana na način da nismo imali potpunu sliku – osobno stječem dojam da su neki autori nakon redukcionističkog komunističkog "crveno-bijelog svijeta" tu temu promatrali kroz revizionistički "crno-bijeli pogled".

Ja doista imam izrazito pozitivan stav prema osnovnim tezama koje je koleginica Kisić Kolanović iznijela u toj svojoj knjizi. Mi možemo govoriti o nekim nijansama ili detaljima koji nisu najbolje predstavljeni, ali u suštini radi se o odličnoj knjizi koja na posve profesionalan način obrađuje pitanje Muslimana u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske i njihov odnos prema hrvatskom nacionalizmu, kao i odnos hrvatskog nacionalizma prema Muslimanima. Za jednu knjigu nije važna samo neposredna reakcija publike, nego je važnije koliko će ta knjiga kasnije utjecati na razvoj nauke. Postoje primjeri kada se o knjigama i njenim autorima priča samo kada knjiga

Ne treba kriti da je jedno vrijeme politički utjecaj na rad Instituta bio vrlo veliki. No, i u doba koje danas neki nazivaju "mračnim dobom komunizma", kada je politički utjecaj na rad instituta bio evidentan, u njemu su nastale knjige o Hrvatskoj seljačkoj stranci, o Muslimanskom autonomnom pokretu, o "Gajretu", Jezičkom pitanju i slično.

*

Između autonomije i veće finansijske podrške – mi biramo autonomiju vjerujući da ćemo time ipak postići trajnije naučne rezultate.

izađe iz štamparije i ta priča gotovo prestaje onoga trenutka kada se tiskarska boja osuši. Knjiga Nade Kisić Kolanović ne spada u red takvih knjiga.

Meni je bilo pomalo smiješno (suštinski to je tragično) kada sam primijetio da se neki koji jednostrano osuđuju vladavinu komunista u BiH, u svojim radovima služe odavno nadiđenim diskursom iz pedesetih godina prošlog stoljeća. Pa kada čitamo o periodu odbrane od agresije na BiH kod nekih autora čini se kao da čitamo partizanske romane. Aktualne su krvave zore, narodni junaci (ili gazije), goloruki narod i slična terminologija. Plaši li Vas takav diskurs? Čini se da je to dobra podloga za dizanje tenzija i političko manipuliranje sa ljudima koji su preživjeli vrlo ozbiljne ratne traume.

To pokazuje da je komunizam ipak ostavio duboke tragove u nasljeđe svima nama, ali mi se čini da mnogi od tog nasljeđa uzimaju ono što je najlošije, a ne ono što je najbolje. To je ono što je zabrinjavajuće. Osim toga, vjerujem da bi svima bilo bolje kada bi se umjesto narodnih junaka promovirali junaci rada, kada bi se umjesto golorukog naroda koji se diže na odbranu promovirala omladina koja gradi svoju zemlju, pruge, puteve i tako dalje. Kada bismo umjesto nacionalnih heroja slavili heroje rada, vjerujem da bi to stvaralo neku bolju atmosferu u državi.

Vaša doktorska disertacija bavila se begovskim zemljišnim posjedima. Što Vi mislite je li moguće da "bauk" begovata traje i danas. Mnogi će ustvrditi da Bošnjacima i dalje vladaju begovi, odnosno, transponirano u jezik današnjice – nekoliko moćnih obitelji. Nije li možda to ljepši naziv za ono što je sindrom svih zemalja u tranziciji – tajkunizacija.

Ja sam tu knjigu pisao krajem 1990-ih i nisam bio opterećen nikakvim političkim kontekstom. Na begovat sam gledao isključivo kao na povijesni fenomen, a zbog činjenice da moji preci nisu bili pripadnici begovskog sloja, mogao sam posve neopterećeno pristupiti analizi izvora do kojih sam došao. Ali, bilo je i onih koji su me kritizirali zbog izbora te teme za doktorsku disertaciju, pa sam je umjesto u Sarajevu branio u Zagrebu. Moja tadašnja mentorica, profesorica Mira Kolar, podržala me je u istraživanjima, jednako kao što su i neki zagrebački profesori početkom 1990-ih podržali moje istraživanje za magistarski rad, u kojem sam otvorio pitanje početka modernizacije bosanskohercegovačkog društva neposredno poslije Drugog svjetskog rata.

Koliko je od begovskog nasljeđa ostalo kod onih koji se danas "kite begovskim perjem" ne znam pouzdano, ali mi se čini, barem na temelju onoga što sam dobro istraživao o begovima, i onoga što slabo znam o današnjim "begovima", da tu postoji velika razlika i ne bih se usudio povlačiti crtu koja bi predstavljala neki kontinuitet između pravih begova i njihovih današnjih epigona.

Kakvo je stanje u obrazovnom sistemu – jeste li zadovoljni udžbenicima iz kojih se uči historija BiH? Kakvo je stanje u Federaciji a kakvo u Republici Srpskoj?

Moram priznati da to ne pratim najtemeljitije, ali sam prije nekoliko godina recenzirao jedan udžbenik iz historije i trudio sam se da od onoga što sam dobio na uvid preporučim najbolje rješenje. No, prateći udžbenike po kojima moje kćerke uče, moram reći da sam ponekad iznenađen, pa čak i uvrijeđen kada vidim kako su ti udžbenici pisani. S druge strane, znam za napore koji se čine da se tu uvede red, ali će još puno vremena trebati da se u našem školskom sistemu, ne samo kada su u pitanju udžbenici iz historije, postigne zadovoljavajuća razina stručnosti.

Ne mogu se oteti, a da Vas ne zamolim da nam pokušate ukratko nabrojati, po Vašem cijenjenom sudu, najveće bošnjačke historijske mitove (zablude) koji uporno odoljevaju sudu vremena, ali i nepobitnim argumentima historijske nauke.

Daleko bi nas odvela priča o svemu tome. Nikada nisam mogao razumjeti one koji umjesto realne povijesne slike nastoje promovirati historijske mitove i kreirati bolju prošlost umjesto da kreiramo bolju budućnost. Šta mi imamo od toga ako izmišljamo i naše porijeklo vežemo sad za Gote, sad za Ilire ili ne znam već za koga u prošlosti? Nama nisu potrebni nikakvi historijski mitovi, nego moramo naučiti lekcije iz povijesti i na tome graditi našu budućnost.

U sveopćoj bosanskoj društvenoj močvari, profesore Kamberoviću, može li Vas još išta iznenaditi?

Uvijek me prijatno iznenade rad, red, disciplina, odgovornost i moralnost pojedinaca u našem društvu.

Čime se trenutno bavite i kakva nova istraživanja planirate?

Prikupljam materijal i polako otvaram pitanja represije u Bosni i Hercegovini neposredno nakon Drugog svjetskog rata, te radim na nekoliko drugih paralelnih projekata, ali sam posljednjih godina ipak fokusiran na razna pitanja bosanskohercegovačke povijesti 1960-ih i 1970-ih godina. Nadam se da ću nešto od toga biti u prilici uskoro podijeliti sa akademskom zajednicom. ■

OSOBNOST, IDENTITET I ETNICITET

Piše: **Edin Urjan Kukavica**

Imajući na umu mnoštvo socio-kulturnih kontekstualnih okvira unutar kojih se formiraju pojedinačni i kolektivni identiteti, središnje i ključno pitanje nije: "Je li moguće govoriti o jedinstvenom ili makar zajedničkom muslimanskom identitetu balkanskih muslimana?" jer je odgovor na njega očigledan: "Nije!"

"Osobnost" i "identitet" naroda i nacija na Balkanu, osobito onih koji su činili bivšu Socijalističku federativnu republiku Jugoslaviju - u smislu istraživanja, (re)definiranja i potvrđivanja, doživjeli su pravu renesansu nakon raspada bivše zajedničke države. Nekoć, dijelom tehničkog pojmovnika specijalista psihologije, ovi pojmovi postali su predmetom općeg preispitivanja dijelom zbog poznatih historijskih previranja, a dijelom i zbog promjene perspektive humanističkih znanosti, u smislu tumačenja i razumijevanja odnosa između ljudskih aktivnosti i kulturnog, historijskog i institucionalnog okruženja. Tematska literatura je prepuna paradoksalnih definicija i pojmovnih objašnjanja: identitet se poima kao "jedinstvenost" ili "vlastito pravo 'ja'" ljudi sa zajedničkom prošlošću i historijom, ali i kao entitet koji se neprestalno obnavlja u skladu sa ljudskim poimanjem sebe i svijeta oko sebe. Neki znanstvenici ih posmatraju potpuno zasebnim ali interaktivnim, neki ih pak sinonimiziraju, dok treći tvore polusloženicu.

Čini se da su oba pojma toliko dugo u upotrebi da su stekli status očiglednih i samoobjašnjivih temeljem iskustva. Na sceni je trenutno nekoliko važećih definicija: 1. subjektivni identitet ili osjećaj samosvjesnosti, a sastoji se od atributa koji osobu/skupinu čine jedinstvenom kao i karakteristike koje (možda) dijeli sa drugima; 2. identitet je osjećaj osobne povezanosti i svjesnosti o vlastitoj autentičnosti; 3. identitet je nadosoban, povezani skup individualnih i socio-kulturnih faktora. Na koncu, većina se slaže da je identitet ono što doista jesmo i u isto vrijeme pojam kojim nazivamo različite načine pozicioniranja prošlosti/historije napose, ali i pozicioniranja sebe u toj prošlosti/historiji. Logika identiteta je, nasreću ili nažalost, konačna; identitet je razložen na tri različite razine: socio-historijsku, psihološku i jezičku. I to temeljem marksističke teorija prema kojoj je čovjek kreator historije, ali nikada potpuno: kad god ljudi budu prisiljeni prodati svoj rad vlasnicima sredstava za proizvodnju, po automatizmu ostaju uskraćeni za učinkovitost u smislu "kreatora historije".

Potom, tu je frojdovski pojam nesvijesti, koji se više tiče spavanja i sanjanja, nego onoga o čemu bi trebao govorit i, konačno, tu je i jezički identitet koji u konkretnom slučaju više doprinosi zabuni nego rješenju. Jezik je, naime, rezultat socijalnih konvencija osobitih za svako društvo i historijska razdoblja; svaki jezik ima različit skup oznaka (riječi) i značenja (mentalnih dojmova koji korespondiraju riječima); u skladu s tim svaki jezik predstavlja sistem poimanja svijeta organiziran u koncepte i kategorije. Kako su svi navedeni uvjeti podložni neprestanim socijalnim i historijskim promjenama značenja i predstava, jezik predstavlja "živi organizam" ili "skup (izraza) promjenjivog značenja". Ovakvo, postmodernistički poremećeno i dislocirano poimanje pojma iden-

titeta kazuje nam da postoji mnogo razloga zašto se ne možemo osjećati komotno i sigurno u svome vlastitom "ja". A šta je svrha identiteta ako nije osiguravanje sigurnosti? U svijetu koji je u procesu stalnog kretanja i mijenjanja, identitet bi trebao biti neka vrsta sjecišta svih osi, kruta, stabilna, referentna tačke u kojoj se spajaju prošlost i sadašnjost, želje i potrebe. Ovakva fragmentiranost identiteta, dodatno rastvorenog u historiji i kulturi, predstavlja nedvojbenu opasnost po suštinu, jedinstvo i funkciju identiteta.

Korištenjem historije za utvrđivanje ili otkrivanje identiteta ojačava se pasivna strana ljudske ličnosti, a identitet postaje pasivni nusprodukt historije… Potpuno je nevažno je li ta historija radikalna ili konzervativna, napadačka ili odbrambena, posmatra li se iz pozicije zločinca ili žrtve... ona postaje aktivni faktor u čovjeku, zahvalno ishodište i utočište identiteta. Postmodernističko "ja", uprkos svojoj suštinski apstraktnoj zaokupljenosti fragmentima razbijene ličnosti koju određuje, je, paradoksalno napose, sabranije i integriranije, zato što je utemeljeno u vlastitoj, svakodnevnoj praksi samokonstrukcije i rekonstrukcije. Lokalna kultura postaje organizirani način razumijevanja i prezentiranja ljudskih aktivnosti i njima odgovarajućih značenja; ona, ne samo da određuje kako način i sadržinu autoidentifikacije pojedin(a)ca (i skupina), nego i resurse i okolnosti u kojima svako pojedinačno, ali i kolektivno "ja" živi. Takvo "ja" je empririjski utemeljeno, socijalno izgrađen entitet strukturiran u skladu sa raspoloživim resursima na predmetnoj razini, poput konvencija, jezika, organizacija i institucija.

Identitet je, dakle, prema većini postmodernističkih teoretičara, proizvod određenih historijskih i institucionalnih okolnosti, bez mogućnosti vraćanja suštini modernističkog (pogrešnog shvatanja) identiteta kao "jednog od mnogih", nametnutog i vještačkog.

Kulturni identiteti ne nadilaze prostor i vrijeme; oni uvijek imaju historijsku i historičku podlogu, te su - kao i sve što je zasnovano na toj podlozi - podložni promjenama. No, ostaje pitanje: "do koje mjere 'kultura' definira identitet?" Kultura je, prema nekim, samo vrh ledenog brijega našeg (pojedinačnog i skupnog) iskustva - dijelom skupina javnih manifestacija namjenski odabranih da postanu i budu "javne", a dijelom da se predstavljaju kao simboličke, kolektivne i tradicionalne; postmodernisti su skloni precjenjivanju njenog utjecaja na identitet, što je prilično determinističko viđenje ljudske egzistencije. Da bi se identitet u ovom kontekstu ispravno i - koliko je to moguće - potpuno definirao, potrebno je istovremeno i naporedo sagleda(va)ti socijalno dovršena i nedovršena, definirana (definitivna) i nedefinirana (nedefinitivna) iskustva.

Nameće se ključno pitanje: "Mogu li - hoće li, žele li uopće - Bošnjaci kao narod/nacija prevazići vjersku konotaciju svoje nacionalne identifikacije i u svome narodnom/nacionalnom identitetu?"

Tragično pojednostavljene predstave o islamu i muslimanima danas dominiraju ne samo umovima konzervativnih i nedobronamjernih, nego i umovima velikog broja muslimana u svijetu, naravno i na Balkanu. Zanimljivo je da takvu, homogeniziranu i kondenziranu, sliku jednako koriste i radiklani, mahom izmanipulirani ili manipulatori među muslimanima ali i utjecajne skupine u svijetu drugih i drukčijih vjeronazora, kako bi tu vrstu "islama i muslimana" prikazali jedinim, pravovjernim i meritornim islamom i muslimanima.

Etnički identitet i balkanski (bosanski) muslimani

Većina savremenih istražitelja, kad god je to moguće, izbjegavaju definiranje koncepta "etniciteta" odnosno "etničke pripadnosti", dijelom zbog toga što ga smatraju "nejasnim", "nedokučivim", a nerijetko i prevaziđenim. Ustvari, riječ je o tome da ga je nemoguće potpuno i ispravno protumačiti bez interakcije sa konceptima vjere i rase - što je već napose dovoljno sklisko tlo - bez da se i spomenu koncepti naroda, nacije (i pratećeg nacionalizma), spola (u zadnje vrijeme i roda), klase, državljanstva i imigranata. Odnedavno, koncept nacije se, na teorijskoj razini, suočio sa značajnim pitanjem, osobito u zemljama u tranziciji i kandidatkinjama za europske integracije, a koje se tiče odnosa između etniciteta i države. Naime, osnovna razlika između nacije i etniciteta odnosi se na njihov respektivni odnos prema državi: etnički identitet povezuje se sa etničkim samodefiniranjem (šta neko misli i/ili osjeća), dok se nacionalni

identitet gotovo isključivo povezuje sa pripadnošću u kontekstu države, odnosno državotvornošću. Prema nekim istraživačima "nacionalne države se - od ostalih - razlikuju uvjerenjem da je stanovništvo svijeta prirodno podijeljeno na različite narode i nacije koje, sve, imaju pravo na neki vid vlastitog, zasebnog i odvojenog političkog organiziranja i predstavljanja/zastupanja u državnoj administraciji". Država razvija i implementira strategije i institucije (pravni sistem, oružane snage i policiju) u smislu i cilju zaštite teritorijalnog i integriteta naroda/nacija unutar svojih granica.

Zagovornici stroge etničke odijeljenosti i njima naklonjeni pripadnici etničkih skupina sebe često vide kao prirodne kategorije koje su postojale oduvijek, podupirući svoje tvrdnje ne etničkim nego nacionalnim mitovima o borbi, stradanju i preživljavanju koji se prenose sa naraštaja na naraštaj. Te samoizolirane vizije o vlastitom etnicitetu kao idealiziranoj skupini, lišene šireg historijskog i kulturnog konteksta prepunih dinamičke interakcije i - nerijetko - sinkretizma, doprinijele su, s jedne strane poimanju etničke pripadnosti kao kolektivnog privida, a sa druge kao novotarije. Insistiranje na zasebnoj i izdvojenoj prošlosti/historiji izolirane etničke skupine nemalo je problematično, jer se u tom slučaju historija, jezik i kultura koriste kao resurs postajanja a ne utvrđivanja; odnosno: *ne "ko smo" ili "odakle smo"*, nego *"šta bismo mogli biti"* i *"kako bismo se mogli predstaviti"*.

Zanemarujući međusobna neslaganja i ne tako značajne razlike u mišljenju, znanstvenici koji su se bavili ovom temom slažu se da osjećaj skupne etničke pripadnosti ili etničkog zajedništva jeste, ustvari, forma monopolističke socijalne konstrukcije kojom su definirani pripadnost, kvalificiranost i raspoloživost, što, umnogome, zaziva metaforu zajedničke krvi, srodstva, naslijeđa, vjere, jezika, pa čak i seksualnog opredjeljenja i načina oblačenja, sve do kuhinje. Kulturni i socijalni faktori su, očigledno, ugrađeni u koncept etniciteta, a ne bioloških karakteristika. Ipak, gdje jedna kultura prestaje, a druga počinje? Te, s tim u skladu, koliko, doista, kultura postoji? Etnicitet se uvijek definira relacijski, jer ljudi dojam o sebi i drugim stječu u procesu diferencijacije. Tvrdnja da identitet ima ikakve veze sa uniformnim/uniformiranim izgledom, zajedničkim osjećajima, pa čak i sa istim skupnim ili kolektivnim nazivljem, potpuna je besmislica. Budući je u osnovi riječ o procesu, priči/pripovijesti, diskursu..., moguće je jedino definirati iz pozicije *drugog*, odnosno, ne kako mi vidimo sami sebe, nego uvijek kako nas drugi vide! Interakcija etničkih različitosti i sličnosti u funkciji "skupine", "kolektiviteta" - što podrazumijeva "pripadnost" i "nepripadnost", mogla bi se prevesti u interdisciplinarni pristup u kojemu identiteti funkcioniraju relacijski, odnosno, identitet stječe (i ima) značenje samo u svezi i odnosu sa socijalnim i kulturnim kontekstom u kojemu je nastao.

U bivšoj Jugoslaviji religijska pripadnost je bila jedan od ključnih faktora u definiranju nacionalnog identiteta, te je umnogome doprinijela općoj konfuziji u tom kontekstu; Hrvati su većinski rimokatolici, Srbi pravoslavni, a jugoslovenski/bosanski muslimani sljedbenici sunnitskog islama. Religijska pripadnost i identifikacija uveliko je slovila - i slovi - kao dio kulturnog identiteta, bez obzira na privatni stav individue prema religiji.

Jedno od ključnih pitanja Balkana - na kojemu su se sva pitanja uvijek postavljala u kontekstualnom okviru "mi" i "ostali" - je pitanje identiteta autentičnih balkanskih muslimana. Prema uvriježenom - i ne potpuno tačnom stavu i mišljenju - muslimani na Balkanu su zaostavština Osmanskog sultanata, te, kao nezanemarljiv kolektivitet, na Balkanu neprestalno funkcioniraju od četrnaestog stoljeća. Značajan broj balkanskih muslimana živi u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Srbiji, Crnoj Gori i Bugarskoj. Bez obzira na relativnu brojnost kvalitetnih historijskih, sociooloških i antropoloških studija o balkanskim muslimanima dostupnih na globalnom *lingua franca* - engleskom jeziku - prema ocjenama vodećih stručnjaka u ovoj oblasti, taj broj je nedostatan, zamalo i beznačajan, naročito ako se poredi sa sa objavljenim znanstvenim radovima o Istočnoj, Srednjoj i Zapadnoj Europi. No, balkanski muslimani u tom smislu ne predstavljaju nikakav izuzetak na globalnoj razini; iako su ratovi u bivšoj Jugoslaviji (1991-1995. te 1999.), skrenuli pažnju zvaničnih krugova i administracije u Sjedinjenim Državama i Europi na Bosnu i Hercegovinu i Kosovo, muslimani su, generalno, u dvadesetom stoljeću izazivali pažnju javnosti tek na razini incidenta i posljedičnih događanja, od pobjede islamske revolucije u Iranu, preko slučaja Lockerbie, slučaja Rushdie... do globalnog zaprepaštenja 11. septembra 2001. Od toga trenutka u historiji islam su počeli predstavljati ljudi navodne, prenaglašene i samopriskrblje-

Odnedavno, koncept nacije se, na teorijskoj razini, suočio sa značajnim pitanjem, osobito u zemljama u tranziciji i kandidatkinjama za europske integracije, a koje se tiče odnosa između etniciteta i države. Naime, osnovna razlika između nacije i etniciteta odnosi se na njihov respektivni odnos prema državi: etnički identitet povezuje se sa etničkim samodefiniranjem (šta neko misli i/ili osjeća), dok se nacionalni identitet gotovo isključivo povezuje sa pripadnošću u kontekstu države, odnosno državotvornošću.

ne "pobožnosti", bez obzira na njihovo porijeklo , etničku pripadnost i kulturnu praksu.

Nažalost, ove tragično pojednostavljene predstave o islamu i muslimanima danas dominiraju ne samo umovima konzervativnih i nedobronamjernih, nego i umovima velikog broja muslimana u svijetu, naravno i na Balkanu. Zanimljivo je da takvu, homogeniziranu i kondenziranu, sliku jednako koriste i radiklani, mahom izmanipulirani ili manipulatori među muslimanima ali i utjecajne skupine u svijetu drugih i drukčijih vjeronazora, kako bi tu vrstu "islama i muslimana" prikazali jedinim, pravovjernim i meritornim islamom i muslimanima. I jedni i drugi jednako su doprinijeli osmišljavanju, definiranju i institucionaliziranju pojma *islamofobija*, koji se svejednako koristi i kao generički naziv za svaku vrstu prijetnje koja bi mogla biti inspirirana ili potjecati iz krugova "radikalnih islamista", kao i za inspiriranje, nadahnjivanje i potpirivanje vjerske, nacionalne i svake druge osviještenosti muslimana u zemljama sa kolonijalnim ili socijalističkim *backgroundom*.

Što se tiče Balkana, u bivšoj Jugoslaviji religija je zvanično bila denuncirana pa i sankcionirana, ali se nezvanično - do određene razine - prihvatala i tolerirala, za razliku od Albanije, gdje je svaka vrsta vjerske aktivnosti pa čak i privatnog prakticiranja vjere, u periodu od 1967. do 1990., bila zvanično najstrožije zabranjena. Bosanski muslimani i u ovom kontekstu predstavljaju zaseban slučaj i zbog toga što su bili jedina nacionalna skupina u bivšoj Jugoslaviji koja nije imala svoju nacionalnu republiku, nego su većinski živjeli u multietničkoj i multireligijskoj Bosni i što će - i još uvijek ima - znakovite posljedice ne samo u vidu teritorijalnih aspiracija susjednih Srbije i Hrvatske, te posljedičnih agresije i rata. Bosanski muslimani nisu imali ni priliku pritvrditi "krvnu vezu" između nacije i teritorije poput ostalih naroda/nacija bivše Jugoslavije, jer je njihov status utvrđivan i potvrđivan u složenom, dramatičnom i traumatičnom procesu u kojem su imali priliku izjasniti se kao Srbi ili Hrvati, neopredijeljeni, Jugosloveni ili pak kao "muslimani" u statusu nacionalne manjine, te konačno kao "Muslimani", autentičan i legitiman nacionalni korpus.

Postmodernistički poremećeno i dislocirano poimanje pojma identiteta kazuje nam da postoji mnogo razloga zašto se ne možemo osjećati komotno i sigurno u svome vlastitom "ja". A šta je svrha identiteta ako nije osiguravanje sigurnosti?

Tvrdnja da identitet ima ikakve veze sa uniformnim/uniformiranim izgledom, zajedničkim osjećajima, pa čak i sa istim skupnim ili kolektivnim nazivljem, potpuna je besmislica.

U bivšoj Jugoslaviji religijska pripadnost je bila jedan od ključnih faktora u definiranju nacionalnog identiteta, te je umnogome doprinijela općoj konfuziji u tom kontekstu; Hrvati su većinski rimokatolici, Srbi pravoslavni, a jugoslovenski/bosanski muslimani sljedbenici sunnitskog islama. Religijska pripadnost i identifikacija uveliko je slovila - i slovi - kao dio kulturnog identiteta, bez obzira na privatni stav individue prema religiji. Uprkos svim nastojanjima jugoslovenske komunističke partije da umanji značaj i ulogu vjere na državnoj razini, što se provodilo na razini svakodnevnog življenja, "muslimanski" identitet u bivšoj Jugoslaviji bio je snažno vjerski konotiran i to iz dva osnovna razloga: prvi, iako se pojam "Musliman" (sa velikim "M"), koristio kao nacionalno ime/naziv, pojam "musliman" (sa malim "m"), označavao je pripadnika vjere/vjernika, te ova semantička i teorijska distinkcija nikada u stvarnosti nije zaživjela, a kamoli stekla popularnost, jer su se i sekularni Muslimani poimali kao - ili, u najboljem slučaju, kroz - vjersku pripadnost. drugi, bosanski muslimani su autentičan, starosjedilački bosanski narod koji su islam prihvatali u periodu od četrnaestog do šesnaestog stoljeća, od kada, otprilike, traje i proces njihovog osporavanja kao nacije te, posljedično, i osporavanja njihovog prava na vlastitu zemlju/državu na teritoriju na kojem većinski žive. Danas je pojam "Musliman" zamijenjen pojmom "Bošnjak", čime su, istina, izbjegnute religijske konotacije u narodnom/nacionalnom nazivu, ali je zato upravo ovaj pojam postao predmetom brojnih drugih kontroverzi.

Imajući na umu mnoštvo socio-kulturnih kontekstualnih okvira unutar kojih se formiraju pojedinačni i kolektivni identiteti, središnje i ključno pitanje nije: "Je li moguće govoriti o jedinstvenom ili makar zajedničkom muslimanskom identitetu balkanskih muslimana?" jer je odgovor na njega očigledan: "Nije!" Na Balkanu se odavno, a odskora ni u Bosni i Hercegovini, ne može govoriti o jedinstvenom islamskom/muslimanskom identitetu. Različita nacionalna zaleđa i naklonjenosti zemlji porijekla, etničkoj ili nacionalnoj skupini pa čak i političkim idejama, predstavljaju nesavladivu

prepreku čak i teorijskom identificiranju svih balkanskih muslimana. Islam je, sviđalo se to nekom ili ne, uprkos načelu "jedan Bog, jedan Poslanik, jedan Kur'an i jedna kibla", duboko i gotovo nepomirljivo fragmentirana vjera i to, isključivo temeljem različitih tumačenja islamskog Vjerozakona. Ta tumačenja su, u svome razmimoilaženju, otišla tako daleko da ono što je za jednu skupinu muslimana najpohvaljenije djelo u smislu pokornosti Bogu, za drugu predstavlja svetogrđe i blasfemiju.

Ako se socio-kulturni kontekst protumači kao skup praksi određene skupine koje su u bliskoj vezi sa zajedničkom/kolektivnom historijom, tradicijskim i tradicionalnim vrijednostima, stavovima i mišljenjima, vjerovanjima i normama..., različitost nacionalnih identiteta balkanskih muslimana i njihov respektivni odnos prema svojim zemljama/državama zadugo će biti prepreka čak i spomenu jedinstvenog identiteta odnosno zajedničke identifikacije. Nameće se ključno pitanje: "Mogu li - hoće li, žele li uopće - Bošnjaci kao narod/nacija prevazići vjersku konotaciju svoje nacionalne identifikacije i u svome narodnom/nacionalnom identitetu?" Ovo pitanje, koliko god bilo problem Bošnjaka napose, i koliko god ga sociološki, kulturološki, ili bilo kako drukčije konotirali, na praktičnoj ravni skrbi puno više znakovitosti nego što se to čini na prvi pogled, osobito s obzirom na činjenicu da neki trendovi unutar bošnjačkog nacionalnog korpusa sugeriraju sasvim druge nakane utjecajnih krugova. Naime, gotovo kao "javna tajna" slovi činjenica da unutar bošnjačkog nacionalnog korpusa postoje veoma jake i utjecajne skupine i pojedinci koji insistiraju na 1. pan-bošnjaštvu kao pandanu i legitimnog nasljedniku nekadašnjeg pan-islamizma, 2. jedinstvenoj identifikaciji svih muslimana bivše Jugoslavije (izuzev kosovskih Albanaca) kao Bošnjaka, te 3. identifikaciji uvezenih, neautentičnih, bošnjačkom tradicijskom i tradicionalnom umu potpuno stranih vidova nacionalizma zakrivenih kao "čisti (u zadnje vrijeme, sunnitski) islam" sa "pravim bošnjaštvom". Koliko god se ovakve ideje predstavljale i promovirale kao napredne, dalekosežne i vitalne za biološki i nacionalni bošnjačkog naroda i nacije, pogubnost njihovih posljedica vidljiva je već na prvi pogled. Najbezazlenija i najpovršnija posljedica je odricanje velikog broja Bošnjaka od vlastitog identiteta zbog mogućih - i izvjesnih - poistojećivanja

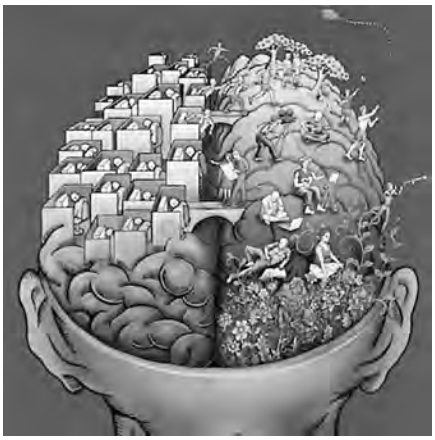

Kulturološka kompleksnost bivše Jugoslavije, blizu pedeset godina komunističke indoktrinacije i represije, te perfidne ali i dobrovoljne asimilacije i integracije uzelo je svoj danak: osamnaest godina poslije rata pripadnici najbrojnijeg naroda u Bosni i Hercegovini još nisu sasvim sigurni šta doista znače ili označavaju pojmovi "Bosanac", "Bošnjak" i "musliman", pa ni "Europljanin"!

sa nepoželjnim identifikacijama, čime se, prije svega umanjuje broj, ali i pravo na vlastiti nacionalni identet bez nametnutih ili sugeriranih, a neželjenih identifikacija.

*

Utjecaj odrednica socijalnog življenja na formiranje ili definiranje ili izražavanje nacionalnog, etničkog ili vjerskog identiteta znakovito reduciraju izbor, kako individui u njenom osobnom traganju za vlastitim identitetom, tako i skupini, zajednici ili kolektivitetu u njihovom traganju za kolektivnom identifikacijom. Osobna iskustva uvjetovana su mnoštvom diskursa kojih smo dio i koji su dio nas. To uopće ne znači da širi socijalni kontekst i utjecaj ne uvećava odnosno ne širi našu mogućnost samopoimanja i samorazumijevanja, nego je mogućnost djelovanja i interveniranja ograničena složenim procesima socijalne samoizgradnje koji su joj prethodili. Zanimljivo je u kolikoj je mjeri samo pedesetak godina zvaničnog sekularizma na teritoriju bivše Jugoslavije doprinijelo načinima poimanja, razumijevanja i ispoljavanja subjektivnog shvatanja vlastitog i kolektivnog identiteta, naročito kod Bošnjaka.

Iako su mnoge kategorije sa kojima se ljudi identificiraju često samo retoričke, političke ili analitičke, "islam" i "musliman" s jedne strane, nisu ništa od toga, a sa druge jesu sve nabrojano i mnogo više. "Islam" (predanost Bogu), kako god da se tumači, jeste suština muslimanskog vjerskog iskustva, ali "musliman", u upotrebnom kontekstu, može predstavljati odrednicu u smislu različitih subjektiviteta (zemlje porijekla, nacionalnosti, imena...), njihovu najiskreniju i najdublju intimu, dok za druge predstavlja jedini mogući i postojeći identitet, nacionalno opredjeljenje pa čak i politički program. Potrebno je uspostaviti "dijalog" između pripisanog/pritvrđenog identiteta i praktične etničke pripadnosti, uz naporedo istraživanje uloge socijalnih i historijskih agenasa koji utječu na formiranje osobnog i kolektivnog identiteta.

Bosanski muslimani su prilično slikovit primjer. Komisija Ujedinjenih nacija za izbjeglice u svome izvještaju iz 2003. godine kaže da je od 2,2 miliona prognanih i prisilno raseljenih - od oko četiri miliona stanovnika Bosne i Hercegovine - za vrijeme agresije na ovu zemlju (1992-1995.), najveći broj muslimana, te je stoga logično da se

Tragično pojednostavljene predstave o islamu i muslimanima danas dominiraju ne samo umovima konzervativnih i nedobronamjernih, nego i umovima velikog broja muslimana u svijetu, naravno i na Balkanu. Zanimljivo je da takvu, homogeniziranu i kondenziranu, sliku jednako koriste i radiklani, mahom izmanipulirani ili manipulatori među muslimanima ali i utjecajne skupine u svijetu drugih i drukčijih vjeronazora, kako bi tu vrstu "islama i muslimana" prikazali jedinim, pravovjernim i meritornim islamom i muslimanima.

oni smatraju najvećim žrtvama rata na prostorima bivše Jugoslavije, ali i narod kojem je i Zapad učinio najveću nepravdu. Iako je u bivšoj Jugoslaviji najbrojniji bosanski narod bio priznat kao nacionalna skupina pod nazivom "Muslimani", ovaj pojam nikada nije odvojen od čisto vjerske konotacije, bez obzira radilo se o prakticirajućim muslimanima ili pak, ne. O tome vjerovatno ponajbolje govori spomenuta brojka koja se odnose na posljedice (neki bi rekli, rezultate) posljednjeg rata o stotinama hiljada ubijenih i prognanih "muslimana". Kulturološka kompleksnost bivše Jugoslavije, blizu pedeset godina komunističke indoktrinacije i represije, te perfidne ali i dobrovoljne asimilacije i integracije uzelo je svoj danak: osamnaest godina poslije rata pripadnici najbrojnijeg naroda u Bosni i Hercegovini još nisu sasvim sigurni šta doista znače ili označavaju pojmovi "Bosanac", "Bošnjak" i "musliman", pa ni "Europljanin"!

Zanimljivo je da stanovnici Albanije - Albanci - nemaju taj problem. Oni su, za vrijeme komunističke diktature Envera Hoxhe, vjerski identitet smatrali svojevrsnim pasivnim otporom iznimno surovoj komunističkoj autokraciji, tako da su u njihovom slučaju vjera i vjerska pripadnost imali više političku nego duhovnu funkciju. Tendencija koju teoretičari opisuju "etničkom i nacionalnom naklonjenošću uz naporedo (ili posljedično) udaljavanje od vjere" jedan je od najvjerovatnijih razloga za već poslovičnu albansku privrženost naciji na uštrb vjere. Albanci su svjesni vjerskog dijela svoga identiteta, ali ne mogu domisliti šta bi vjera trebala imati sa nacijom (ili etnicitetom) te zašto bi vjersko opredjeljenje trebalo uvjetovati bilo kakve etničke sličnosti i solidarnost. U tom smislu, kada su Kosovari, kao izbjeglice, počeli stizati u Albaniju, premda oba naroda ne samo da govore istim jezikom, nego su i iste "krvi", Albanci su ih smatrali strancima. Međutim, bez osjećaja "jednog jezika, jedne krvi, jednog naroda". Isto vrijedi i za Srbe koji su u toku ili poslije rata u bivšoj Jugoslaviji prebjegli u Srbiju; bosanske Srbe tako još zovu Bosancima. Slično vrijedi i za hercegovačke Hrvate u Hrvatskoj. Ali ne i za značajan broj bosanskohercegovačkih Srba i Hrvata koji se iz nekog razloga osjećaju pripadnicima "matičnih zemalja" na privremenom radu u Bosni i Hercegovini. Međutim, i među Bošnjacima žive sve brojnije skupine ljudi, mahom mladih, koji se osjećaju svim i svačim, samo ne Bošnjacima: od kozmopolita i Europljana do onih koji čak i u svoj maternji jezik ubacuju "ajnove" i "gajnove" da bi zvučao što arapskije, a koji neće da imaju ništa ni sa bosanskim muslimanima, a kamoli Bošnjacima. O ovim skupinama, ponavljam, već brojnim i sve brojnijim, čini se, gotovo niko i ne razmišlja, a kamoli da se bavi.

Jednoj skupini savremenih Bošnjaka događa se nešto što još nema ime, a što su primijetili gotovo svi svjetski fenomenolozi. Naime, nakon 11. septembra 2001. godine, muslimani u Sjedinjenim Državama smatrani su homogenom skupinom, na prvi pogled prepoznatljivoj uglavnom po boji kože i načinu oblačenja. Silno želeći izbjeći bilo kakvu identifikaciju i etiketiranje (fundamentalizmom, fanatizmom i nasiljen), veliki broj ljudi se na svaki raspoloživi način distancirao od svega po čemu bi mogli biti smješteni u bilo koju od spomenutih kategorizacija koje su najčešće spominjane u kontekstu "rata protiv terora". Isti proces - ali u oba smjera - danas se događa i u Bosni i Hercegovini. Dvije skupine - ne znamo kako bi ih nazvali, a da nazivnik obuhvati potpunost njihovog načina ponašanja - nipošto ne želeći biti na bilo koji način uzajamno identificirane, doslovno bježe jedna od druge. Jedni bježe u potpunu vesternizaciju, globalizaciju, integraciju i asimilaciju, dok drugi bježe u primitivni, neprijatni, uvredljivi i neprihvatljivi ekstremizam. Niko od njih ne shvata da time sebi u bliskoj, a svome potomstvu u doglednoj budućnosti, čine nepopravljivu štetu: potpuni gubitak bošnjačkog identiteta. Naravno, ne treba zanemariti ni treću skupinu, koja monopoliziranjem i prisvajanjem prava na sve bošnjačko jednako negativno tjera Bošnjake od samih sebe.

Iako će trebati malo vremena da to postane dio individualnog identiteta, a malo više i osobnog ponosa i časti, pojam Bošnjak obuhvata i ne isključuje niti jedan od individualnih, željenih ili samoodabranih identiteta. Bošnjak je istovremeno i stanovnik svijeta, i Europljanin, i Bosanac..., ali svjestan sebe i vremena i prostora u kojem živi. ■

Iz neobjavljene knjige
Nacionalni i vjerski preporod (kod) Bošnjaka

centar za urgentnu medicinu

Piše: **Filip Mursel Begović**

Šljem: nacionalna kapa svih Bosanaca

Uvjereni smo da u Bosni postoje indijanski rezervati - pale se vatre, plešu se obredni plesovi i pije se vatrena voda od koje čovjek poludi. Ima tri plemena, razlike su u ratničkim bojama na njihovim licima i u tome kako se odnose prema Nebu: proklinjući ga jedni zavijaju kao vuci, jedni kao pseta, treći kao hijene.

Mi Hrvati i kada smo veliki - radimo protiv sebe! Mi Srbi kada smo mali i tuđe nam je premaleno! Mi Bošnjaci i kad ne volimo, svoju sliku ljubimo! A pogledaj kako se Hrvati za svoje znaju založiti! A vidi kako Bošnjaci znaju biti zajedno! A tek Srbi, oni nikad ne spavaju, a kada spavaju sami sebe sanjaju. Svi Hrvati su ustaše, svi Bošnjaci su balije, svi Srbi su četnici, jednako misle i imaju jasan "samoljubivi" cilj! Ima i podkategorija: neokomunista, neotitoista, fašista raznih fela, fundamentalista, radikalnih ateista i sekularista, islamofoba, masona, pedera, špijuna i tuđih pijuna, plaćenika i mlaćenika prazne slame, udbaša i političkih kvorumaša, izdajnika, fukare, smutljivaca i... onih pride kojima su razni šejtanski uroci zavladali dušom.

Dokle će trajati taj neslužbeni popis stanovništva i kućanstva u BiH? Sve dok čovjek sebe iz samoga sebe ne izgna.

Ovo je ujedno, više-manje, standardna verbalna jednadžba nacionalnih reprezentacija baba narikača iz redova tri naroda BiH, okupljenih na subotnjoj kafi/kahvi/kavi gdje se čiste od buha istine koje su uvijek apsolutne i generalizirajuće. Svi za sebe misle da su najgori (postoji i verzija da su svi najbolji, ali to je drugi kut gledanja i umjesto kahve uključuje subotnju degustaciju mehke rakijetine), a onaj drugi je vazda prepredeniji, mudriji, organiziraniji, spretniji, spremniji, ujedinjeniji, odlučniji, skriveniji, jedinstveniji...

Obmanjujuć i neobičan je to put – od samonegiranja do ironične afirmacije drugoga, od melankoličnog samoumanjivanja do ekstatičnog hiperuvećavanja drugoga i na koncu opasnog generaliziranja. Narodi BiH su, s obzirom na količinu pretrpljene ratne tragedije, neki su više, a neki manje, kolektivno traumatizirani. A počesto su oni koji drže govore nad grobištima žrtava rata upravo i huškači novoga. Sva ta političko-društvena halabuka koja nas svakodnevno truje preko medija nije ništa drugo nego mahanje rukama utopljenika. On ne traži da ga se spasi, već, radeći buku svojim histeričnim vikanjem sije strah, a zanos mu ovisi o količini jauka koje uzvratno čuje. Što više tuđe patnje, to je posao uspješniji.

Treba nam dijeta: od medija, od nacionalnih narikača, vračeva, vampira, vođa, klanja, nabijanja na kolac, kostura, prijetnji, plakanja, žrtvoslovlja, ustaša, četnika, partizana, balija... jer na koncu samo je ljubav ta koja, nakon zločina, kostima žrtava može biti meka postelja. Samo narastujuća ljubav može izgraditi nešto optimistički novo.

Treba nam dijeta

Ne slažemo se da je Bosna i Hercegovina po političkoj i društvenoj situaciji kao Palestina. Isto kao što se ne slažemo da su Bošnjaci jedini europski narod koji nema svoju državu, jer, šta je onda ta Bosna i Hercegovima, pobogu. Nije li Bosna i Hercegovina zemlja u kojoj su oduvijek živjele nacionalne i vjerske različitosti. Više ili manje – uvijek je bila to što je i sada.

No, uvjereni smo da u Bosni postoje indijanski rezervati - pale se vatre, plešu se obredni plesovi i pije se vatrena voda od koje čovjek poludi. Ima tri plemena, razlike su u ratničkim bojama na njihovim licima i u tome kako se odnose prema Nebu: proklinjući ga jedni zavijaju kao vuci, jedni kao pseta, treći kao hijene. Jedni drhću od straha, drugi od srdžbe, a treći od obijesti. Onda se opet okupe i zajednički svađaju oko nekog bivola koji je previše mahao repom te je upravo izbačen iz nekog plemenskog saveza – ne bi li ga na kraju raskomadali i pojeli, svako za sebe.

Trebalo bi napokon od njih okrenuti glavu kao što okrećemo glavu od

nametljivog alkoholičara u tramvaju. Nije li to jedino što dostojanstven čovjek u zlovremenu može učiniti? Ugasiti televiziju i upaliti svijetlo. Čuvši da je se nešto strašno i grozno događa, ili da je pred nama katastrofa, rat ili sukob (što je sve prisutnije u medijima) istog trena postajemo uznemireni. Tada se počinjemo zatvarati i samosažaljevati, a uznemirenost se pretvara u depresiju i autodestrukciju. Nasuprot tome, okrivljujući za svoje probleme nekog drugog, uznemirenost se pretvara u eksplozivni bijes i mržnju.

Treba nam dijeta: od medija, od nacionalnih narikača, vračeva, vampira, vođa, klanja, nabijanja na kolac, kostura, prijetnji, plakanja, žrtvoslovlja, ustaša, četnika, partizana, balija... jer na koncu samo je ljubav ta koja, nakon zločina, kostima žrtava može biti meka postelja. Samo narastujuća ljubav može izgraditi nešto optimistički novo.

Crvenfesići – džuboks u fildžan rezervatu

Dakle, preporučivši dijetu, treba naći neku drugu zanimaciju umjesto gledanje televizije i čitanja internetskih stranica punih bijesnila i histerije. Ja ću, primjerice, uskoro otvoriti turistički biro - da zaradim za autobusnu kartu prije nego nastupi konačni bosanski kijamet. Jer, nakon medijske kontaminacije sve me više zahvaća strah da plemena ne mogu zajedno, poludit će od vatrene vode i tolikih obrednih šamanskih plesova, i ćerati će se jopet dok jedni drugima ne ućeraju. I onda će doći kauboj koji će oko rezervata postaviti žutu traku na kojoj piše: mjesto zločina, forenzika u tijeku.

Dakle, ovako zamišljam taj indijanski bosanski rezervat u mojem dijelu državnog fildžana. Uz mene će na turističkoj tabli, koja određuje pripadnost spolu, rasi i naciji, umjesto *crvenokožac* stajati *crvenfesić*. Glumit ću bega u indijanskom rezervatu. Od mene se ionako očekuje da budem živinče pa šta ne bi na tome i zaradio.

Želio bi netko da od nas sviju napravi majmune – daš nam bananu, a mi počnemo skakati. Daš nam još jednu, a mi se počnemo trljati o rešetke kaveza od miline. Daš nam treću, a mi uginemo od prejedanja jer ne znamo kada stati. Ili, ubaciš u nas jedan euro, a mi za Bajram pjevamo Hanku Paldum, ubaciš u nas dva eura a mi pjevamo Himzu Polovinu. Onda netko udari nogom u taj ljudski fildžan džuboks koji se zove Crvenfesić pa se, zavisno tko je opalio nogom, čuje francuska, srpska, saudijska, nizozemska, iranska, hrvatska, njemačka, austrijska... himna. Na koncu očekujem da me pipaju japanske, turske, američke i britanske turistkinje i čude se zašto smo narod sa licem od voska.

"Da bolje gorimo kada za to dođe vrijeme!" Eto, ja bi im upravo to odgovorio. Kada malo porazmislimo, ne pozdravljaju li naši hercegovački stećci upravo poput Indijanaca – šaka otvorena, a ruka gore. Ma, sve već ima u Bosni, ništa ne treba izmišljati. Nema više *merhaba*, jok, novi pozdrav će biti *merhowgh*.

Doista, nudi se kompromisno, ali korisno i objedinjujuće rješenje: nacionalna kapa svih Bosanaca je šljem. Bosanac uvijek sa sobom mora nositi šljem da mu na glavu ne padne klavir, ministarska šestorka, ormar pun kalendara iz 1942., da mu se ne sruči 1995 Srebrenica na glavu, Daytonski sporazum, ili tajkun sa sto tona privatizacijskog otpada.

Lajuća upala identiteta

Koliko puta sam, tražeći iskrenog sugovornika među druga dva naroda u Bosni, a koji me neće opterećivati svojom prenaglašenom nacionalnom samosvojnošću i ekskluzivizmom, naoko neodređeno priupitao: "Dobro,

Hrvat je ili Srbin je, ali kakav je...“ Odgovor koji me je upućivao da je pogodan za dijalog vazda je bio: “Ma jest Hrvat, ma jest Srbin al’ on ti je i Bosanac, i to onaj pravi, s dna kace.“

To bi ujedno značilo potvrdu da ću se susresti sa čovjekom koji je pohvaljen bosanstvom kao nečim što nije nacionalna odrednica već ukras i što meni, izjašnjenom Bošnjaku, nije suprotstavljeno i nije pokudno, već me s njime povezuje. S druge strane – čuo sam da se kaže bosanski Hrvat i bosanski Srbin – a nikada nisam čuo da netko kaže bosanski Bošnjak. Da ne ulazimo u orijentalnu filologiju koja bi trebala dokazati da su nekad svi bili Bošnjaci ili da je riječ o jezičnoj izvedenici jednog te istog – od oka bih intuitivno zaključio da je to tako jer se u bosanstvo Bošnjaka ne sumnja ni tre-

Kada se Srbinu i Hrvatu dokazuje da je ustvari Bošnjak (kako je to bilo u Osmanskom Carstvu do nacionalizacije u 19 st.) on jednako reagira kao i Bošnjak kada mu se kaže da je poturica i balija, a u stvari porijeklom Srbin ili Hrvat, odnosno, danas pripadnik nepostojećeg naroda. Dakle, reagira kao grubo uvrijeđen te još huđe i luđe uzvraća istom mjerom.

No, hajte vi to objasnite bošnjačkim samoukim novinarčićima, okupljenim oko obnoć sklepanih svebošnjačkih objediniteljskih institucija, izrijekom posve nepismenim amaterima najgore vrste, infantilnim nacionalistima, a u biti epigonima nekolicine svojih nedodirljivih vođa, pod psećom, lajućom upalom identiteta. Upravo su oni najbolji alibi za ekspanziju srpskog i hrvatskog nacionalizma koji su u

Često su oni koji drže govore nad grobištima žrtava rata upravo i huškači novoga. Sva ta političko-društvena halabuka koja nas svakodnevno truje preko medija nije ništa drugo nego mahanje rukama utopljenika. On ne traži da ga se spasi, već, radeći buku svojim histeričnim vikanjem sije strah, a zanos mu ovisi o količini jauka koje uzvratno čuje. Što više tuđe patnje, to je posao uspješniji.

na te je posve nepotrebno izvoditi dodatne pridjevke ispred tog nacionalnog imena.

Međutim, čini se da nas samo čudo Božje može spasiti od novih sukoba i dijeljenja, a to nije nimalo obećavajuće bez obzira na to što je Bog Svemoguć. Jer, poznato je, što i koliko to želiš to ti Bog daje. Pa pripazi što želiš. A podosta bosanskih Srba žarko želi RS nauštrb države BiH. Ili, još jasnije, što se Bošnjaka tiče, neće ti Bog pomoći ako si sam ne pomogneš. Eto primjera: Garašanin, Jukić, Knežević... historijske ličnosti koje neki na različite načine koriste ne bi li dokazali em kontinuitet imena Bošnjak em da su svi bosanski Srbi i Hrvati Bošnjaci – bit će da su vrijedni relikti prošlosti (barem u smislu uporišta da Bošnjak nije repa bez korijenja) ali su danas nevalidni i nerealni i nisu argument kojega bi uvažio ijedan Srbin ili Hrvat.

svojim strategijama puno ozbiljniji i promišljeniji. Uostalom, ono što se nameće kao *mainstream* desnica u Bošnjaka, to su, barem kod Hrvata oni koji djeluju na potpunim marginama društva.

O čemu je riječ – pojavom svebošnjačkih institucija tijekom 2012. godine započela je suluda kampanja u kojoj samoproglašene vođe Bošnjaka polemiziraju sa ostalim narodima u 21. stoljeću – oponašajući srpski nacionalizam iz 19. stoljeća. Bošnjački navodni *preporod,* koji je našao uporište u dijelu institucija IZ-a na teritoriju Srbije kao svojom polazišnom točkom, pa je dobio i pridjevak islamski, cijelo je stoljeće u zaostatku za suvremenim identitetima Srba i Hrvata – kako u njihovim matičnim domovinama tako i u Bosni i Hercegovini. Posvemašnjim reduciranjem bošnjaštva samo na neke Bošnjake koji su istom bili ili jesu predstavnici vjerske institucije ujedno je napravljena velika šteta vlastitom narodu– svođenje nacionalnog na vjersko. To ujedno, ukoliko se takve tendencije ne marginaliziraju kao u Hrvatskoj, znači daljnje osipanje Bošnjaka jer naprosto se svi ne osjećaju vjernicima. Uostalom, takav pristup navodne brige za Bošnjake muslimane ujedno je i skrnjavljenje islamskih principa koji ne dopuštaju bilo kakvu nacionalizaciju muslimana. Islam je naprosto univerzalan i objavljen je cijelom čovječanstvu, a ne svebošnjaštvu.

Rješenje

U svakom slučaju, svima im zajedno okrećem glavu i pritom skidam kapu, fes i francuzicu, ma sve, štogod treba, sa nadom da neću morati navući šljem na glavu. Iako, ne slažem se da je francuzica ili beretka, ona koju je na glavi nosio Alija Izetbegović, nacionalna kapa Bošnjaka. Kako nešto što se zove francuzica može biti nacionalna kapa Bošnjaka? Dobro, to je poradi slike dede Alije koji pod francuzicom bdije nad svojom nacijom i uči dove. S druge strane, fes je za većinu Bošnjaka odavno postao tek dio nacionalnog folklora. Srbi i Hrvati ga nikad nisu prihvatili jer im je predstavljao simbol turske okupacije.

Doista, nudi se kompromisno, ali korisno i objedinjujuće rješenje: nacionalna kapa svih Bosanaca je šljem. Bosanac uvijek sa sobom mora nositi šljem da mu na glavu ne padne klavir, ministarska šestorka, ormar pun kalendara iz 1942., da mu se ne sruči 1995 Srebrenica na glavu, Daytonski sporazum, ili tajkun sa sto tona privatizacijskog otpada. Može se nekim čudom Bosanac zavrtiti na mjestu, što se često događa kada se igra žmurke, pa poput zvrk hanume sam sebi pasti na glavu i onda od straha uhvati komšiju za vrat ili sam sebi uskočiti u šljem poput skočimiša. Gradska djeca, što su navodno tako fina, u šljemu mogu papati toplu supicu, a seoska djeca se u njega, jer su navodno prosta, mogu i pokakiti. Šljem je tako multikpraktičan da se preporučuje svakoj bosanskoj obitelji, a primjena mu je multietnična. ■

Dr. Suadin Strašević je prvi istraživač koji je otvorio zapečaćene kutije sa arhivskom građom K. und. K. Garnizonskog suda u Tuzli i time značajno doprinio otvaranju jednog, neopravdano zanemarenog, područja historije BiH

VOJNE OBLASTI U Bosni i Hercegovini i K. und. K. GARNIZON U TUZLI

U Bosni i Hercegovini su 1882. godine, uspostavljene oblasne komande za popunu vojnih jedinica u Sarajevu, Banjaluci, Mostaru i Donjoj Tuzli. U prostrani vojni okrug Donja Tuzla ulazila su sljedeća mjesta: grad Donja Tuzla, kotar Donja Tuzla, Brčko, Bijeljina, Zvornik, Maglaj, Gračanica, Gradačac, Derventa i Tešanj.

Po osnivanju garnizona u Tuzli u njemu je smještena bosanskohercegovačka treća regimenta. U mom sjećanju, iz sretnog i bezbrižnog djetinjstva, sačuvani su fragmenti priča moga oca rahmetli Kasima (1931.-2002). Sa dozom mističnosti i neskrivenim ponosom pripovijedao je o svom ocu, mom djedu Begi (1891.-1944.), koji je pripadao ovoj slavnoj regimenti i prošao njen ratni put. Možda je, na temeljima tih kazivanja, koje su poprimale sve značajke legende, nastajao jedan san, koji je svoj izraz našao u ovom djelu.

Autor

Piše: **Suadin Strašević**

Teritorijalni raspored

U Bosni i Hercegovini prvo su 1882. godine uspostavljene oblasne komande za popunu jedinica u Sarajevu, Banjaluci, Donjoj Tuzli i Mostaru. Teritorijalni raspored vojnih oblasti u Bosni i Hercegovini bio je sljedeći:

U vojni okrug Sarajevo ulazila su sljedeća mjesta:

1) grad Sarajevo, 2) srez Sarajevo, 3) Fojnica, 4) Visoko, 5) Rogatica, 6) Kladanj, 7) Višegrad, 8) Čajniče, 9) Travnik, 10) Jajce, 11) Foča, 12) Srebrenica, 14) Zenica, 15) Žepče, i 16) Varcar Vakuf.

Banja Luka:

1) grad Banjaluka, 2) srez Banjaluka, 3) Prnjavor, 4) Bosanska Gradiška, 5) Bihać, 6) Petrovac, 7) Cazin, 8) Bosanski Novi, 9) Sanski Most, 10) Prijedor, 11) Krupa, 12) Ključ, 13) Kotor Varoš, i 15) Bosanska Dubica.

Vojni okrug Donja Tuzla:

1) grad Donja Tuzla, 2) srez Donja Tuzla, 3) Brčko, 4) Bijeljina, 5) Zvornik, 6) Maglaj, 7) Gračanica, 8) Gradačac, 9) Derventa, i 10) Tešanj.

Mostar:

1) grad Mostar, 2) srez Mostar, 3) Stolac, 4) Nevesinje, 5) Konjic, 6) Bileća, 7) Trebinje, 8) Gacko, 9) Ljubinje, 10) Ljubuški, 11) Bugojno, 12) Prozor, 13) Livno, 14) Glamoč, i 15) Županjac.[1]

Formiranjem četiri bosanskohercegovačke regimente, svake godine je rastao broj četa. Bosanskohercegovačke trupe su 1897. godine sastojale se od četiri regimente, po četiri bataljona i jednim dopunskim bataljonom. Svaki se bataljon sastojao od četiri čete, od 1899. godine, stvarao se i dopunski bataljonski kadar sastavljen od jednog oberleutnantna, računovođe, korporala, četiri infanterista i jednog oficirskog ađutanta. Od 1891. godi-

[1] Z. Šehić, 38-39.

ne, pojedini su bataljoni bili dislocirani i nalazili su se u Beču i Budimpešti.[2]

Bosanskohercegovačke jedinice dobile su 1895. godine vojnu muziku. Tom prigodom Edward Wagnes, vođa orkestra drugog bosanskohercegovačkog puka (regimente) u Grazu, komponovao je koračnicu *"Die Bosniaken kommen"*, koja je ubrzo postala prepoznatljivo obilježje svih bosanskohercegovačkih jedinica.[3]

Austrougarski garnizon u Tuzli

U vojnom okrugu Donja Tuzla od 1882. do 1885. godine bile su formirane: 3., 7., 11., i 15. četa. U narednom periodu broj četa je rastao da bi konačno u Donjoj Tuzli bio smješten garnizon koji se sastojao od četiri bataljona po četiri čete i jednog dopunskog bataljona. U garnizonu u Tuzli nalazila se bosanskohercegovačka treća regimenta. Od 1891. godine, pojedini bataljoni mirnodopskog garnizona u Donjoj Tuzli bili su dislocirani i nalazili su se u Doboju, Beču i Budimpešti.[4]

Komandanti bosanskohercegovačke regimente u Donjoj Tuzli bili su:
- Radanovich Heinrich, obst. (1894.-1899.),
- Halbhuber Theodor, Freiherr von Festwill, obst. (1899.-1901.),
- Schneider Anton, obst. (1901.-1905.),
- Marić Karl, obst. (1905.-1907.),
- Ledl Franz, Edler von Iseberg, obst. (1907.-1910.),
- Komma Georg, obst. (1910.-1914.),
- Brenner Johann, von Flamenberg, obst. (od VII do XI mjeseca 1914.),
- Stutz Karl, obst. (1914.-1915.),
- Krause Ludwig, obstit int (od VII do VIII mjeseca 1915.),
- Tomanek Friedrich, Edler von Byerfels, obst. (od VIII do X mjeseca 1915.),
- Hofman Karl, obstiti.-obst. (od X mjeseca 1915 do I mjeseca 1917.), i
- Meissl Ernest, Ritter von, obstit.-obst. (od I mjeseca 1917 do XI mjeseca 1918.).[5]

Meissl Ernest, Ritter von, obstit.-obst. Komandant bosanskohercegovačke treće regimente od I mjeseca 1917. do XI mjeseca 1918. godine.[6]

Austrougarski garnizon u Tuzli bio je smješten u dva vojna lagera. Istočni i zapadni lager. Istočni lager nalazio se na mjestu današnje bolnice u Tuzli. U tom lageru bile su smještene zgrade Komande mjesta, Finansijska kasarna, Kršla; zatvor iz osmanlijskog razdoblja i manji broj vojnika. U zapadnom vojnom logoru, koji se nalazio na prostoru današnje Slatine, nalazile su se kasarne sa vojnicima, zatvorska zgrada i druge vojne kancelarije.[7]

Bosanskohercegovačka treća regimenta

Bosanskohercegovačka treća regimenta proslavila se u Prvom svjetskom ratu. O njoj je Pero Blašković napisao knjigu "Sa Bošnjacima u svjetskom ratu". O knjizi Schacinger je napisao sljedeće:

"Nijedan spomenik od kamena ne podsjeća na postojanje nepobijeđene Bosanskohercegovačke pješadijske regimente br. 3. Tek jedna knjiga napisana rukom hauptmanna Pere Blaškovića koji je čitav rat pripadao toj smjeloj regimenti. Najprije kao četni, a poslije kao bataljonski zapovjednik. Pri kraju rata, imao je zadatak da odvede u zarobljeništvo najveći dio Bh. pj. r. 3. Ostao je zauvijek vezan za tu izvanrednu bošnjačku regimentu. "Sa Bošnjacima u svjetskom ratu", tako se zove ta knjiga, iskrena, bez uljepšavanja, knjiga na čast Bošnjacima Bh. pj. r. 3. Izdana je 1939. godine u Beogradu, odavno je izvan prodaje. Vrlo malo ljudi je posjeduje i čuvaju je kao oči u glavi, slučajno je našavši u antikvarnici ili je kupivši na pijaci. Bila je dragocjena svakome kome stari Bošnjaci mnogo znače".[8]

Da je učeni Schacinger imao pravo potvrđuje i moje iskustvo. Dugo vremena sam tragao za tom knjigom i neočekivano je pronalazim u Živinicama, kod uličnog prodavača starih knjiga i novina, gospodina E. Berberovića. Knjigu je lično poklonio autor P. Blašković 1939. godine, njegovom djedu, koji je također bio vojnik treće regimente, o čemu govori i posveta.

U toku srdačnog razgovora sa gospodinom E. Berberovićem, niz njegovo lice, poteklo je nekoliko suza. Bio sam ganut i istovremeno ohrabren činjenicom da je sjećanje na ovu slavnu regimentu kod starih Bošnjaka još uvijek živo. Knjigu sam posudio na čitanje i nisam je ispuštao iz ruku.[9]

Bosanskohercegovačka treća regimenta, u vrijeme Prvog svjetskog rata, nije izgubila nijednu bitku. Zapovjed-

---

2 W. Schacinger, 16-17.

3 Z. Šehić, *Vojno ustrojstvo Bosne i Hercegovine,* 625-627., u: I. Huseinović, Dž. Babić, *Svjetlost Evrope u Bosni i Hercegovini*, Buybook, Sarajevo 2004, 625.

4 W. Schacinger, 16-17.

5 *Ibid*. 319.

6 P. Blašković, *Sa Bošnjacima u svjetskom ratu*, Beograd, 1939, 77. Stranice sa slikama u Blaškovićevom djelu nisu numerisane, stoga mi navodimo najbližu stranicu, (op. aut.).

7 D. Trifković, *Tuzlanski vremeplov*, Pres kliping Beograd, Beograd 1981, 67.

8 W. Schacinger, 296. P. Blašković, u svom djelu, Bošnjacima naziva sve vojnike u regimentama iz Bosne i Hercegovine, bez obzira na njihovu konfesionalnu pripadnost, (op. aut.).

9 Godine 2000. u Beču je objavljen reprint izdanja Blaškovićevog djela, ali čitanje orginalne knjige, sa požutjelim stranicama i izblijedjelim fotografijama, te sa zabilješkama ranijih čitalaca; na marginama slova, dalo je posebnu čar ovome istraživanju, (op. aut.).

nik u ovoj regimenti Pero Blašković, u svojoj knjizi, navodi sljedeće: "O svojim vrlim vojnicima i ratnim drugovima Bošnjacima moram kazati da su bili među najboljim vojnicima svijeta. U životu me pratila sreća. Zaista je sreća da sam poslije tolikog ratovanja izvukao živu glavu, a velika je sreća i to, što cijelog rata nisam mijenjao jedinicu, nego sam uvijek ratovao sa istim momcima iz bh 3. Tuzlanskog okruga koji su bili dobri, hrabri i uzorno disciplinirani. Moji zapisi žele postaviti skroman spomenik vojnicima bosanske treće, sa kojima sam prošao malo dobra, a mnogo zla". Usljed općeg sloma 1918. godine, zapovjedniku Blaškoviću, pripala je obaveza da najveći dio regimente odvede u italijansko a zatim u francusko zarobljeništvo. Vojnici su se vraćali kućama i nekoliko godina poslije završetka rata. Oni vojnici, koji nisu pali u zarobljeništvo, u organizovanom transportu vratili su se u Tuzlu noću, a da ne nastanu kakve nezgode javljeno im je kako je najbolje da se ratnici sa talijanskog ratišta neopaženo raziđu svojim kućama.[11]

Vojnici u bosanskohercegovačkim jedinicama su tokom Prvog svjetskog rata primili brojna odlikovanja i zlatne medalje za hrabrost.[12]

Odlazak bosanskohercegovačke treće regimente u Prvi svjetski rat

Donosimo autentično svjedočenje P. Blaškovića o podizanju ratne rezerve u Tuzli i polasku regimente u Prvi svjetski rat. Blašković, u svom djelu, navodi sljedeće:

"...Poslije pola sata ušao je u kafanu moj "Taskorporal" i donio mi rezervnu zapovijest prema kojoj sam imao otputovati iz Budimpešte zorom idućeg dana sa 18 oficira i 172 podoficira u Tuzlu po ratnu regimentu... U to sam vrijeme bio komandant podoficirske škole i zamjenik komandanta 16. kompanije. Odmah sam pohrlio u gornju kasarnu, predao kompaniju, raspustio školu i uputio se u svoj stan da se spremim na dugi put – duži nego što sam mogao naslutiti. U zoru 27. VII izveo sam iz naše kasarne najelitniji odred naše regimente. Osamnaest mladih oficira određenih za osamnaest transporta iz Tuzle u Budimpeštu i gotovo sve podoficire, koje je regimenta imala. Preko noći svi su dobili novu novcatu "hecht-grau" uniformu i bila je prava milina pogledati kako te šarže Bošnjaka visokog i uspravnog rasta te lijepog držanja, marširaju uz zvukove najbolje peštanske muzike prema Jozsef kolodvoru. Prozori su se otvarali, snene su glave provirivale, žene su odmah bacale cvijeće...

U Tuzli je bila vreva i vašar. Kod kadera (dopunska komanda, vojni okrug, op. aut.) sam našao aparat nedorastao za teški zadatak. Posao je bio opsežniji nego kod drugih kadera zbog daleko većeg broja vojnika, a morali su ga svladati malobrojni i slabi oficiri sa još slabijim podoficirima. Odziv je bio uzoran, pošto se na prvi poziv prezentiralo 14. 000 vojnika. Uspjeh je pokazao da je upravni aparat u Bosni bio vrlo jak. Svi su došli u nedjeljnom odijelu i u lijepom redu... Transporti su odlazili u redu, samo je bio mali zastoj u Bos. Brodu zbog pretovara iz jednih vagona u druge... Sa posljednjim sam transportom pošao i ja ispraćen od gradonačelnika, okružnog poglavara i svih svećenika regimente i javio sam se 5. VIII u Budimpešti kod regimentske komande, pošto sam izvršio zapovijest. Cijela je ratna regimenta bila na okupu, a drugog je dana prije podne određen polazak na ratište."[13]

K. und. K. vojni lager u Tuzli (Kolekcija akademika prof. dr. Envera Mandžića)

Zgrada vojne pošte i telegrafa u Tuzli. Sagrađena je 1907. godine, po projektu Vilchema Dvoržaka.[10]

[10] I. Huseinović, Dž. Babić, 163. Vidjeti: M. Škoro, *Pozdrav iz Bosne i Hercegovine*, Dom, Sarajevo, štampa Koraton Ljubljana, Slovenija, (recenzija potpisana 2009. godine), knjiga 1., bez godine izdanja, 251.

[11] P. Blašković, 6-7.

[12] Više o tome vidjeti u: Z. Šehić, 298-300.

[13] P. Blašković, 78-80.

Prvo ratište na koje je regimenta upućena bio je front u Srbiji, gdje je vodila bitku kod Šapca. Zatim su uslijedili drugi frontovi i mnoge bitke: Lwow, Karpati, Užok, Dubidža, Wojčin, Galicija, Ikwa kod Sopanowa u Wolchyniji, Brody-a, Wysocko, Žwyžyn, Pienaka, Bukovina, Lamon, Montello, Soča...Valja nam ovdje posebno spomenuti dvije velike rijeke: Dnjestar na ruskom ratištu i Piavu na italijanskom frontu.[14]

Priznanje grada Tuzle bosanskohercegovačkoj trećoj regimenti

Na teškom Istočnom frontu, bosanskohercegovačkoj trećoj regimenti i zapovjedniku Peri Blaškoviću, stiglo je priznanje grada Tuzle, odakle je i potjecala regimenta. Akt grada Tuzle potpisao je načelnik Tuzle Osman Vilović. P. Blašković donosi tekst priznanja:

"Komandi c. i kr. bos. herc. pješačke pukovnije br. 3.

Bojna pošta br. 648.

U smislu zaključka gradskog zastupstva od 19. septembra 1917. stavka 1, čast je potpisanom poglavarstvu u prilogu poslati p. n. po izaslanim vojnicima pukovnije, spomenicu od 5. novembra 1917. pod brojem 3378, da je izvoli uručiti c. i kr. kapetanu Peri Blaškoviću, piscu brošure "BH 3", a osim toga 100 primjeraka oglasa, da ih izvoli p. n. podijeliti pukovniskim odjeljenjima. Primjećujem da je gradska općina poslala ove odštampane oglase u većem broju svima gradskim općinama u vojnoj oblasti pukovnije, sa pozivom da ih pribiju po gradovima i selima, i da preduzmu akciju za sabiranje priloga onome fondu udova i siročadi, kojem je pisac namijenio čist prihod brošure, a isto tako poslani su ovi oglasi i listovima u Sarajevu i Zagrebu da ih objelodane. Ovom prilikom napominje se, da će se u godini 1917/1918. osnovati u Tuzli 2 sirotišta sa školom za djecu palih junaka iz tuzlanskog okružja. U tu je svrhu gradska općina već otkupila zgodan realitet na periferiji grada sa prostranim zemljištem za 40. 000 K, a Zemaljska vlada odlučila je potrošiti oko 80. 000 K za adaptiranje i podizanje zgrada za ova sirotišta samo u početnom vremenu, a docnije će u sporazumu sa općinom oba sirotišta proširiti i uređivati prema potrebi.

Po gornjem zaključku gradskog vijeća, čast je potpisanom poglavarstvu također poslati p. n. po Gefreiteru Orhanu Šehiću, 30. 000 komada cigareta "Bosna", da ih p. n. izvoli po svojoj uviđavnosti podijeliti gospodi oficirima i vojnicima pukovnije, u znak našeg zadovoljstva na junačkom držanju naše hrabre pukovnije. Ovim skromnim darom dakazujemo ujedno svoju blagodarnost, koju dugujemo c. i kr. kapetanu Peri Blaškoviću radi spomenute brošure, u kojoj je ovjekovječio junaštvo naših vojnika, i time podigao ponos nas sviju ovamo na domu, jer su ti hrabri vojnici naša krv, naša braća i djeca.

Osim ovoga skromnoga dara znaće gradska općina odužiti se prvom prilikom svojoj hrabroj pukovniji i na drugi način.

Na koncu primjećuje potpisano poglavarstvo, da su izaslani vojnici morali svoj dopust prekoračiti i ostati u Tuzli sve do danas, pošto su čekali na dozvolu Zemaljske vlade za izvoz cigareta. Neka p. n. ovo izvoli uzeti na znanje sa molbom poglavarstva da vojnici ne bi snosili nikakovih rđavih posljedica radi prekoračenja dopusta.

Čast je potpisanom poglavarstvu isporučiti iskrene pozdrave cijelom oficirskom zboru, a također i vojnicima pukovnije.

Gradski načelnik Vilović s. r.

U spisu spomenuti oglas sadržao je i sljedeće:

Junaštvo naše braće i sinova tuzlanske vojne oblasti u ovom svjetskom ratu, opisao je i sa dubokim poštovanjem prema našem narodu u narodnoj pjesmi opjevao c. i k. kapetan Pero Blašković, koji od početka rata dijeli sudbinu sa našom braćom i sinovima na fronti u ratnom drugarstvu. Čist prihod ove knjige, koja je dragocjen dokaz naše junačke sadašnjosti, namijenjen je fondu za udove i siročad 3-će bosansko-hercegovačke pukovnije. Iz zahvalnosti prema ovome plemenitom djelu, poslala je gradska općina u Tuzli piscu knjige spomenicu ovoga sadržaja:

Visokoblagorodnom gospodinu
Peri Blaškovići
c. i kr. kapetanu

Zastupstvo okružnog grada Tuzle primilo je sa najvećim zadovoljstvom Vašu brošuru pod natpisom "BH 3", u kojoj ste sa jedrim osjećajima opisali, opjevali i ovjekovječili junačka djela sinova Bosne i Hercegovine tuzlanske vojne oblasti u ovom krvavom svjetskom ratu, i zaključilo je jednoglasno, da Vam se ispred grada Tuzle izrazi ovim načinom najsrdačnija hvala i priznanje. Gradsko zastupstvo i građani grada Tuzle ponose se ovim lijepim djelom, jer im služi na čast kada pročitaju iz opisa i stihova Vaše Viso-

Mobilizacija ratne rezerve bosanskohercegovačke treće regimente u vojnom okrugu Tuzla (P. Blašković, 346.)

[14] Vidjeti djelo P. Blaškovića.

koblagorodnosti, kako su se naši sinovi hrabro ponijeli u borbi za svog Uzvišenog Vladara i za svoj Dom, time zadužili naš narod dubokom zahvalnošću i osvjetljali obraz svojih junačkih djedova i pradjedova. Zahvaljujući na tome svojim sinovima, sa ponosom slobodno je gradsko zastupstvo grada Tuzle u prvom redu zahvaliti i čestitati oficirskom zboru naše junačke pukovnije i Vašoj Visokoblagorodnosti na sjajnom vođstvu u borbi i na dosadašnjim trajnim primjerima slave i junaštva. Kao izraz duboke zahvalnosti, šaljemo Vašoj Visokoblagorodnosti i svoj našoj braći i sinovima, koji su pod Vašim vođstvom najsrdačnije pozdrave.

Gradski načelnik. Vilović s. r.

Gradski podnačelnici: Ante Banović s. r., Vlajko Maksimović s. r.

Gradski vijećnici: H. Jakub Begić, Lazo R. Jovanović, Zejnil Muharemagić, Hasan Pašić, Lazo Ristić, Ahmedbeg Sijerčić, Andrija Štitić, Herman Wiesler.

Potpisano gradsko poglavarstvo, iznoseći ovo u javnost, poziva naš narod da pomogne plemenitu misao c. i k. kapetana Pere Blaškovića; da naručuje knjige kod pisca i obilatijim novčanim prilozima pomogne spomenuti fond".[15]

[15] *Ibid.* 345-347.

Vojnik, izviđač, bosanskohercegovačke treće regimente (P. Blašković, 271)

Austro-Ugarska je uspostavila četiri vojne oblasti u Bosni i Hercegovini i to: Sarajevo, Banjaluka, Donja Tuzla i Mostar. U njima su smještene bosanskohercegovačke regimente koje su dobile imena po brojevima, tako je u Tuzli bila smještena bosanskohercegovačka treća regimenta.

Garnizon u Tuzli sastojao se od dva vojna lagera istočnog i zapadnog. Na jednoj od rijetkih fotografija iz tog vremena, u zapadnom vojnom lageru, uočavamo kasarne sa vojnicima i druge prateće vojne zgrade.

O bosanskohercegovačkoj trećoj regimenti i njenom ratnom putu, u vrijeme Prvog svjetskog rata, govori rijetka knjiga P. Blaškovića, koja je dugi niz godina bila dostupna rijetkim kolekcionarima i istraživačima. Regimenta je za svoje ratne zasluge dobila i priznanje grada Tuzle 1917. godine.

Oskudnost izvora iz tog razdoblja i potisnutost Blaškovićeve knjige ili njena nedovoljna afirmisanost, nameću utisak da se, u trajanju od više decenija, radilo o zaboravljenoj ili "zabranjenoj" historiji. Politički i vojni slom Austro-Ugarske očigledno je nametnuo druge ili drugačije istraživačke teme predstavljanja historije kao dijahrone slike svijeta uz često projektovanje svijesti. Ako pretpostavimo, da se Austro-Ugarska održala i poslije 1918. godine, danas bi možda u centru Tuzle stajao spomenik regimenti, a Blaškovićevo djelo bi doživjelo na desetine izdanja.

U oba slučaja, znanost bi mogla pokazivati slabosti. Stoga se mi oslanjamo, u ovom istraživanju, primarno, na arhivske dokumente koje prikupljamo, analiziramo, odabiremo, naučno vrednujemo, komentarišemo, sve u cilju da se neophodni historijsko-pravni okvir i kontekst, te slika Garnizonskog suda u Tuzli, predstavi na temelju pouzdanih historijskih činjenica.

PROPISI ZA K. UND. K. VOJNIKA

U arhivskoj građi Fonda Garnizonskog suda u Tuzli, pronašli smo vojnu knjižicu na ime Vatroslava Oreškovića iz 1903. godine. Vojna knjižica, poslije uobičajenih podataka koji se odnose na ime vojnog obveznika, sadrži sljedeće vojne propise za *K. und. K.* Vojnika:[1]

Podaci iz vojne knjižice

"Propisi za neaktivnog vojnika, uopće:

1. Vojnička iskaznica (pasoš) služi neaktivnomu vojniku kao iskaz o njegovu vojnom odnošaju te kao dokaz, da je zadovoljio propisom o prijavljivanju. Vojničku iskaznicu imade vlastnik osobno držati u sigurnoj pohrani i prigodom svake prijave pokazati predstojniku občinskomu. Vojnik ne smije niti promijeniti sam vojničku iskaznicu, niti dozvoliti, da to učini nepozvana osoba; ako je to ipak, učinjeno tad imade on to prijaviti pismeno ili ustmeno političkoj vlasti kotarskoj od boravišta i predložiti iskaznicu (pasoš). Ako vojnik izgubi vojničku izkaznicu ili ako se iskaznica ošteti na način, da će svojoj svrsi odgovarati samo nedovoljno, imat će se vojnik poradi toga, da dobije drugu izkaznicu, odmah obratiti ustmeno ili pismeno na političku vlast kotarsku boravišta te u isto doba položiti cijenu koju stoji vojnička providiti izkaznica. Vojnička izkaznica ne može se smatrati kao izprava putna, s toga imade svaki vojnik, ako kani kadagod na put, sebe potrebitom putnom izpravom snadbiti.

2. Neaktivnomu vojniku nije dopušteno, da nosi vojničku odoru (uniformu) ili samo pojedine komade uniforme (kao n. pr. poljsku kapu). Ako li mu se onda, kad prelazi u neaktivni odnošaj, dade vojnička uniforma, tad mu je dopušteno, poslužiti se istom samo do onda, dok prispije u svoje boravište, zatim kad ide pod barjak.

3. Neaktivnomu vojniku nije dopušteno, da stupi u inozemske vojničke službe.

Podređenost:

4. Neaktivni vojnik podčinjen je u svih svojih građanskih odnošajih, a tako isto i u stvarih kaznenih ili redarstvenih građanskim sudovom i oblastim, te samo u stegah, izvirućih iz zakonito obrazložene vojne dužnosti i potrebitih za držanje u očevidnosti, nadležnim vlastim očevidnosti. Svi podnesci (prošnje, pritužbe) u vojničkih stvarih službeno imadu se-na koliko se ne prikažu na priglednoj smotri-uručiti kod nadležne kotarske

[1] JU Arhiv Tuzlanskog kantona (nadalje: Arhiv TK), Fond Granizonskog suda Tuzla, (nadalje: Fond GST), *K. u. K. Garnisonsgericht* Tuzla, *Faszikel* IV 20-16., 1909., vojna knjižica na ime Vatroslava Oreškovića, broj glavnog lista 439, rođen 1882. godine, Otočac, Lika Krbava, zemlja: Kroatien, od 1903. godine.

U aktima Garnizonskog suda u Tuzli, u predmetu dezerterstva S. G., nalazimo pored ostalog, i ovu vojnu knjižicu, koja je priložena kao dokazni materijal. Vojna knjižica je izdata u Hrvatskoj, međutim nama je značajna zbog propisa za *K. und. K.* vojnika. Arhivska građa i dokumentacija koju navodimo u djelu nalazi se u dijelu knjige pod naslovom "Prilozi", (op. aut.).

oblasti. Proti urudžbi takovih podnesakah kod političke vlasti kotarske od boravišta ne stavlja se nikoja zapreka.

Propis o prijavljivanju:

5. Neaktivni vojnik ima se najdalje za 8 dana poslije svog izstupa iz aktivnog službovanja, poslije dovršene vojničke izobražbe ili vježbanja u oružju (službi)-a novak najdalje za 8 dana poslije dana uvrstbe-prijaviti kod općinskog predstojnika (načelnika) svog boravišta. Vojnik koji je povremeno na dopustu i prelazi u neaktivni odnošaj, dužan je također učiniti ovu prijavu najdalje za 8 dana, pošto je dobio vojnički pasoš.

6. Svaku promjenu boravišta imade neaktivni vojnik prijaviti prije odlaska općinskomu predstojniku, dolazak pako u 8 dana obznaniti općinskomu predstojniku potonjega mjesta. Isto tako imade se svaka promjena stana u boravištu prijaviti najkašnje za 8 dana općinskomu predstojniku iza preselidbe.

7. Kod putovanja po ovozemstvu ili u inozemstvo, koja će iziskivati odsutnost preko 14 dana, imade se odlazak na put a i povratak š njega javiti općinskomu predstojniku. Ako se prigodom polaska na put nije moglo predvidjeti da će odsutnost trajati preko 14 dana, imade se tad prijava učiniti naknadno, i to najkašnje za 14 dana po odputovanju. Neaktivni vojnik, koji ugovorno primljen bude na koji c. kr. ratni brod, imade prijaviti svoje ukrcanje i iskrcanje općinskomu predstojniku lučkoga mjesta.

8. Kod svake prijave za nastup puta ili za boravak u inozemstvu imade dotičnik navesti, po kojoj će mu se trećoj osobi za vrijeme njegove odsutnosti moći dostavljati zapovijedi ako kakovih bude. Nego ipak imade on nositi štetne posljedice, koje za njega možebit nastanu iz nepouzdanosti posrednika.

9. Ako neaktivni vojnik za vrijeme svojega putovanja zadesi se u kojem mjestu 8 dana ili dulje, imat će on svoj dolazak i odlazak prijaviti općinskomu predstojniku toga mjesta.

10. Od takovih prijava (tačka 7 i 9) može nadležna kotarska oblast oprostiti osobe, koje su kotarskoj oblasti točno poznate te koje moraju poradi svojega posla češće ili iznenada putovati, ako se postaraju o tom, da će im se sve zapovijedi točno dostavljati.

11. Oni koji su pozvani na aktivno službovanje, vojničku izobrazbu ili vježbanje u oružju, imadu se prije svoga polaska prijaviti kod općinskoga predstojnika od boravišta. U slučaju spreme imadu se pak oni, koji ne imaju pri ruku vojničku vjerodajnicu (legitimaciju) ili pozivnicu, i za odlazak na aktivno službovanje, željeznicu ili parobrod upotrijebiti moraju, prije odlaska kod općinskog predstojnika svoga boravišta toga radi na jamačno prijaviti, da tako dobiju vjerovatnicu tojest voznu potvrdnicu.

12. Po Bosni i Hercegovini putujući ili ondje boraveći neaktivni vojnik imade sve prije spomenute prijave učiniti kod one onozemne kotarske vlasti, u koje uredovnom obsegu leži kod iste ima se u slučaju spreme pri odlasku, i onda se prijaviti, kada pri ruci ima vojničku vjerodajnicu (legitimaciju) ili pozivnicu, njegovo boravište. Onaj koji boravi u limskom području, učiniti će te prijave kod vojnoga postajnoga zapovjedništva, što je možebit u njegovu boravištu ili koje leži najbliže tomu boravištu. Ako nije umjestno, prijavit se kod vojnoga postajnoga zapovjedništva, tad se imade dotičnik vladati po točki 13.

13. U inozemstvu boraveći ili putujući neaktivni vojnik imade u predstojećih točkah propisane prijave učiniti kod možebit u boravištu nalazeće se c. i kr. zastupajuće vlasti, inače pako imat će nadležnoj kotarskoj vlasti obznaniti ili neposredno ili po posredniku, nalazećem se u domovini, svaku promjenu boravišta za to, da mu se uzmognu dostaviti zapovijedi, ako kakovih bude. Neaktivni vojnik, koji ne spada u nikoju ovzemsku svezu općinsku, činit će ove prijave nadležnomu popunbenomu zapovjedništvu kotarskomu.

14. Sve prijave o dolasku i boravku ili odlasku imadu se činiti usmeno; nu samo ondje, gdje to ne bi bilo umjestno, imade se prijava učiniti pismeno. Za dokaz, da je učinjena prijava, imade ju dotična oblast, zapisati u vojničku iskaznicu.

15. Neispunjenje propisa o prijavi i očevidnosti kazniti će kao prekršaj politička vlast od boravišta.

Ženidba:

16. Oni vojni obveznici, koji su dužni služiti u liniji te su trajno na dopustu-izuzevši one, koji su kao pitomci učiteljstva ili iz obiteljskih obzira za vrijeme mira na dopustu, zatim one, koji se nalaze u posljednja tri mjeseca svoje linijske službene dužnosti, - ne smiju se oženiti bez dozvole svoje stališne čete. Dotična, potpuno obložena prošnja imade se podastrijeti po točki 4. Ako se podijeli dozvola za ženidbu, tad imade dotičnik to, da se je oženio prijaviti, predloživ vjenčani list.

17. Ženidba neaktivnog pričuvnika, naknadnoga pričuvnika i pripadnika pomorske odbrane, spadao on u bud koji dobni razred, nije s obzirom na vojnu dužnost podvržena nikojoj stegi. Takav vojnik ne treba dakle za svoju ženidbu dozvole od svoje stališne čete.

Promjena prava domovnog (nadležnosti):

18. Primjene i postignuća prava domovnoga (nadležnosti) imadu neaktivni vojnici prijaviti nadležnoj vlasti kotarskoj.

Stupanje pod barjak na aktivno službovanje:

19. Stupanje pod barjak neaktivnog vojnika ovisi o službenom pozivu onih koji se dobrovoljno prijave, o dozvoli stališne čete.

20. Poziv na aktivno službovanje slijedi u vrijeme mira pozivnicom, u slučaju mobilizacije javnim oglasom ili pozivnicom.

21. Pozivnicom biva pozvani momak obavezan ili da odmah pristupi pod barjak ili u određen dan.

22. Ako je u vrijeme mira pozvanom momku određeno da odmah stupi pod oružje, dozvoljava mu se odgoda od 48 sati, e da uzmogne urediti svoje kućne poslove i prijaviti odlazak kod općinskog predstojnika. Neposredno zatim valja da stupi pod barjak u mjestu naznačenom u pozivnici i kod vojne čete, što je u istoj naznačena. Nego ako je vojna četa, k kojoj je on pozvan, izvan nadopunbenog kotara, u kome se nalazi njegovo prebivalište, onda može on da se prijavi za prezentnu službu kod ovog nadopunbenog kotarskog zapovjedništva. Pod prije spomenutim uvjetima pristup pod barjak može slijediti i kod nadopunbenih kotarskih zapovjedništava zaposjednutih zemalja, zatim glede onih koji borave u južnoj Dalmaciji ili u pograničnom dijelu zaposjednutih zemalja kod mjesnoga zapovjedništva u Dubrovniku ili u Kotoru. U slučaju djelimične nadopune vojske (ratne mornarice) na ratno stanje, bez naređenja mobilizacije, valja da pozvani momak najdalje kroz 24 sata, od časa kad je primio pozivnicu, otputuje iz općine svog prebivališta i neposredno pristupi pod barjak kod postaje naznačene u pozivnici.

23. Ako poziv slijedi prigodom mobilizacije, neaktivni vojnik valja da najdalje kroz 24 sata otputuje iz općine svog prebivališta i da najkraćim putem pristupi pod barjak na aktivno službovanje. Ovaj rok broji se ako poziv slijedi javnim oglasom od časa proglašenja tog oglasa u općini prebivališta, a kad poziv slijedi pozivnicama, od časa uručenja pozivnice. Ako u slučaju mobilizacije poziv slijedi javnim oglasom vojnik valja da neposredno pristupi pod barjak kod vojne postaje naznačene na prvoj stranici vojničkog pasoša. Momčad ratne mornarice koja boravi u Dalmaciji, ima u ovom slučaju stupiti pod barjak kod nadopunbenog kotarskog zapovjedništva u Zadru ili Splitu, prema tome gdje im je mjesto prebivanja. Naprotiv ako u slučaju mobilizacije poziv slijedi pozivnicama vojnik valja da stupi pod barjak kod postaje naznačene u pozivnici. Za onoga, koji je dobio posvetnicu za naročito ratno službeno određenje, mjesto pristupa pod barjak naznačeno je u posvetnici.

24. Svaki neaktivni vojnik, koji je prigodom mobilizacije ili u slučaju djelimične nadopune vojske (ratne mornarice) na ratno stanje, pozvan na ratno službovanje, dobija slobodan put željeznicom i parobrodima tuzemstva, uz pokazivanje vojničke legitimacione isprave (vojnički pasoš, vojnički list, posvetnica) ili pozivnice. Onaj ko nema kod sebe takve isprave a mora da se posluži željeznicom ili parobrodom za pristup pod barjak, valja bezuslovno da se prije odlaska prijavi kod općinskog predstojnika svog prebivališta (tačka 11), e da mu se ispusti ovjerovnica, koja također vrijedi kao legitimacija za slobodan put. Legitimacionu ispravu treba pri nastupu putovanja pokazati portijeru a na zahtjev kondukteru ili preglednim organima.

25. Kad vojnik stupa pod barjak u slučaju mobilizacije, nema (ne treba) se držati polaznih satova vlakova (parobroda) za prijenos čeljadi, što su poznati u doba mira, nego mora nastojat, da se čim prije dohvati željeznice (parobroda), pošto će otpremanje slijediti i drugim osobnim i mješovitim vlakovima (parobrodima) osim onih, što su u vrijeme mira u prometu.

26. Naputu, (uputstvo) kojim željezničkim vlakom ima se poslužiti za pristup pod barjak, dobit će vojnik od glavara stanice, na većim željezničkim stanicama od naročitih tu postavljenih vojničkih zapovjedništava. Ovi potonji naznačit će vojkicu u mjestima, iz kojih dvije ili više željezničkih pruga vode do iste postaje za pristup pod barjak, kojom prugom ima se on poslužiti. Odredbama glavara stanice, dotično spomenutih vojničkih zapovjedništava, pozvani momci moraju se bezuslovno pokoriti.

27. Neaktivni vojnik, odsutan u inozemstvu, dužan je čim se obzna u javnosti, da monarhiji naskoro prijeti rat i da je sazvana pričuva, nepočasiv časa povratiti se u domovinu, i to ne čekajuć osobitog poziva. Putne troškove do granice moarhije mora vojnik namiriti svojim sredstvima. U ostalom ko je odsutan u inozemstvu, dužan je postarati se, da mu putem postavljenog posrednika odmah bude na siguran način, priopćena opća mobilizacija, ako bi taka naređenja bila.

28. Pozvani momak dužan je do mjesta, u kojemu će dobiti vojničku odjeću i opremu, doći u svome odijelu i donijeti sa sobom sitne stvari, koje je valjda već primio. Pristup pod barjak pozvanog momka mora slijediti pod svaki uvjet, nemoj da se dokaže liječničkom svjedodžbom uz tačno naznačenje stanja bolesti, da se dotičnik ne može transportirati. Ta svjedodžba valja-ako je moguće-da bude ispuštena ili barem potvrđena od kojega aktivnoga liječnika vojske (mornarice, domobranstva), inače je potrebita potvrda općinskog predstojnika, koji će uz to naročito naglasiti, da nije bilo moguće pribaviti svjedodžbu ispuštena ili potvrđenu od vojničkog liječnika. Onaj, koji ne stupi na vrijeme pod barjak i ne može da na temeljit način, opravda svoje zakašnjenje bit će kažnjen prema zadocnjenju i prilikama, pod kojim je slijedio poziv, sa svom strogošću disciplinarnim putem ili će bit izručen kaznenom sudu, da s njim postupa.

Vojnička izobrazba naknadnih pričuvnika, vojnika koji su za vrijeme mira na trajnom dopustu, te učiteljskih pitomaca:

29. Naknadni pričuvnik, zatim vojnik, koji je iz obiteljskih obzira otpušten za vrijeme mira na trajni dopust, kao što i učiteljski pitomac na trajnom dopustu, dobivaju vojničku izobrazbu kroz osam sedmica i na to ih se pozivlja pozivnicom. Kandidati i pitomci stališa duhovničkoga neće se sazivati na vojničku izobrazbu; podvrći će se toj naobrazbi za vrijeme velikih praznika.

30. Vojničko obrazovanje dopušteno je odgoditi samo u slučajevima bolesti i u inih izvanrednih slučajih. Prošnja za odgodu

imade se podnijeti u pravo doba. K toj prošnji priklopiti vojničku izkaznicu i liječničku svjedodžbu (točka 28), odnosno potvrdu političke vlasti kotarske o tom, da je potrebno odgoditi naobrazbu.

31. Na vojničko obrazovanje pozvani momak obvezan je, doći pod barjak neposredno k popunbenomu kotarskomu zapovjedništvu, koje je napomenuto u sazivnici. Nego ipak ako nije boravište sazvanikovo u opsegu popunbenoga kotarskoga zapovjedništva, ka kojemu imade doći pod barjak i ako leži od njega dalje, nego li je popunbeno kotarsko zapovjedništvo njegova boravišta, moći će se on kod ovoga popunbenoga kotarskoga zapovjedništva prijaviti na prezentnu službu.

Vježbe u oružju pričuve i naknadne pričuve:

32. Svaki pričuvnik i naknadni pričuvnik dužan je doći na tri vježbe u oružju, od kojih će svaka trajati najdulje četiri nedjelje dana.

33. Svaki saziv pričuvnika ili naknadnoga pričuvnika na popunidbu vojske (bojnoga pomorstva) na stanje ratno broji istomu onda kao jedna vježba u oružju, kad je sazvanik pri četi u koju je imao doći pod barjak, stupio u istinu u službovanje. Svaki priziv pričuvnika k iznimnomu aktivnomu službovanju u vrijeme mira broji istomu naprema onomu, kako će dugo trajati, kao jedna, dvije ili tri vježbe u oružju.

34. Svake će se godine sazvati momčad 2, 4, i 6. razreda pričuve na vježbu u oružju. Naknadni pričuvnici sazivati će se k vježbam u oružju u 3. 5. i 7., ili u 5. 7. i 9. godini službe. Za kadete i bivše jednogodišnje dobrovoljce postoje osobite ustanove.

35. Od vježbi u oružju isključeni su kandidati i pitomci stališa duhovničkoga, zatim oni u pričuvnici bojnoga pomorstva, koji su četverogodišnju službenu dužnost ispunili aktivno u liniji, napokon vojnici, koji služe kod oružništva.

36. Oprost od vježbe u oružju, u onoj godini, u kojoj je koji vojnik obvezan, vježbati se oružju a tako i odgođenje vježbe u oružju na kašnje razdoblje iste godine može se dozvoliti:

a) bolesnikom, ako predlože liječničku svjedodžbu (točka 28);

b) onim, kod kojih postoje takovi obzira dostojni odnošaji obiteljski, da je silno od potrebe, da pritomni budu kod kuće također i uz kratko vrijeme vježbe u oružju;

c) onim, koji su trajno nastanjeni u inozemstvu, kad bi njihovo putovanje do najbližega ležećega četnoga odjela njihove vrste oružja trebavola mnogo vremena i skopčano bilo s troškom, da ga dotičnik ne može nasmoći;

d) u slučaju silnih ili duljih putovanja po poslu po inozemstvu ili po moru;

e) onim, koji su si u kojoj izvaneuropskoj zemlji-izuzamši pomorske zemlje sredozemnoga i crnoga mora-stekli sigurno mjesto kao trgovci, obrtnici i sl. ; napokon,

f) u inih izvanrednih slučajeva.

Valjano obložene prošnje za dopust imadu se podnijeti u pravo doba, najkašnje pako na 14 dan prije započete vježbe u oružjuna koliko se one ne tiču kašnje nastalih zapreka-; k njim treba priložiti vojničku izkaznicu.

37. Poziv bivati će sazivnicom. Pozvani momak obvezan je, doći neposredno pod barjak u mjesto, koje mu je naznačeno u sazivnici, i k onoj u njoj navedenoj vojnoj četi te sa sobom ponijeti sitne stvari, koje je možebit dobio. Ako pak vojna četa naznačena u pozivnici ili jedan njezin dio nije smješten u istom vojnom teritorijalnom okolišu, u kome pričuvnik (naknadni pričuvnik) boravi, onda će on stupiti pod barjak kod onog odjela čete itd. Iste vrste koji je u tom vojnom teritorijalnom okolišu u najvećoj blizini, u razdoblju ustanovljenom za vježbe u oružju za ovaj dio čete (ustroj); ako se pak u istom vojnom teritorijalnom okolišu ne nalazi četa (odio čete) njegove vrste itd., onda će stupiti pod barjak kod najbližeg odjela čete iste vrste izvan vojnog teritorijalnog okoliša. Ako se vojna četa, kod koje pozvani momak ima stupiti pod barjak, nalazi izvan popunbenoga kotara, u kome je njegovo boravište, i ako od ovog potonjeg leži dalje, nego li popunbeno kotarsko zapovjedništvo njegova boravišta, može se on tad prijaviti za prezentnu službu kod ovoga popunbenoga kotarskog zapovjedništva. Pri tome valja da udesi svoj odlazak iz boravišta tako, da bez obzira na prezentovanje kod popunbenog kotarskog zapovjedništva svog boravišta na vrijeme stigne u svoje opredjelište.

38. Svako neopravdano zakašnjenje prigodom odlaska pod zastavu kaznit će se; dotičnik imade povrh toga naknaditi i vrijeme, što je zakasnio, dotično imati će učestvovati u vježbi u oružju u prvom dolazećem razdoblju vježbenom.

Kontrolne smotre:

39. Na kontrolnu smotru dužan je doći svaki neaktivni vojnik. Izuzeti su:

a) kandidati i pitomci duhovničkoga stališa;

b) oni, koji su tečajem dotične godine bili u aktivnoj službi, koji su učestvovali u vojničkoj naobrazbi ili u vježbi u oružju;

c) oni, koji su tekuće godine pod barjak došli bili na aktivno službovanje, vojničko obrazovanje ili vježbu u oružju te se poradi bolesti ili poradi superarbitracije opet poslani bili u neaktivni odnošaj;

d) oni na trajnom dopustu nalazeći se podčasnici, koji su dobili potvrdnicu (certifikat) te koji su namješteni u javnim službama konačno ili povremeno;

e) oni, koji se nalaze u kaznenom ili istražnom zatvoru zatim kažnjenici, koji su pod uvjetom pušteni na slobodu;

f) oni, koji u vrijeme kontrolne smotre služe kod oružništva;

h) trajno na dopustu nalazeći se vojnici i naknadni pričuvnici one godine, koje su stavljeni bili.

Od dolaska na kontrolnu smotru nadalje oprošteni su i članovi carevinskog vijeća i državnog sabora, koji se nalaze u svezi vojske (ratne mornarice), u koliko se carevinsko vijeće, dotično državni sabor, u doba kontrolne smotre nalazi na okupu; zatim dok traju rasprave delegacija i sabora kraljevina i zemalja zastupanih u carevinskom vijeću, dotično hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog sabora i članovi ovih korporacija.

40. Od dolaska na kontrolnu smotru mogu se oprostiti:

a) oni, koji su u inozemstvu trajno nastanjeni;

b) bolesnici, na temelju po općinskom predstojniku potvrđene svjedodžbe;

c) obveznici na kontrole, kad se vjerodostojno dokažu izvanredno silni ili neodklonivi obiteljski ili osobni odnošaji npr. poradi teške bolesti ili smrti u domaćem krugu (obitelji u užem smislu) i sl.;

d) obveznici na kontrolu kod putovanja po poslu, koja se kako je dokazano ne mogu odgoditi, te;

e) brodari uz vrijeme dok obavljaju svoj obrt.

Dotične, primjereno obložene prošnje imadu se podastrijeti u pravo doba; istinitost navedenih razloga za oprost imadu potvrditi općina i politička vlast kotarska. K svakoj prošnji za oprost imade se priklopiti vojnička iskaznica. Ako se za oprost od kontrolne smotre nije moglo zamoliti u pravo doba poradi kratkoće vremena, tad se imade svjedodžba kojom se dokazuje zapreka te koju je uredovno potvrdio općinski predstojnik, pridonijeti na kontrolno zborište.

41. One vrste momčadi, koje su obavezane za kontrolne smotre, a tako i mjesta za kontrolu i dani, sati, kojih će pričeti poslovi uredovni, zatim općine, iz kojih doći imadu neaktivni vojnici, donijeti će se do općega znanja tim, što će se javno pribiti i proglasiti na drugi način, kakav je običajan u mjestu, barem 14 dana prije.

42. Neaktivni vojnik imade prisustvovati kontrolnoj smotri svojega trajnoga boravišta; samo onaj obveznik kontrolni, koji je prijavljen na odputovanje, može učestvovati na kontrolnoj smotri svojega savremenoga boravišta.

43. Na kontrolnu smotru imade se ponijeti vojnička iskaznica".

*

Pored redovnih austrougarskih trupa u Bosni i Hercegovini pod komandom generala Filipovića, po uspostavi vlasti 1878. godine, pristupilo se stvaranju žandarmerijskih snaga, koje su, u prvo vrijeme austrougarske uprave, trebale osigurati red, mir i neometanu uspostavu vlasti. Žandarmerijske snage bile su organizirane po vojnim principima, što može upućivati na zaključak da su njihove nadležnosti izlazile iz okvira uobičajenih policijskih poslova. Tom mišljenju doprinosi i činjenica da je znatan broj pripadnika žandarmerijskih snaga posjedovao stanovita vojna iskustva.

Štatutom oružničkog zbora za Bosnu i Hercegovinu iz 1883. godine, djelatnost žandarmerijskih snaga dobiva okvire nadležnosti policijskih poslova u okviru kotarskih i okružnih oblasti u Bosni i Hercegovini. Međutim, njihovi pripadnici i dalje su podlijegali vojnim zakonima i vojnim sudovima.

Godine 1881. proglašen je Vojni zakon, koji se u literaturi uobičajeno naziva Odbrambeni zakon za Bosnu i Hercegovinu. Zakon je predviđao uspostavljanje redovne vojne obaveze za stanovnike Bosne i Hercegovine, čime je Austro-Ugarska manifestovala svoju namjeru o dugoročnom prisustvu u Bosni i Hercegovini. U Hercegovini je izbio ustanak koji je ugušen 1882. godine. Nakon toga vlast je pristupila podizanju prve generacije regruta u Bosni i Hercegovini.

Zakletva se polagala austrougarskom caru i kralju. Socijalna strana Vojnog zakona za Bosnu i Hercegovinu, leži u činjenici da su od vojne obaveze bile oslobođene porodice koje su 1862. godine, iz Srbije prebjegle u Bosnu. Time je potvrđena ranija osmanska privilegija, koja ukazuje na činjenicu da su austrougarske vlasti, postepeno, Bosnu i Hercegovinu uvodile u austrougarski pravni okvir.

U propisima za carskog i kraljevskog *(K. und. K.)* vojnika data su precizna uputstva za postupanje vojnika u različitim okolnostima, a donošenjem Vojnog zakona, stvoreni su uslovi za osnivanje vojnih jedinica i garnizona u Bosni i Hercegovini. ■

"Behar" prenosi ulomke iz knjige dr. Suadina Strašević CARSKI I KRALJEVSKI GARNIZONSKI SUD U TUZLI koja je pred objavljivanjem. Po riječima predgovarača akademika prof. dr. Envera Mandžića u vrijeme austrougarske uprave u Bosni i Hercegovini, u gradu Tuzli bio je smješten austrougarski garnizon pri kojem je postojao vojni odnosno Garnizonski sud. Austrougarski vojni sudovi postojali su i u drugim garnizonima prostrane Austro-Ugarske monarhije. U Beču se nalazio Vrhovni vojni sud. "U svom djelu, doktor Strašević, obradio je austrougarski vojni garnizon u Tuzli, rekonstruisao ratni put bosanskohercegovačke treće regimente u vrijeme Prvog svjetskog rata, te rasvijetlio nadležnosti, funkcionisanje, sudije, sudnicu i djelatnost Garnizonskog suda u Tuzli. Doktor Strašević je prvi istraživač koji je otvorio zapečaćene kutije sa arhivskom građom *K. und. K.* Garnizonskog suda u Tuzli, i time značajno, da kažemo temeljno, doprinio otvaranju jednog, neopravdano zanemarenog, područja u nauci. ", napisao je u predgovoru akademik Mandžić.

Pitanja u ovom djelu djelimično su razmatrana u doktorskoj disertaciji pod naslovom "Sudstvo u Tuzli 1882-1918", koja je odbranjena 9. juna 2011. godine, na Pravnom fakultetu Univerziteta u Zenici.

KNJIGA KOJA VRAĆA dostojanstvo riječi, svetost papiru i tinti

Edin Urjan Kukavica, *Vjernik*, roman, KDBH "Preporod", Zagreb, 2012., str. 309

Piše: **Enes Ratkušić**

Autor romana je dobitnik Faro(pi)sove nagrade za 2013., koja se dodjeljuje na otoku Hvaru.

Prva asocijacija koja se pojavila pri isčitavanju romana "Vjernik" Edina Urjana Kukavice odnosila se na zasigurno najvećeg evropskog mislioca dvadesetog stoljeća Martina Hajdegera, autora glasovitog djela "Bitak i vrijeme", filozofa koji je Evropu i svijet podsjetio da kriza savremenog čovjeka počiva na zaboravu Bitka. Facinirajuće odgovoran odnos romanopisca spram riječi, njen filigranski odabir i upotreba, naprosto je morala da izazove asocijaciju takve vrste. Hajdegerov odnos u kontekstu odnosa spram riječi nije se ogledavao samo u objavljenim djelima nego ga je on demonstrirao i na predavanjima. Zabilježeno je da govoreći studentima nikad nije izgovorio ni jednu jedinu riječ, koju prethodno nije zapisao – što znači da je čitao prethodno napisano. Ova vrst obostrane predilekcije pripovjedača (koji nije samo to) i filozofa, ukazuje na vrsni uvid, znanje i upućenost o građi s kojom se raspolaže u romanu. Odatle i izričajna, odnosno, mudroslovna gustoća priče.

"Sveznalice", koje u ekstravagantnim obraćanjima lišenih koncepta i znanju svojestvene ozbiljnosti, koje je hiperproduktivno producirало "novo vrijeme" koje je, uzgred rečeno, drastično izgubilo i sam smisao, a kamo li potrebu za suštinskim znanjima, promovirali su tezu da je čitanje dosadan i nekonstruktivan način izlaganja. No, ako pažljivije analiziramo posljedice takvog odnosa spram prezentacije naučnih i filozofskih teorija, doći ćemo do potpuno suprotnog zaključka. Takav odnos je zapravo odražavao visok stepen odgovornosti spram riječi, kao i u ovome romanu. S druge strane takav odnos je Hajdegera (kao i Edina Urjana Kukavicu) legitimirao kao poštovaoca jedne svete tradicije koja baštini božansku poruku: "U početku bijaše riječ". Sljedbenici islama imaju identičnu obavezu, kad je status riječi u pitanju, jer riječ je visoko vrijednosno pozicionirana i u Kur'anu gdje jasno stoji da Allah Uzvišeni kaže: "Budi i ono biva". U ljudskim relacijama gledajući pisana riječ je, opet, puno teža i snažnija od izgovorene, jer ova ostaje, ona druga se pamti, ali joj je rok trajanja uglavnom ograničen, bez obzira na snagu i vrijednost izrečenog.

Ono što roman "Vjernik", također, izdvaja jeste težina teksta u odnosu na tesavvuf, i to u konceptualnom više nego li u strukturalnom smislu. U slučaju ove knjige, međutim, sam koncept, koji za čitaoce navikle na opći trend simplifikacija u svim domenima samospoznaje može figurirati preprekom, predstavlja svojevrsno oživljavanje reminescencija, pokušaj da se vrati dostojanstvo "knjizi", ali i samom načinu saopćavanja misli, pogotovo iz eshatološkog domena, koji po svojoj prirodi nije podložan bilo kakvim homogenizacijama takve vrste.

Lahki tekstovi su pogodni da se zapamte, prepričaju, predoče drugima... Šta je sa onim teškim, višeznačnim? Na laičkom nivou razumijevanja obično se misli da takva vrsta tekstova na nas ne ostvaruju neki naročit utjecaj, s obzirom da su nepogodni za reproduciranje. Ali, to nije tako. "Teški" se tekstovi (u koje spada i "Vjernik") snagom izrečenih misli i ideja na vrlo zagonetan način uvlače pod kožu, infiltriraju u mentalni sklop, da tog najčešće nismo svijesni. Takva vrsta tekstova, pohodeći nutrine, jača čovjekov kategorijalni aparat za razumijevanje svijeta i života, koji je On Uzvišeni ugradio kreirajući najsavršenije stvorenje među svim stvorenjima, a to je modalitetni spisateljski princip koji autor kao sufijski šejh imanentno razumjeva i znalački interpolira.

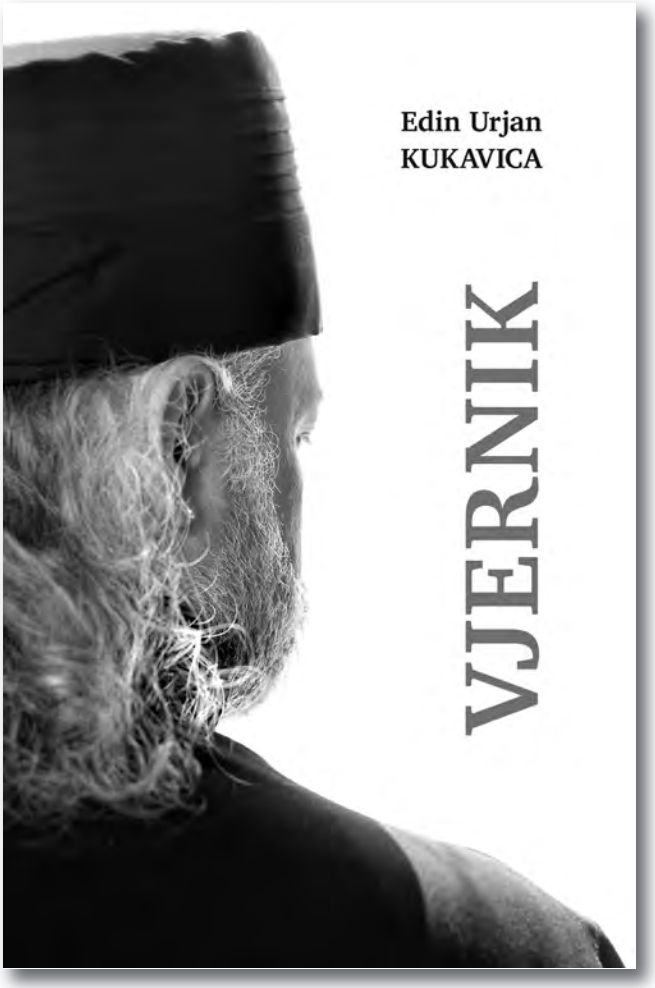

Takva štiva se premještaju u nutrinu, poput orijentalne muzike, za koju Julija Kristeva, objašnjavajući smisao ponavljanja identičnih notnih zapisa, kaže da je upravo u tom ponavljanju mudrost da se deseti put osnaži ono što se odgovarajućim izborom tonaliteta izrazilo na samom početku. Zikr, također, počiva na ponavljanju, ali je upravo u tom ponavljanju smisao, koji se očituje u jednoj vrsti ubjeđivanja vlastite nutrine, da smo tek prašina spram Uzvišenog Stvoritelja. Roman "Vjernik" će čitaoca na taj način pohoditi, snagom misli, ideja i poruka, ukoliko mu se strpljivo priđe. Na taj način takva vrsta teksta osvaja srca i duše, kao najvažnije tvrđave čovjekovog duhovnog ustrojstva.

Ono što je pored navedene dominacije riječi, također, karakteristično za roman "Vjernik" jeste specifičan način tretiranja čovjekove posebnosti, epohalnosti njegove pojave, koja se doima hegelovski, tj. antropocentrično, budući da stavlja čovjeka u središte bitka i svega što jest. Takvu paralelu moguće je povući, ne zbog činjenice što je riječ o vrhunskom filozofskom djelu, nego, prije svega, zbog filozofije razumijevanja čovjekove misije na zemlji.

Autor "Vjernika" čini isto, samo na jedan bitno drugačiji način. Za razliku od takvog pozicioniranja čovjeka, šejh Edinov roman "Vjernik" inspiriran je Objavom, koja čovjeka, također, promovira kao antropocentičnu figuru. Čemu onda uopće spominjanje Hegela? Upravo radi antropocentrizma, načina njegovog razumijevanja, koje je oduvijek izazivalo nedoumice i neslaganja. Naime, antropocentizam nije stran islamu, kako se nerijetko predočava. U pitanju je samo razlika u promatračkoj perspektivi samog čina takve vrste ustoličenja. Antropocentrički status na zemlji, oko kojeg se toliko batrga cijela zapadna misao čovjeku je, iz islamske perspektive gledajući, naprosto podaren. Dragi Bog je ljudima dodijelio takav status, tretirajući našeg pretka Adema a.s. još u dženetu, kao njegovom prvobitnom staništu, najsavršenijim stvorenjem, tražeći od svih drugih da mu se poklone. Namjesništvo na zemlji kao specifična antropocentrična forma egzistencije, dakle, nije stvar izbora, evolutivnog napretka, borbe itd. nego božanske predestinacije.

Ako slijedimo naum knjige, ta počast, međutim, koju Bog dragi ukazuje je mač sa dvije oštrice. Takva vrsta ustoličenja čovjeka može odvesti u egoizam; da na bazi takvog osjećaja o vlastitoj važnosti sebe stavi u središte samog kosmosa. To je ona opasna solucija anropocentričke realizacije. Druga ga kao "zemaljsku veličinu" nadahnjuje da, zahvaljujući se na ukazanoj časti, čini sve da sebe intenzivno doživljava ništavnim spram svemoći Darovatelja i dominantnim u odnosu na sva ostala stvorenja.

Ukoliko se opredijeli za takav način vlastite afirmacije u svijetu, može se nadati dobru. Taj osjećaj ništavnosti spram Stvoritelja osigurava mu jasnu predodžbu svijeta, utemeljenu na čistoti monoteizma, uvjerenja da je Bog Jedan; dok mu osjećaj superiornosti nad svim ostalim stvorenjima osigurava da savršenstvo božanstva ne prepoznaje u drugim stvorenjima ili pojavama. Šejh Edin to na slikovit način kaže: *"Dokle god je rob zauzet pokoravanjem Gospodaru, prepoznavanjem i priznavanjem vlastitih grešaka i napuštajući i ostavljajući po strani sve što može obezvrijediti vjeru u Gospodara, sačuvan je od propasti i uronjen je u more Gospodareve milosti, dostižući dragulje koristi mudrosti i bistrine. Ali, dokle god zaboravljaš svoje vlastite pogreške, nesvjestan svojih vlastitih nedostataka, i oslanjaš se na svoju vlastitu moć i snagu, nikada nećeš uspjeti"*.

Roman "Vjernik" štivo je koje svojom koncepcijom ali i sadržajem ne dozvoljava niti ostavlja prostor za relaksaciju, baš kao što ni odgovoran život ne ostavlja prostora za igru i zabavu. Slijedeći logiku Objave po kojoj svaki vjernik za krajnji cilj ima da zasluži Božiju milost, da postane vid kojim On Uzvišeni gleda, uho kojim On Uzvišeni čuje i noga kojom On Uzvišeni hodi, glavni junak romana šejh Ibrahim, nadahnut snagom Objave, korača životnom stazom nepokolebljivo slijedeći Božanski zakon, bez obzira na iskušenja, ne želeći da bježi od namjenjene mu sudbine.

Taj put jeste put potiranja onog što mi nazivamo ego ili nefs. Ego podstiče samouvjerenost, a samouvjerenost iz naših misli, osjećaja i djelovanja, polahko, u našem neznanju istiskuje snagu uvjerenja, zbog čega autor jasno upozorava kroz svog junaka: *"I znajte, ko god od vas Bogu preda svoju ništavnost, Bog mu zauzvrat daje Svoje sve. Podigao je glavu s prsa i pogledao svoje prijatelje. "Volim živjeti, a volim i umrijeti kad znaš gdje i Kome ideš"*.

Govoreći o Urjanovom romanu, još jednom ću, u simetriji, spomenuti Hajdegera jer ukazuje na zaborav Bitka, kao temeljnu karakteristiku čovjeka modernog doba. Zato što čovjeku današnjice sugerira da se vrati temeljima, pitanjima koja ga, pored njegove tjelesnosti, podsjećaju da se on od drugih stvorenja razlikuje po duhu koji je njegovo temeljno određenje. Afirmacija metafizičkih pitanja, koja dominira djelom "Vjernik", dolazi u pravi čas i u područje književnosti zatrpanoj ekstravagancijama gole fizike, koja je, kako to podsjeća Abdullah Šarčević u knjizi "Iskon i smisao", ustoličena u jedinu metafiziku, i koja je suštinski degradirala modernog čovjeka. "Vjernik" upravo naglašava tu u dobroj mjeri izgubljenu dragocjenost. Čovjek opstaje onakvim kakvim je stvoren samo zahvaljujući zanimanju za metafizičko, pitanja smisla stvaranja, od sebe samog do nebeskih tijela, minerala, ali samo pod jednim uvjetom – ukoliko je snažno uvjeren da nikada neće, kako to autor kaže, *"doprijeti do božanske radionice i znati jesu li te stvari onakve kako nam naš razum govori"*.

Ove riječi snažno podsjećaju na jedan upečatljiv dio knjige Muhameda Ikbala, i njegovih "Obnova vjerske misli u islamu", koji kaže da istinski tragalac i let pčele prepoznaje kao sjecište Božanske inspiracije. U tom smislu: *"Pametnome je svako svitanje objava a svaka noć njen tefsir; ko ajete objavljene ne zna čitati sa lišća, džaba oči iskapa Kur'anom Časnim; kome jata ptičija na harfove ne sliče, ništa mu ne vrijede ni turski, ni perzijski ni arapski; kome zemlja nije suhuf slabo će se papirnatim suhufima okoristiti"*, ističe Edin Urjan Kukavica, upućujući na jedinstvo stvaranja, nevidljivo za svaku ograničenu perspektivu ma na čemu ona počivala i ma na što se oslanjala.

Ovako koncipirana knjiga, koja nas podstiče da se sa čovjeku primjerenim pitanjima iskobeljamo iz jednog zatrovanog, degradirajućeg i ponižavajućeg politeističkog miljea koje nameće moderni život, legitimirajući razna božanstva predvođena novcem, koja nas na svakom koraku spopadaju, zaslužuje da se prostudira i zasigurno predstavlja osvježenje u jednoj eri opće skribomanije, eri koja vidljivo nastoji dokinuti svetost papira i tinte. ■

IZAĐI NA će ti reći

Rusmir Agačević, *Snovopriče o Aškenazima i Sefardima travničkim*, KDBH "Preporod", 2013., str. 135

Piše: **Filip Mursel Begović**

Znanost o psihoanalizi polazi od impostacije važnosti snova u procesu "slobodnih asocijacija", međutim, priče Rusmira Agačevićapod naslovom "Snovopriče o Sefardima i Aškenazima travničkim" nisu prepuštene sanjarenju i divljanju simboličkih motiva bez jasne ideje o sadržaju i obliku. Tome uprilog ide i činjenica da su priče, a u njima i likovi povezani te iako mogu funkcionirati zasebno čine dobro osmišljen sustav i cjelinu. Stoga, knjiga je ovo za odraslu djecu, za one koji još uvijek umiju sanjati bez obzira na otežani život. "Ja sam slovocrtač snova", rekao je u intervjuu kojeg je autor ovoga teksta s Agačevićem radio za časopis Behar. Kršeći jezične konvencije, mogli bismo reći da je autor izumitelj složenice "snovopriča" koja je ujedno naslov ove knjige. San ima svoje granice, a zovemo ih buđenja. Snovopriče nemaju granice jer, bez obzira na silni angažman i aktivaciju onog potisnutog, nesvjesnog i podsvjesnog -autor ih ispisuje, a mi čitamo budni.

Između ostalog, "Snovopriče" Rusmira Agačevića funkcioniraju kao obiteljski album travničkih Jevreja, ali i puno šire jer nije moguće ni jedan bosanski narod dijakronijski promatrati bez spominjanja zajedničkih kulturoloških i inih, uglavnom životodajnih interakcija. Dakle, ovo nije samo knjiga o bosanskim Jevrejima, ovo je knjiga i o travničkim Bošnjacima i Hrvatima i Srbima. Ovo je knjiga o svim Travničanima i vezirskom gradu podnu Vlašića "gdje je početkom 20. stoljeća bilo hiljadu dvjesto malih kuća, gdje se 6790 stanovnika na pupku čudesne Bosne odmara, i potrbuške leži u gradiću nalik izgraviranoj džezvi i osluškuje zvukove koji će im bez ikakve žurbe, zijevajući donijeti potih i naravan dan".

I zaista svaki predočeni lik "smješten na pupku čudesne Bosne" posjednik je jedne snovopriče, jedne nadrealne fascinacije: kaktusima, žabama, ogledalima, nebom, suncem, mjesecom, leptirima, vrapcima, vodom, sladoledom... likovi su to puni

VRATA I BOSNA tajnu svoga života

filantropije, snoviđenja, vrlina, biofilije, likovi koji neprestano prebiru po tajnama stvaranja. Iako neki od njih imaju fizičke mane i socijalne ugroze autor ih ne opisuje na način da budu podvrgnuti osobnim kompleksima, fobijama i neurozama, što je ujedno jedan od preduvjeta da se ti nedostaci uspješno zamjene snovitim simbolima i slikama.

Povijest je tu tek okvir u koji se smještaju priče izrazite jezično koloritne snage, doduše, nimalo bez dobro provjerenih činjeničnih referenci onodobne zbilje(na prijelazu 19. u 20. stoljeće) koje tu nisu, treba istaknuti, tek kao *ad hoc* rješenja. Rekli bismo da se historijske činjenice pojavljuju kao posredovni oblik koji putem svoje traumatičnosti sadržaja služi likovima u zadobivanju svoje konačne preobrazbe, primjerice, iz čovjeka u leptira ili iz čovjeka u ružu. U biti, pisac sve vrline svojih likova aktivira i potvrđuje postupcima srodnim legendama i bajkama. Kada Agačević prati svoj lik, smještajući ga u neki konkretni vremenski okvir, čini to na način da tekuće napredujuće zbivanje nezadrživo skraćuje, zgušnjava, zahvaćajući ga čarobnim intervencijama u jeziku da bi ih naglo obrnuo i usmjerio negdje drugamo – u čudesnu snohvaticuu koju čitatelj naprosto uranja i bude opijen. Ili, pak, historijski okvir se komada u djeliće ne bi li se lik nanovo izgradio oslobođen od mukotrpnosti ovostranog svijeta.

S druge strane onostranost koja se nudi prikaz je jedne posve autentične mašte, bez one simbolike koja bi bila strogo uvjetovana islamom ili judaizmom. No, Agačevićev svijet nije odrođen od Bosne i svoje uporište nalazi u orijentalnom duhu što se ponajviše može primijetiti u leksičkom bogatstvu, ali i općem dojmu koji posvemu sugerira folklornu šarolikost jednog bosanskog ćilima. No, taj ćilim, barem u slučaju priča Rusmira Agačevića, bez imalo dvojbe mogao bi se izlagati bilo gdje u svijetu. Hoće se reći da priče posvemu odišu Bosnom, prije svega lokalnim travničkim idiomima, ali u sebi istodobno nose veliku dozu univerzalnosti.

Autor se poslužio šokatnim maštalačkim rješenjima pa će taj svijet obojiti kroz recepture mističnih bajalica i zagonetnih slika. Možda je utoliko ova knjiga dječja jer je riječ o maštalačkim vizijama koje su toliko razigrane da ih slobodno možemo pripisati dječjem psihizmu. Da Rusmir nije jedan sasvim "ozbiljan" čovjek mogli bismo reći da je sasvim posebno i napredno dijete. Uostalom, kao da je to nešto negativno – zadržati dječju

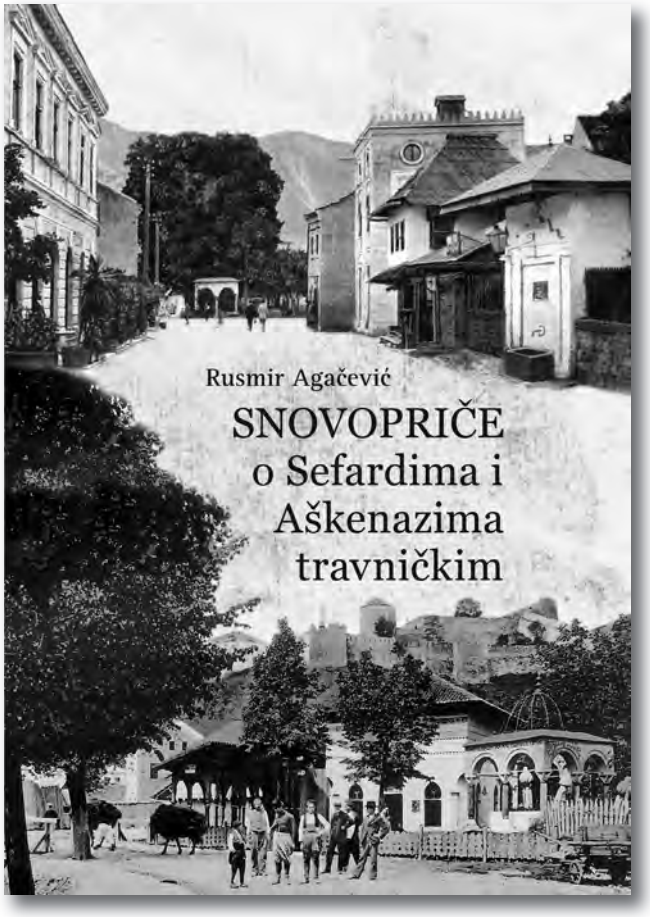

maštu. No, pripovjedač je itekako svjestan tragičnog svijeta odraslih, koji se čini neuhvatljivim te ga on dostiže poetskim virtuozitetom (koji iskričavim duhom frca iz svake priče) kao vječni homo ludens u mreži jezičnih miksacija. Primjetan je i spisateljski eros koji nikada neće pokazivati eksplicitnu narav. On ostaje tek naznačen, prepušten čitalačkoj mašti: "Sebi i ženi svojoj navadio je po dvije kuhane suhe šljive, napunjene jezgrom zrelog oraha, prelivene toplim kajmakom, pa su sjeli na šiljteta. Vatra se dobro, kao u momačkom kolu razigrala. I nijema se priča ispotiha zametnula..." (Rosa Ibrinica). Međutim, životni eros autor ugrađuje u prirodne pojave, stvari, građevine... pa možemo govoriti o jednoj općoj zanesenosti u opisivanju svega stvorenog. Bosna je u ovim pričama naprosto zaslađena ljubavlju. Čini se da u ovim pričama nema predaha, pa i nakon kratkih plošnih narativnih cjelina čitatelja neće napustiti emo-

tivni ushit. Upravo zbog gustog labirinta izražajnih slika koje su prisutne u spisateljskoj naravi ovog autora dugog daha, netko će možda imati prividni osjećaj da su ove priče teško čitljive.

Stilska autentičnost Rusmira Agačevića ne proizlazi samo iz alogičnih cjelina koje privlače zamamnom igrivošću, već i porukama o problematičnom bosanskom životu kroz razne političko-društvene mijene. Prijelaz sa osmanskog na austrougarsko doba se u stvarnosti svih Bosanaca ispisuje kao traumatično povijesno raskršće. Dakle, riječ je o prijelazu sa orijentalno-islamskog (osmanskog) na horizonte zapadno-europske (austrougarske) kulture i civilizacije. Upravo su te mijene u "Snovopričama" jako dobro iskorištene i apostrofirane i još jednom razotkrivaju jednu kolektivnu traumu i preokupaciju svih bosanskih naroda. Agačević daje i kritiku vlasti, koja je vazda ista u smislu prijepora između podanika i vlastodržaca, no, u više pričaon ističe solidarnost komšija svih nacionalnosti u Bosni. "Šezdeset milijuna siromašnih ljudi bilo je u glanc novim uniformama, uplašeno rzajući u očekivanju smrti koju će svojim komandama dozvati narcisoidni carevi i kraljevi čuvajući svoje napudrane noseve i čviljave, čiraške čmarove." (Leopold Firtel)

Ta vrst građanskog otpora, a suštinski riječ je i o socijalnoj osjetljivosti autora, bez obzira na vjeru i naciju i dan-danas je u Bosni ostao kao za sada neponovljivi uzor. Utoliko priča "Ahmed derviš" u svojoj osnovnoj poruci ispreda priču o krunskom dokazu dobrih odnosa muslimana i Jevreja u Osmanskom carstvu, a naslov "Šeš-šeš babo" u sebi nosi priču o Isaku Salomonu koji se za muslimane založio (protiv samovolje tersli travničkog imama) u vrijeme austrougarske vlasti. Stoga se bosanski komšiluk i kod Agačevića potvrđuje ne kao tek vraćanje nekakvog duga iz prošlosti, on prije svega znači odgovornost i nalog je savjesti.

Ime priče "Šeš-beš" u biti je igra tavle, u Engleskoj poznata kao backgammon, a specifično se igrala u Bosnis jednim posebnim dodatkom: taknuto – maknuto! No ta je igra bila puno starija nego što je imperijalna britanska mašta mogla i zamisliti. Od Perzije i Egipta pa do Sefarda i Turaka koji su je stoljećima igrali na sedefno ukrašenim tavlama. Pa će tako putopisac Arthur Evans samuvjereno igrati tavle sa travničkim jevrejom i izgubiti. Taj jevrej, u Travniku nazvan šeš-beš Babo bio je i pokretač Prve bosansko-hercegovačke tvornice šibica Alkalaj i comp. Dolac. "Isak Salom svoj je ugled u cijelom kraju još više uglancao primajući u tvornicu radnike koji su bili siromašni, nimalo se ne osvrćući kojem narodu pripadaju i u kojeg Boga vjeruju, od njih je očekivao samo marljivost i čestitost." Bio je najbogatiji Sefard kojega je Travnik zampamtio, među ostalim jevrejskim obiteljima u kojima su dominirali zanatlije poputnajvještijih travničkih limara Abrahama i Jishaka Altaraca.

Drugi svjetski rat je, bez obzira na sva stradanja Jevreja u Bosni, koji su praktički istrebljeni, u Agačevićevim pričama lišen detalja koji bi otkrivali golu surovost, no osjeća se jedna izrazita nostalgija i tuga bez tzv. bosanskih plakanja. Dakle, uglavnom čitamo ono što je već prečesto viđeno i uočeno kada je riječ o Bosni i svim njenim narodima, koji neprestano pobrojavaju jedni drugima žrtve, plačući pritom, a neki među njima nikada ne odustaju od toksičnih misli o nekom novom sukobu i "konačnom rješenju" bosanskog pitanja. No, odgovor na to pitanje nikada nije bio ni jednodimenzionalan ni jednoznačan, već je u sebe ugrađivao razne slojeve mozaičnih identiteta koji su u neprestanom traganju za odgovorom – kako Bosna može opstati nasuprot svim svojim proturječjima i različitostima.

Čini se da do sada nitko na to pitanje nije posve odgovorio, a Bosna pritom uporno opstaje. Agačević nije upao u zamku još jedne pričalice koja nudi dijalog kroz neko brzopotezno rješenje, jer, na koncu, priče su to uronjene u beskonačnu snovitost, a likovi su prije svega tragači za višim smislom. Pa se dijalog svih sa svima ovdje ostvaruje preko ugodnih asocijacija na boje, mirise, okuse, opipe, zvukove, a likovi koji su suočeni sa egzekucijom uspjevaju proizvesti ona povratna sjećanja koja stvaraju izlječujući mehlem. Kao da svi pobrojani jevreji, zajedno sa muslimanima i kršćanima sanjaju jedan kolektivni san koji liječi i najteže rane i daje snagu da se sruše i nepremostive prepreke. Dakle, iako naša čitateljska osjetila reagiraju na zbiljske pojave (dočaravanje boja, mirisa, zvukova, folklora i svakodnevne učestalosti u običajnostima života) oni se uspjevaju s područja zbiljnosti preseliti u carstvo duha, prelaze pragove razuma i ulaze u onaj nesvjesni dio - sanjani.

Uz to, Agačevićevi likovi su mahom egzotični samotnjaci dramatičnih životnih puteva, a u gradnji njihovih psihograma pisac koristi elemente koji su na granici shvatljive semantičke povezanosti – toliko se, naime, želi obujmiti neki apsolutni smisao. Autor, dakle, nije pokazao da se povodi za klišejiziranim pričamao holokaustu, sa didaktičnim šablonama o pravdi i nepravdi te manjinskoj ugroženosti, preko kojih su neki bosanski pisci iskazivali svoj pomodni humanizam i gradili svoje karijere, a u svojoj su biti profiteri u miru. Rusmir to svakako nije iako napetost teksta otkriva njegovu unutrašnju borbu i govori nam koliko je teško zadržati tajnu snovopričanja bez da se služi već viđenim književnim kanonima i normativnih rješenja bajkovitosti. Njegova pričalačka skokovita misao želi pojmiti neku misaonu sintezu o divergentnim nazivima i imenima koji određuju tu pojmovnost, i koju se ona usuđuje opjevati iako je ona sama po sebi teško odgonetljiva ako se služimo samo razumom.

Pa tako Izak Abinon, zanatlija koji je izrađivao ogledala, kojemu su nacisti pokucali na vrata ne bi li ga odveli u jedno od svojih gubilišta, izlazi iz okvira ovostranog i ulazi u svoje ogledalo: "Katil kamion pokriven sablasnom ceradom, raskoračen po propisu,čekao je na zamrloj kaldrmi ljude sa šestokrakim biljegom na rukavima. Tri zasmijana vojnika ponosno su nosila uhapšeno skamenjeno ogledalo. Iz njega su dopirale razderane

riječi otužne pjesme. *Sali a la ti avlare, sekretos di ma vida.*Izađi na vrata, reći ću ti tajnu svoga života…" Ovdje bi se priče Rusmira Agačevića posvema mogle usporediti sa filmskom upečatljivošću i originalnošću jednog Ingmara Bergmana i njegovim snovitim likovima jevreja u filmu "Fanny i Alexander".

Dakle, jedna sretna misao ili jedna snovomisao (petarpanovski), dosta je da od slike koja u sebi nosi svu stravu progona i genocida pretvori u nešto sasvim drugo – začudnu vrst otpora... snovopričalačko ogledalo, portal u drugi svijet. Bez gorčine, bez drame koja bi mogla ukazati na već viđeni književni kanon o progonu jevreja. Ipak, tragedija koja kroz povijest prati Jevreje ispisuje se u istoj priči. "Izak Abinon, sjeća se i oplakuje; Suzama je crtao žal svjedočenje kako su prapreci predaka njegovih prapredaka tjerani žeravicama inkvizicije, tražeći svoja gnijezda, sa sobom nosili tri stvari: *kantijas, konsezzas i refranis*. Svoje pjesme, priče i poslovice."

Međutim, kao što je već naznačeno, ovo nisu samo priče o Jevrejima te autor neće propustiti naglasiti tragediju svih Bosanaca: "Domaći ljudi iz blatuštine besputica tuđinskih zemalja i razoružanih gologuzih tuđinskih vojski, nakon nakaznog rasapa vraćali su se svojim zakorjenjenim tmurnim dvorištima i zanijemjelim domaćinstvima.(...) Klicama zla zapljuvati i razrasti nova generacija zadojena mržnjom, i zagriženau novo svjetsko krvoprolijevanje. Ocvala i ojađena Bosna opet se ščučurila kao neko posmrče, rođeno nakon sahrane oca i izvađeno ispod pupka umiruće matere." (Rosenzweigovi)

Zatim o bosanskim muslimanima koji su ginuli za tuđi ćeif u Galiciji 1914.: "Tek tad Ibrahim-beg se sjeti kako razvaljen leži u poljskoj Galiciji na Istočnom bojištu, ispred kišnog grada Przemysla.

Čučao je u rovu nedaleko od Krakowa u podernoj uniformi Trećebosanske pješačke, u sklopu 70. srijemske pukovnije temišvarskog 7. vojnog zbora, zajedno sa snuždenim vojnicima karlovačke 96. pukovnije. Daleko od svog Travnika u prstima iskopanoj rupi branio je tuđe sehare, tuđeg mu austrougarskog, u krvoproliću s dalekim razularenim neprijateljem, još tuđijeg mu raspuklog ruskog carstva." (Rosa Ibrinica)

Moško Salom, sin Mordehajev, iz Travnika je i ima krojačku radnju u Parizu. Jedan od Rusmirovih lirski obojenih likova koji završavaju tragično, no, ne bez tuge koja putem mašte postaje veselje i nudi neki novi život koji se neprestano obnavlja. Rusmirove priče su kao životni perpetum mobile. Smrt nije kraj već neki novi početak, odnosno likovi doista umiru, ali im pripovjedač nudi tajanstvo preobražaja i ponovnog rađanja u okrilju božanske čistoće. Rekli bi da svi njegovi likovi završavaju u raju. Hajim Papo je tako "bio nasmiješen tugom cijelog svijeta, nije ni znao da je umro", a završio je strijeljan u Staroj Gradišci. Agačević oslikava njegove zadnje trenutke na životu, vidi njegovim očima. I ne samo on nego i ostalih preko dvjesto travničkih jevreja koji su deportirani u Jasenovac i Staru Gradišku. Nakon Drugog svjetskog rata u Travniku se ispisuje stravična bilanca ustaško-nacističkog genocida – ostala je na životu samo jedna familija.

Ovdje se u funkciju stavljaju čaršijske legende, koje su, barem u Bosni, uvijek davale jednu drugu boju ili suhoparnoj ili krvavoj povijesti. Možda je to ponajbolje vidljivo u liku tumača Tore u travničkom Templu, Hazana Šabetaja, čovjeka-žabe koji miriše na ruže, a sklopio je brak sa suncem. U biti autor poseže za kolektivnom maštom često zlurade čaršije (ili popularno rečeno riječ je o šaputanju radio-mahale) i pretvara je u snovopričalačku kritiku o jednoj nepravdi "o onome kojemu nisu mogli ni pera odbiti" pa su ga zajednički ogovarali.

U Bosni sredine nikada nije bilo. Bosna je uvijek igrala po ivici Šeš-beš tavle, nategnuta po krajnjim točkama stvarnih nespokoja i nestvarnih snova. Može li Bosna biti van snova, van naših idealnih predodžbi. Može, naravno. Ovakav jedan snovopričalački poduhvat, osim što je iznimno vrijedan doprinos kulturi pamćenja na bosanski komšiluk, upravo je u potrazi za isticanjem dobra. Nekome kao da je interes, a dugo je tome tako, da ističe i primjećuje samo ono loše u Bosni. Nasuprot tome Agačević upućuje na ona mjesta koja obogaćuju i oplemenjuju.

Naime, iako će u današnje doba nacionalni ekskluzivisti bosanskih naroda zagovarati čiste identitete to naprosto u Bosni nije tako. Nema čistih identiteta u zemlji u kojoj je vazda bilo isprepletanja. Sva ta galerija likova u Agačevićevim pričama upravo to dokazuje. U biti, Travnik je samo manja pozornica međuetničkih i međuvjerskih suodnosa koji su na onoj velikoj bosanskoj (sa Sarajevom kao sjecištem) stoljećima živjeli zajedno, pritisnuti raznim nevoljama, protektoratima, kolonijalizatorima, carstvima, i na koncu opstali.

Tračak nade postoji i danas. "Ima ljudi koji sve znaju. Ali, šute.", reći će Rusmir u poziciji pripovjedača u priči o Jakovu Kalderonu ili u Uri, Ezri i Mazalti gdje na kraju priče poručuje: "Možda bi u takva slova bilo i najljepše povjerovati. Zato što lijepa riječ, kojom se na kraju pomiluju svi strahovi i neugode, čovjeku pomogne da ne zna, ono što zna. To uvijek na ruku ide tuđoj sili i vlastitoj savjesti. Ma, jedno je sigurno, nemiran je san onima koji sve znaju,baš kao i onima koji žele da nikad ništa ne saznaju. Nepravednom rukom život crta neistinita slova, pa uvijek o ovim prvima svi znaju sve, a za nama drugima ostanu samo nejasni tragovi kao za kapljicama bijele nebeske kiše..."

Ovdje se sugerira prekid šutnje te puštanje na slobodu bosanskih "zmajeva" koji bi trebali poletjeti ili barem prestati šutjeti. Odnosno, nesvjesni vidovi stvarnosti otkrivaju se u snovima, u ovom slučaju u snovopričama koje djeluju otkrivalački upravo s obzirom na našu potisnutu savjest. Stoga, ove priče ne udaraju samo na kolektivnu savjest koja ima veze sa prošlosti već nose upozorenja za sadašnje i buduće vrijeme. ■

Ideja kozmopolitske Europe u kojoj ljudi imaju "korijenje i krila"

Esad Zgodić, *Teritorijalni nacionalizam: ideologija, zlotvorstvo i alternative*, Sarajevo, Institut za istraživanje zločina protiv čovječnosti i međunarodnog prava Univerziteta u Sarajevu, 2012., str. 536

Piše: **Fahrudin Novalić**

Knjiga *Teritorijalni nacionalizam*, autora Esada Zgodića opširno tematizira opsesiju teritorijama, nacionalizam i teritorijalni nacionalizam kao ishodište različitih oblika zločina, ideologiju teritorijalnoga nacionalizma, te alternative nacionalizmu.[1] Knjiga sadrži Uvod, sedam poglavlja, Završnu riječ, opsežnu Bibliografiju i Bilješku o autoru. Pokušat ćemo, sažeto prikazati neke osnovne naglaske iz knjige.

Globalizacija proizvodi svjetskopovijesni svijet, a uz njega i planetarnu deteritorijalizaciju. Suvremene tehnologije, u okviru globalizacijskih procesa, uveliko su počele ignorirati zemljopis fizičkoga prostora. Uspostavile su novi – umreženi zemljopis *cyber* prostora i kulture, ubrzale tijekove života, premostile planetarne udaljenosti, konstruirale otvorene i nekontrolirane prostore, dekonstruirale koncepciju zatvorenih teritorija, srušile barijere fizičkog i socijalnog prostora i vremena, nametnule potrebu redefiniranja socijalne organizacije i smisla života na suprateritorijalnoj razini. Tako "... su omogućile konstrukciju alternativnog svijeta života u vidu virtualne stvarnosti, koja sve više konkurira fizičkoj", citira Zgodić Anđelka Milardovića (13. str.). Istovremeno pojavljuje se i proces reteritorijalizacije svijeta života i politike – napori da se reteritorijalizira identitet oko kojega se obnavljaju mitologizacije oslonca u plemenu i zemlji. Reteritorijalizacija života ne mora se oslanjati na mitologiju, jer može slijediti i racionalne svrhe i oslanjati se na ljudske potrebe koje nisu u simbiotičkim odnosima sa željama konzervativne remitologizacije ili retradicionalizacije života (15. str.).

Sprega globalne kriminalne ekonomije i nacionalnih birokratskih aparata vlasti (Castells, 2003), jača i širi Imperij pohlepnoga politeizma – decentralizirani i deteritorijalizirani oblik vladavine, koji se posebice aktualizirao nakon sloma bipolarnoga svjetskog poretka potkraj 20. stoljeća i nastanka novih nacionalnih država. Umišljena i izvana nadzirana suverenost, nezavisnost, sloboda i demokracija novonastalih nacionalnih država proizvela je njihovu nesposobnost da uređuju vlastite društvene odnose (Novalić, 2009:12).

Postkolumbovsko doba i kolonijalizam. Teritorijalni su nacionalisti opčinjeni mapama, a ne ljudima i njihovim sudbinama. "S poviješću modernizacije, napredovanja tehnologije, uglavnom orijentirane za ratne i dominacijske potrebe, rasli su predatorski, kolonijalni i imperijalni apetiti visokocivilizirani država, kao što su Engleska, Francuska, Njemačka, Italija, koje su kolonizirale teritorije izvan Europe, a iz kojih su crpili (prirodne, op. a.) resurse i radnu snagu" (18. str.). Zemljoposjed je bio jedan od najjačih modernih opsesija, a njegovo zaposjedanje jedna od najprisilnijih modernih osvajačkih metoda. Teritorij je bio predmet pohlepnoga ratnog osvajanja, podčinjavanja i pljačke. U modernoj povijesti međunarodnih odnosa teritorijalno osvajanje bilo je stalno izvorište regionalnih ili globalnih političkih sukoba. Jedan od glavnih izvora moći bila je veličina nacionalno-državne teritorije. Zato su politički, gospodarski i vojno moćne europske države svoju moć stalno povećavale nasilnim prisvajanjem tuđih teritorija. Imperijalistička Europa držala je "... u 19. stoljeću u svojim rukama (gotovo, op. a.) cijeli svijet (72 milijuna km^2 i više od 550 milijuna ljudi...)...",

[1] Esad Zgodić je redoviti profesor na Fakultetu političkih nauka Univerziteta u Sarajevu na predmetima *Historija socijalne i političke misli u Bosni i Hercegovini* i *Suvremene teorije vlasti*. Više godina predavao je *Uvod u politologiju*, sudjelovao u realizaciji nastave predmeta *Demokracija i ljudska prava* kao i programa postdiplomskih studija na više fakulteta. Na postdiplomskome studiju Fakulteta političkih nauka u Sarajevu predavao je kolegije *Globalizacija i nacionalni identiteti, Političke ideologije, Teorije militarizma*.

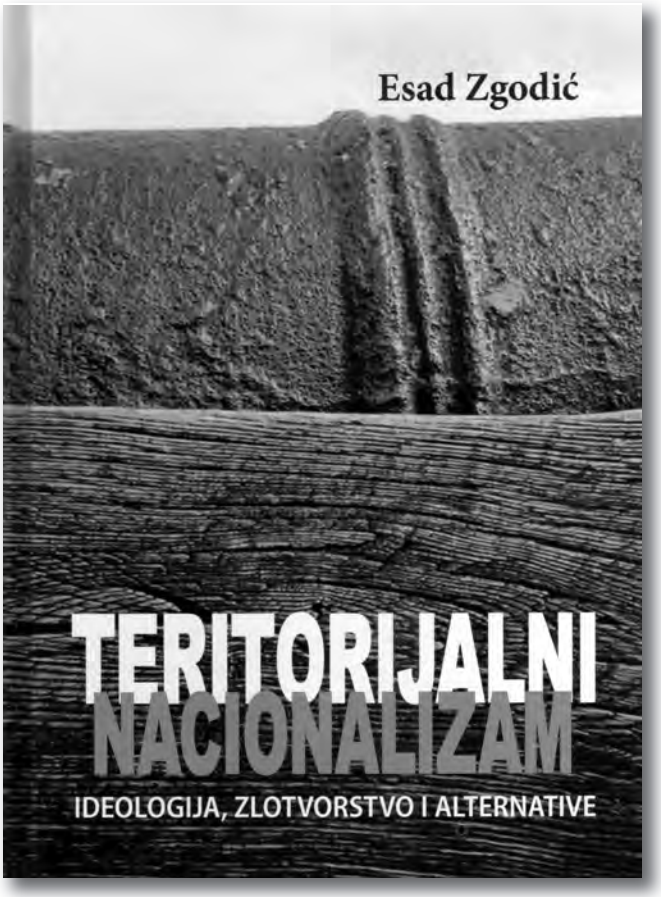

citira Zgodić Bernarda Bruneteaua (18. str.). Kolonijalna Europa počinila je mnoge okrutne zločine. Riječ je o zlotvorstvu kolonijalnih državnih politika – o postkolumbovskoj epohi moderne kao epohi europskoga otkrivanja i osvajanja novih, do tada nepoznatih teritorija svijeta. Stvarnost kolonijalnoga ekspanzionizma obilježena je masovnim ubijanjem, genocidom, eksploatacijom, sveopćim ponižavanjem i dehumanizacijom porobljenih naroda.

U odnosima između globalizacije, nacije i nacionalizma, globalizacija, unatoč očekivanjima njezinih gorljivih pristalica, ne vodi nestanku ili bitnoj marginalizaciji nacionalizma u suvremenom svijetu. Naprotiv, slabljenjem tradicionalnih građanskih i nacionalnih veza, globalizacija prema Endruu Hejvudu može poticati pojavu etnički utemeljenih, ponekad i agresivnih oblika nacionalizma. "Možemo govoriti o porastu nacionalističkog fundamentalizma u većini država europske zajednice", citira Zgodić Stuarta Sima, "kao pojavi sposobnoj da privuče podršku i s ljevice i s desnice, ovisno. o pitanju kojim se u tom trenutku bavi" (485. str.). Ukoliko nacija-država nije sposobna stvoriti i nadzirati smislene kolektivne identitete, prema Endruu Hejvudu "...može doći do razvoja 'partikularizama', zasnovanih na regiji, religiji, etnicitetu ili rasi koji će zauzeti njeno mjesto" (486. str.). To ne znači da je na pomolu kraj države, jer ona će i dalje biti temeljac u svim političkim ustrojima koji se grade i razvijaju na regionalnoj ili globlanoj razini. To potvrđuje i sadašnji geopolitički ustroj suvremenoga svijeta koji je utemeljen na postojanju država, granica i državnih teritorija.

"Suverenitet nad *neokrunjenom* teritorijom nacije-države jest, uz to, i *najviše nacionalno dobro*, jest i vrhovna vrijednost, *službene, popularne i populističke* – u svijetu dominantne – geopolitičke kulture" (488. str.). U stvarnostima svijeta država "nigdje više *praktično* ne funkcionira tradicionalna geopolitička i konvencionalna realpolitička *predstava o apriornoj* vrijednosti,... i sudbinskom značenju apsolutnog – ...nedjeljivog, neprenosivog i neotuđivog – državnog suvereniteta kao teritorijalnog suvereniteta" (488. str.).

Normativna predstava o suverenitetu, kao apsolutnom suverenitetu države, može se i drukčije opisati – kako kaže Aleksandar Marfi – shvaćanje suverenosti države kao *teritorijalnoga ideala*. Postoji razlika između suverenosti kao "teritorijalnoga ideala" i suverenosti kao "organizacijskog principa" u međunarodnim odnosima. Suverene su zajednice ono što obilježava teritorijalni ideal. One su organizirane oko teritorija i oslobođene svih obveza, prema bilo kome, izvan tih teritorija. Prema ovom shvaćanju, države su slobodne da rade što hoće – da demonstriraju silu, uspostavljaju dominaciju nad protivnicima i da anketiraju teritorije (488. str.). Suverena jednakost, kako je shvaća većina međunarodnih pravnika, "organizacijski je princip", a ne "teritorijalni ideal". Ona tako postaje doktrina slobode, koliko i doktrina ograničenja, pa je, u tom smislu, riječ o relativnoj suverenosti.

"Moderna (istinska, op. a.) demokracija nikad nije *etnokracija*", citira Zgodić Tzvetana Todorova, višegodišnjega bugarskoga emigranta u Francuskoj; "odnosno država u kojoj pripadnost jednome narodu jamči povlastice s obzirom na druge stanovnike zemlje (493. str.). S druge strane, da bi se ukazalo na problematičnost ideala čiste nacionalne države, ne mora se pozivati samo na građansku demokraciju. Tako britanski sociolog Anthony Giddens, osim ostalih autora, referirajući se na tendencije kozmopolitizacije svijeta protivi se bekonačnom frragmentiranju u male, zatvorene i nacionalističke državice. "Moramo razmišljati o svijetu ne nacionalnih država nego multinacionalnih država", citira Zgodić Willa Kymlicka i Christinea Straehlea (494. str.).

Kakva su, u tom smislu, obzorja budućnosti ljuskih društava, posebice u Europi? Ljudske tvorevine kao što su nacije, države, nacionalizam i teritorijalizam nisu vječne, niti živimo u doba kraja povijesti. One su se mijenjale u prošlosti, pa će se mijenjati i u budućnosti. Očekuje se, "da će oblikovanje *nove Evrope* kao *Evrope regija*, sa svoje strane, produktivno participirati u procesima desakralizacije nacije, države, nacionalizma i njegovih teritorijalnih opsesija" (496. str.).

Multipliciranje i intenzificiranje težnji secesionističkih mikronacionalizama na etničkoj osnovi, prema francuskom filozofu, Pierréu-Andreu Taguieffu, posljedica je, prije svega slabljenja država-nacija koje je manje ili više izravno uzrokovano divljom globalizacijom. Stoga Taguieff smatra da je "... sakralizacija *ethnos-a* učinila da se zaboravi na *demos* (na njegovu slobodu i demokraciju, op. a.)" (485. str.). Kakve posljedice, u tom smislu, može proizvesti, primjerice, Europa regija, pokazat će vrijeme.

Čovječanstvo će dugo živjeti u svijetu ideologija i njihova zlotvorstva, uključujući i zlotvorstvo ideologije teritorijalnoga nacionalizma. Prospektivno odgovorna budućnost država, nacija, Čovjeka i Čovječanstva je u jedinstvu različitosti koje nije isključivo nego humano-komunikacijsko-dijaloško – trajno razvojno-promjenljivo, usklađujuće.

Kakvu Europu i svijet očekujemo? "Europa do sada ima samo dušu sitnog trgovca, a to ima tešku posljedicu da Europa *nije* kozmopolitski akter", primjećuje njemački sociolog Urlich Beck (Beck, 2004:298).

Što je uvjet bez kojega Europa ne može postati kozmopolitski akter? Beck kaže: "Nacionalna je ideja nesposobna ujediniti Europu. (...). Rado bih živio u 'kozmopolitskoj' Europi, u kojoj ljudi imaju korijene i krila" (496. str.).[2]

"Nikakva nevidljiva ruka", kaže Beck, "ne transformira nacionalnu državu u kozmopolitsku konstelaciju. Nikakva nevidljiva ruka ne potiče narode i vlade da svoju autonomiju predaju 'kozmopolitskoj suverenosti' (Held) i pokušaju stvoriti novu ravnotežu između kozmopolitske i nacionalne etike, između poštovanja kulturno drugačijih i egoizma nacionalnog" (Beck, 2004:298). Beck za ostvarenje kozmopolitske ideje nudi pet odgovora, a oni se odnose na kozmopolitizam kao multiplikator moći:

Prvi odgovor. "Tko razmišlja samo nacionalno, gubi. Samo tko nauči gledati svijet kozmopolitskim očima, može..., za sebe otkriti, iskušati i usvojiti nove opcije i prilike za stjecanje moći" (Beck, 2004:299).

Drugi odgovor. "Suverenost se više ne doživljava, omogućuje i razvija homogenošću i zatvaranjem, već raznolikošću i udruživanjem. Širenje prostora moći..., spretnom kozmopolitu otvara nove poteze i izvore moći u *nacionalnim* političkim prostorima. (...). ...višestruka igra političkog... u svrhu provedbe kozmopolitskih projekata iskusnim kozmopolitskim 'lavovima' daje nadmoć nad nacionalnim 'liscima'" (Beck, 2004:299).

Treći odgovor. Beck smatra da svjetski problemi oplemenjuju. "Izazovi kozmopolitike morali bi se upravo izmisliti, ne bi li se pružila prilika političkog nadmetanja svih protivnika i na taj način dohvaćanja, usvojenja i primjene rijetkog izvora demokratske podrške" Beck, 2004:299).

Četvrti odgovor. "Kozmopolitska promjena perspektive obuhvaća nadnacionalni prostor djelovanja i vlasti." Tako se mogu iznaći realistični odgovori na svjetske probleme koji muče ljude u svakidašnjici; može se stvoriti novo povjerenje u kreativnost države i politike (Beck, 2004:299).

Peti odgovor. "Kozmopolitsko djelovanje znači djelovanje u svijetu propusnih granica". To omogućuje miješanje u unutrašnje stvari drugih, ali i miješanje drugih u naša unutrašnja pitanja. Sve ovisi o kozmopolitskoj hijerarhiji moći (Beck, 2004:300).

Navedenome popisu strateških prednosti kozmopoltizma na polju ostvarivanja moći dodajmo još jedan bitni argument: *ljudska prava su izvor kozmopolitske moći*. Njihovim ostvarivanjem ostvaruje se i kozmopolitska ideja Europe. Iako na kraju, ali ne manje važno za ostvarenje kozmopolitske ideje Europe nužno je i: "Uzdići kulturu iznad (izopačene, op. a.) politike (i političke ideologije kao radikalne odvojenosti politike od etike, op. a.)", primjećuje Terry Eagleton, "da bismo najprije bili ljudi, a onda građani – znači da politika mora proizlaziti iz dublje etičke razine..." (Eagleton, 2002:14). Uvjet za to je i stalno novo 'pronalaženje političkog' (Beck, 2001). Beck pod tim misli na "politiku koja pravila ne samo provodi, nego ih i *mijenja*, politiku koja nije samo politika političara, nego i politika *društva*, ne samo politika sile, nego i politika *oblikovanja*, *umijeća* politike" (Beck, 2001:25).[3] Unatoč svemu navedenome, još jednom naglasimo – nema jednakosti među nejednako moćnima. Zato će sve ostati pusta želja, ukoliko se kozmopolitizam manje moćnih ne razvija i ne funkcionira kao multiplikator moći.

Knjiga *Teritorijalni nacionalizam: ideologija, zlotvorstvo i alternative*, Esada Zgodića, aktualna je, i bit će i u budućnosti, jer je otvorena ili prikrivena opsesija teritorijama konstanta čovječanstva. Ona uključuje i borbu za prirodna bogatstava koja se nalaze na pojedinim teritorijama, zbog kojih su se često vodili i vode, kako oružani tako i implicitni ratovi.[4] Knjiga je značajan doprinos razvoju sociološke i politološke znanosti. Ponajprije, namijenjena je nastavnicima i studentima visokoškolskih ustanova društvenoga usmjerenja, kao i dijelu šire javnosti koju zanima njezina tematika. ■

Literatura

Beck, Ulrich (2001): *Pronalaženje političkoga: prilog teoriji refleksivne modernizacije*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

Beck, Ulrich (2004): *Moć protiv moći u doba globalizacije*: *nova svjetsko-politička ekonomija*, Zagreb, Školska knjiga.

Castells, Manuel (2003): *Kraj tisućljeća*, svezak III., Zagreb, Golden marketing.

Eagleton, Terry (2002): *Ideja kulture*, Zagreb, Naklada Jesenski i Turk.

"Kenijka Wangari Maathai dobitnica Nobelove nagdrade za mir" (2004), *Vjesnik* 9. listopada.

Novalić, Fahrudin (2009): *Imperij pohlepnoga politeizma: ogledi iz bioetike i socijalne ekologije* Zagreb, Izvori.

[2] Francuski scenarist, glumac i romanopisac, Jean-Claude Carriere, primjećuje: „Značajno je izaći iz vlastite ljuske, uhodane staze zamijeniti nepoznatim putevima. Neophodno je susretati drugačije ljude jer su i njihove kulture zanimljive i vrijedne".

[3] Na to ukazuje i nužnost renesanse političkoga – „novim sadržajima, oblicima i koalicijama" (Beck, 2001:208). Vidjeti i tekst pod naslovom *Strategije repolitizacije politike* (Beck, 2004:275-282).

[4] Kenijka Wangari Maathai, prva Afrikanka dobitnica Nobelove nagrade za mir 2004. godine, u izjavi za medije kazala je da su zaštita okoliša i promicanje mira usko povezani. „Ekologija je važan aspekt mira", naglasila je Maathai, „jer kada preostane malo prirodnih izvora za njih se borimo oružjem. Sadimo zrno mira za sadašnjost i budućnost... Maathai je 1977. utemeljila 'Pokret za zeleni pojas', plan sadnje drveća u Africi koji promiče bioraznolikost. Zahvaljujući njezinu djelovanju protiv deforestizacije, koja uzrokuje suše i siromaštvo lokalnog stanovništva, u Keniji je posađeno više od 30 milijuna stabala i u rasadnicima su zaposleni deseci tisuća osoba, među kojima mnogo žena" („Kenijka Wangari Maathai...", 2004:1).

Slušajući rog

Almin Kaplan, *Čekajući koncert roga*, Ratkovićeve večeri poezije, Bijelo Polje, 2013.

Piše: **Nadija Rebronja**

Almin Kaplan je prošlogodišnji laureat nagrade *Ratkovićevih večeri poezije* za mlade pjesnike. Simbolikom sadržanom u naslovu njegove nagrađene knjige *Čekajući koncert roga*, definisana je atmosfera ove poezije. Zvukom roga tokom istorije označavan je početak lova, ali i početak bitaka i ratova, čime autor atmosferu knjige gradi kao apokaliptičnu, ratom suštinski određenu atmosferu, ukazujući na snažno učešće svojih stihova u savremenoj stvarnosti. Ovo je knjiga odnosa savremenog čovjeka prema ratu, koji je simbolički doživljen kao hajka ili lov na individualnost jednog intelektualnog bića. Zvuk roga mogao bi se pročitati i kao religijski podtekst, jer je puhanje u rog ono što će, po islamskim vjerovanjima, najaviti Sudnji dan, a sličan motiv postoji i u hrišćanstvu gdje kraj svijeta najavljuje sedam truba. Apokaliptičnosti atmosfere ove knjige doprinosi i činjenica da knjiga počinje *Posljednjom pjesmom,* a nastavlja se pjesmom *Radovan i ja* (iz ciklusa *Kad čuješ da pukne, baci se na zemlju*) tj. paralelom između neimenovane individue i ratnog protivnika imenovanog samo vlastitim imenom, ne i prezimenom, čime je podvučena upitanost nad njegovom humanošću. Kao što je Hana Arent posmatrala *banalnost zla* i zlikovce koji su sasvim obični ljudi, tako ova pjesma pokušava da sagleda onoga koji u slušalicu izgovara odluku da se obori grad u odnosu na pjesničku individuu, nakon što obojica prođu istu svakodnevnicu (ustajanje, paljenje cigarete...). Zvuk roga, ovdje je simbolički zamijenjen zvonjavom telefona, kojom je počela hajka na *grad* ili je najavljen njegov *sudnji dan*. Simbolika roga definisana je i u stihovima:

U svjetlosti koju ispušta monitor laptopa
komarac kovitla svoj bitak
kovitlajući zrak koji je netom prije
šutio u mojim plućima.

Objema rukama
nakon kraće pripreme ubijam ga
- što bi se reklo: isprve.

Poslije, dok njegovo raskrvljeno tijelo
otklanjam sa čistine dlana
razmišljam:
- Je li mu moje šake
najavio rog.

U ovoj pjesmi, odnos zlikovca i individue je obrnut od pjesme *Radovan i ja*, pa se lirski subjekt stavlja u ulogu onog koji ubija, zamišljen nad vlastitom mogućnošću da pogubi naizgled posve beznačajno biće, dok je simbolika zvuka roga još jasnije istaknuta.

Vjerovatno najuspjelija pjesma u ovoj knjizi, *Identitet*, na sažet i narativan način (a narativnost je osnovni postupak poezije u ovoj knjizi), pokušava da preispita svu kompleksnost poslijeratne identititarne stvarnosti ne samo Bosne i Hercegovine, već i šireg postjugoslovenskog prostora, praveći paralelu sa znatno jednostavnijom stvarnošću jednog prosječnog Evropljanina:

Nakon što sam mu rekao da se zovem Almin
te da dolazim iz sela blizu Stoca
o da je Stolac mali grad u Hercegovini
Hercegovina je ustvari Bosna
odnosno, Bosna i Hercegovina
a ne Jugoslavija, kao što on misli
i da nisam Bosanac
nego Bošnjak
- On je rekao da je Francuz!

Knjigu pjesama *Čekajući koncert roga* Almina Kaplana obilježilo je i bogato čitalačko iskustvo ovog mladog autora, te je ovo knjiga snažne intertekstulane komunikativnosti. Borhesovski uticaj nazire se u pjesmama *Gdje stanuje Alef*, ali i u pjesmi *S vozovima prolazi vrijeme,* koja preispituje odnos prostora i vremena, vremena i zvuka, dok je u pjesmi *Hrt* pas čuvar kuće iz Sijarićeve pripovijetke preoblikovan u čovjeka zbunjenog ljudima koji prolaze bez upitanosti.

Iako je narativnost osnovni postupak građenja poezije u ovoj knjizi, knjiga sadrži i rijetke drugačije pjesme, koje svjedoče o dubini talenta i Kaplanovim poetskim potencijalima. Pjesma *U suštini* možda također odaje Borhesovog čitaoca, a govori o bjekstvu u bjelinu papira, pronalaženju bezvremenosti u napisanom tekstu gdje su dvoje (*ti i ja*, zaljubljeni par ili autor i čitalac) u utopijskom prostoru papira sasvim nedotaknuti vremenom u kome se vjerovatno, iznova, dešava neki rat.

Knjiga poezije *Čekajući koncert roga* samosvjesno je i intelektualno pjesničko preispitivanje predratne, ratne i poslijeratne stvarnosti, zapitano prije svega nad individualnošću bića u stalnom apokaliptičnom iščekivanju da rog najavi novu hajku, novi rat, novi lov ili kraj svijeta. ■

BLAGODAT MANJINE

O da sam katolik u Oslu,
to bi mi pomoglo u poslu,
jer svi Talijani i Francuzi
bili bi ondje moji druzi.
O da sam gdje sam bar Musliman,
bio bih svugdje znan i štiman,
jer svi bi zagrebački Turci
svojemu stajali pri ruci.
Il da sam Žid il ortodoksan,
ja ne bih bio lako zboksan.
Al ja sam svoj i među svojim,
sam sa samim, ja se bojim.

MUMTAZ MAHAL

Volio sam Mumtaz što je bila lijepa
bila pametna, znala stihove
volio sam je što sam je volio

ali najviše zbog toga što je bila strankinja

kad sam dolazio ženi, dolazio sam u stranu
zemlju
Perzija je kroz pećine dolazila k meni

IVAN SLAMNIG (Metković, 1930. – Zagreb, 2001.)

ISSN 1330-5182